

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

ALLE TIDERS NORDSJÆLLAND

MUSEUM
NORDSJÆLLAND

Alle tiders Nordsjælland

MUSEUM NORDSJÆLLANDS
ÅRBOG 2018

ALLE TIDERS NORDSJÆLLAND
Museum Nordsjællands årbog 2018

Udgivet af Museum Nordsjælland, 2018

© 2018 Museum Nordsjælland
samt forfatterne

Redaktion:

Ole Lass Jensen
Søren Frandsen
Ida Rosenstand Klahn

Korrektur:

Dorthe Eskelund
Torben S. Westerberg

Omslagsillustration:

Det Store Havehus set fra den sydlige ende af
Slotshaven med Hirschholm Slot i baggrunden.
Udsnit af maleri malet på grundlag af et kobberstik fra
1750'erne. Ukendt kunstner og årstal.

Hvor andet ikke er anført, er illustrationer i bogen gengi-
vet efter materiale i Museum Nordsjællands samlinger.

Papir: MultiArk Silk 130 g

Skrift: Formata

Grafisk tilrettelæggelse og tryk: Rosendahls a/s

ISBN 978-87-87371-56-8

ISSN 2445-8031

Museum Nordsjælland
Frederiksgade 9
3400 Hillerød

Tlf.: 72 17 02 40

E-mail: post@museumns.dk

www.museumns.dk

INDHOLD

- 7 | Forord
Af Ole Lass Jensen
- 9 | Julianes dagbog. En ung piges liv i Hørsholm 1792-1815
Af Ida Rosenstand Klahn
- 25 | Et kongeligt fund – en solskive af guld
Af Jakob Schlein Andersen
- 35 | Det Kinesiske Hus i Frederiksborg Slotshave
Af Kristoffer Schmidt
- 49 | Bønderne brændte selv mursten
Af Tim Grønnegaard
- 57 | Den afmægtige på Hirschholm Slot
Af Lisbet Hein
- 65 | Nyt blod i Nordsjælland for 5000 år siden?
Af Esben Aarsleff
- 81 | Da Græsted fik en ny skole
Af Pernille Sonne
- 89 | Opdagelsen af Æbelholt Klosterruin
Af Susan Johnsen
- 105 | Køb stranden fri! Selskabet Gilleleje Strandbakker 100 år
Af Søren Frandsen
- 121 | Nazisterne i Hørsholm
Af Mogens Sander Hansen

- 133 | Bronzestøberens bolig. På sporet af bronzealder-stormandens residens
Af Tim Grønnegaard
- 143 | I arkæologiens tjeneste – set fra gravemaskinens førerhus
Af Pernille Pantmann
- 153 | Folkeskolen på vej i Fredensborg i 1920'erne
Af Hans Jørgen Winther Jensen
- 167 | Tisvilde Badehotels iskælder – en bygningsarkæologisk undersøgelse
Af Michael Hannibal Ahlström
- 175 | Forfatterliste 2018
- 176 | Gilleleje og Omegns Museumsforening – kulturhistorisk frontløber i 90 år
- 178 | Museumsforeningen for Hørsholm og Omegn
- 180 | Nordsjællandsk Museumsforening – NoMus

Forord

Velkommen til fjerde årgang af Museum Nordsjællands årbog "Alle tiders Nordsjælland". Titlen, som vi valgte, da årbogen udkom første gang, afspejler på den ene side den tidsmæssige spændvidde, der rummes i museets undersøgelser, forskning og formidling – og dermed i årbøgerne. På den anden side fortæller titlen, at vi holder af Nordsjælland som vores arbejdsmark, at vi holder af egnens landskab, dens byer og mennesker. Vi er begejstrede, når vi får mulighed for at formidle Nordsjællands spændende kultur- og landskabshistorie i udstillinger og foredrag og som her i vores årbog. Men det betyder ikke, at vi har en ukritisk tilgang til fortællingerne om Nordsjælland før og nu. Det viser eksempelvis museets daglige engagement i bevaringen af væsentlige kulturmiljøer, og det har museets årbøger også bragt flere eksempler på, blandt andet når det drejer sig om begivenhederne under besættelsen. Sidste år handlede det om lokalsamfundets rolle på godt og ondt i forbindelse med jødetransporterne over Sundet i oktober 1943, og i år stiller artiklen "Nazisterne i Hørsholm" spørgsmålet: Var Hørsholm en nazirede?

At historiens gang i Hørsholm kunne være mørk og dramatisk afspejles også i fortællingen om det forsvundne Hirschholm Slot. I år er der igen fokus på slottet i artiklen "Den afmægtige på Hirschholm", hvor nogle håndgribelige resultater af Christian 7.s sygelige raseri tages under lup, nemlig de store

mængder af smadrede møbler, porcelæn og statuer.

Slotsbyen Hirschholm er også scenen for årbogens indledende artikel. Den omhandler dagbogen, som slotsforvalterens datter, Juliane, førte under sin opvækst og ungdom i byen fra 1792 til 1815. Dagbogen giver både et nuanceret indblik i den unge piges eget liv og i de små og store begivenheder, der fandt sted i den lille by.

Det var Christian 6. og Sophie Magdalene, der lod det seneste Hirschholm Slot opføre. Kongeparret stod bag mange andre bygningsværker, blandt andet det imponerende lystslot, der fortæles om i artiklen "Det Kinesiske Hus i Frederiksborg Slotshave". Huset kronede i en kort årrække i 1700-tallet den øverste terrasse i barokhaven, og havde, særlig indvendigt, kinesisk inspirerede bygningstræk, ligesom det rummede "kineserier" som for eksempel et utal af teborde.

Nordsjælland er kendt for sin smukke natur med vidtstrakte skove og strande. Strandene på nordkysten har tiltrukket mange turister og landiggere, og det har resulteret i tæt bebyggede villakvarterer og sommerhusområder. Heldigvis var der en række borgere i og omkring Gilleleje, der forudså denne udvikling, og de dannede for 100 år siden Selskabet Gilleleje Strandbakker med det formål at opkøbe strandarealer til offentligt brug. I artiklen "Køb stranden fri!" kan man læse om det jubilerende

selskabs indsats for at sikre strandarealer til glæde for alle.

Museet udfører et forskningsprojekt om folkeskolens udvikling. Det sker i et lokalt perspektiv, da det viser sig, at lokale forhold og beslutninger havde stor indflydelse. Projektet har blandt andet resulteret i en artikel om folkeskolen i Hørsholm, som blev bragt i museets årbog fra sidste år. I år gælder det folkeskolens udvikling i nabokommunen – det kan man læse om i artiklen "Folkeskolen på vej i Fredensborg i 1920'erne". En anden af årbogens artikler ser på folkeskolens historie lidt længere nordpå – dengang "Da Græsted fik en ny skole".

Syv af årbogens artikler omhandler arkæologiske temaer. Der berettes blandt andet om to nye udgravninger. I 2017 udgravede museet et udsnit af en boplads fra bronzealderen, hvor der blev fundet spor af bronzestøbning og rester af et usædvanligt hus, der måske var støberens bolig. Samme år blev der forud for anlægsarbejder udgravet fire teglovne tæt ved Laugø landsby. Her brændte bønderne formentlig teglsten til gårde, der blev nyopført efter landsbyens udskiftning i 1788. Årbogen beretter også om en 150 år gammel udgravning, nemlig dengang den arkæologisk meget aktive Frederik 7. gjorde sit bedste fund i en gravhøj i Jægersborg Hegn: En solskive af guld!

I artiklen "Opdagelsen af Æbelholt Klostreruin" kan man følge endnu en historie om en ældre udgravning. Æbelholt Kloster var i middelalderen Nordens største augustinerkloster, indtil det ophørte og blev revet ned efter reformationen i 1536. Efterhånden gik klosteret i glemmebogen, men i 1930'erne iværksatte en nytillflyttet læge en ambitiøs plan: Han ville finde og udgrave resterne af det engang så storslåede kloster.

Artiklen om den bygningsarkæologiske under-

søgelse af Tisvilde Badehotels iskælder viser ikke blot arkæologiens tidsmæssige, men også emnemæssige spændvidde. Ja, det, der gør arkæologi til arkæologi er sådan set kun den metodiske tilgang til et emne – blandt andet det forhold, at man skal grave sine kilder frem. Men hvordan ser andre på arkæologi som fag? Det spørgsmål blev stillet til en af de gravemaskinførere, der ofte deltager i museets udgravninger, og det resulterede i den utraditionelle interview-artikel "I arkæologiens tjeneste – set fra gravemaskinens førerhus".

Gennem årene har museets arkæologer udgravet mange bopladser fra bondestenalderen. Bondestenalderen var en omskiftelig tid, som var præget af nye ideer og impulser udefra og, som den nyere forskning viser, også af indvandring af fremmede folk. Artiklen "Nyt blod i Nordsjælland for 5000 år siden?" forsøger at sætte nogle af de lokale og regionale fund ind i datidens kulturhistoriske udvikling.

Sidst i årbogen kan man få lidt information om museets tre støtteforeninger: Gilleleje og Omegns Museumsforening, NoMus Nordsjællandsk Museumsforening og Museumsforeningen for Hørsholm og Omegn. Her kan man også se, hvordan man melder sig ind i den lokale museumsforening. De tre foreninger har, som de plejer, støttet årbogen økonomisk. Tak for det!

*Ole Lass Jensen
Museumsdirektør*

Julianes dagbog

En ung piges liv i Hørsholm 1792-1815

AF IDA ROSENSTAND KLAHN

Juliane Sophie Hintzpeter voksede op i Hørsholm i slutningen af 1700-tallet. Hun var slotsforvalter Johan Barthold Hintzpeters datter, og hendes dagbog, hvori hun noterede små og store begivenheder i sit liv, er bevaret. Dagbogen beskriver dagligdagens sysler og fornøjelser, højtider, fester og sorger. Den fortæller om begivenheder i Hørsholm og i verden. Vi hører om vold i samfundet, om død og

Portræt af Juliane Sophie Hintzpeter fra 1790. Juliane var da 14 år gammel. Farvelagt foto efter tegning af Paul Ipsen (kopi).

ulykker og om forholdet mellem rig og fattig. Dagbogen giver os mulighed for at forestille os hverdagslivet i det lille samfund, som Hørsholm dengang var.

Dagbogen

I slutningen af 1700-tallet levede slotsforvalterens datter Juliane Sophie Hintzpeter i Hørsholm, og vi er så heldige, at hendes dagbog er bevaret. Dagbogen giver os et fint indblik i hverdagen, som den formede sig for en ung, velstående pige omkring slutningen af 1700-tallet. Hun påbegyndte bogen som 17-årig i 1792 og afsluttede den som 39-årig i 1815. Dagbogen er særlig værdifuld for os, da der ellers ikke eksisterer mange øjenvidneberetninger fra Hørsholm-egnen i slutningen af 1700-tallet. Der findes et par rejsebeskrivelser, som tegner et billede af byen set med den fremmedes blik¹, men Julianes dagbog giver os et mere nuanceret indblik i, hvordan dagliglivet var på Hørsholm-egnen, og den synes ikke at rumme nogen skjult agenda.

Dagbogen er holdt stringent i telegrafstil, hvilket var helt normalt for dagbøger dengang.² Der er altså ingen udtryk for Julianes tanker eller følelser i den. Et eksempel er en dag i september 1809, hvor hun fik besøg af sin kommende mand, Conrad Henrich Stilling. Her skrev hun blot: "Stilleng kom. Stilleng geg." Intet andet. Hun omtalte kun sin forlovede ved efternavn, og selv dette blev næsten kon-

sekvent stavet på forskellige måder: "Stilleng, Stelling og Stilling." Retstavning fandtes endnu ikke dengang, og ordene blev ofte skrevet, som man talte.

Selvom dagbogen er blottet for tanker og følelser, så kan vi alligevel danne os et indtryk af livet på egnen gennem beskrivelserne af personernes gøren og laden. Inden vi ser nærmere på indholdet af dagbogen, vil rammerne for Julianes liv blive skitseret, det vil sige, hvordan Hørsholm så ud anno 1792, og hvad vi i øvrigt ved om Familien Hintzpe-ter.

"Det er skident i Gaderne" – Hørsholm anno 1792

Da Juliane begyndte sin dagbog i 1792, var Hørsholm kun en mindre landsby med købstadsrettig-

heder. Hørsholm hed dengang Hirschholm, og ifølge Folketællingen fra 1787 boede der i "Hirschholm Bye" i alt 366 beboere. Derudover var der en række mindre landsbyer i omegnen, såsom Smidstrup med 76 beboere, Rungsted med 111 beboere, Mikkelborg med 22 beboere og Vallerød med 142 beboere. Dertil kom en række gårde og huse med fra en til tre familier hvert sted.

Den rejsende, intellektuelle og meget kritiske – grænsende til det nedladende – Lauritz Engelstoft var tydeligvis ikke imponeret over byen, som han beskrev på følgende måde i 1797: "Byen Hirschholm er kun liden, husene ere kun én Etage; det er skident i Gaderne. Uden for Slottet er en stor grøn Plads indhegnet med Træer, som man kalder Ridebanen."³

Da Hirschholm Slot krævede omfattende reno-

Julianes dagbog som er i slægtens eje. Opslaget er fra januar 1810. Hele bogen er ca. 5,5 cm tyk, med de fleste sider skrevet på et kraftigt, blistret papir. Hørsholm Lokalkiv har en kopi af dagbogen.

veringer og, ikke mindst, havde været ramme om den skandaløse kærlighedsaffære mellem dronning Caroline Mathilde og Struensee i efteråret 1771, blev slottet ikke længere brugt til kongelig residens ved andet end kortvarige ophold. Engelstoft beskrev slottets forfald således:

"Slottet selv bestaar af 4 Hoved-Fløye og er ziiret med et smukt Taarn. Det er overalt hvidt kalket. For nærværende Tid boe ingen af Hoffet der; kunde ej heller, da det inden i er meget forfaldet; ja selv Kiøkkenet er ruineret (...) Indtrædelsen røber strax Slottets Forfald..."

Den ellers temmelig kritiske Engelstoft måtte dog indrømme, at *"Kirken er ret smuk"*, og at *"Det skiønneste Værelse paa Slottet er unægtelig Ridersalen..."*⁴

Hoffets tilstedeværelse havde givet næring til byens håndværkere, købmænd og værtshusholdere, og fraværet af hoffet var naturligvis en tilbagegang for byen. Som et plaster på såret var Hørsholm fra 1784 blevet en garnisonsby, og mens Juliane skrev dagbogen, var de sabelsvingende husarer en væ-

sentlig del af byens liv. I den første tredjedel af 1800-tallet udgjorde husarerne, deres familier og tjenestefolk mellem 20 og 25% af Hørsholm Bys befolkning. Soldaternes tilstedeværelse fyldte altså meget i byen, og Juliane nævner dem da også adskillige gange.⁵

Udover de fornemme beboere som slotsforvalteren, den kongelige gartner og overforstmersten med deres hushold og tjenestefolk, så ernærede folk sig som slagtere, bagere, skræddere, skomage-re, smede, snedkere, tømrere, murere og andre håndværkere. Byen havde en del værtshusholdere og købmænd. Derudover var der et par slotsnattevægttere, fangevogtere, en skolelærer, natmand, skovfoged, kirurg og en jordemoder.

De fattige var talrigt repræsenteret i byen, hvilket Folketællingen fra 1787 da også vidner om. At de fattige også optog Juliane, fremgår af hendes dagbog, hvor hun ofte skrev, at *"Di feg fattiges Penge"*, hvilket må betyde, at der har været en uddeling af penge til byens fattige.

Prospekt over Hirschholm Slot og by, som viser slottets dominerende plads i den lille by. Th. ses den gamle kongevej fra København, i dag Kammerrådensvej. Bygningen længst th. er muligvis Fuglsanghus, der blev opført ud til denne vej omtrent på dette tidspunkt. Gouache efter Johan J. Bruun fra 1757.

Til venstre:
Julianes far, slotsforvalter
Johan Barthold
Hintzpeter (1736-1824).
Farvelagt foto efter
tegning af Paul Ipsen,
1790 (kopi).

Til højre:
Julianes mor, Anne
Margrethe Gissing
(1747-1811), portrætteret
som 44-årig i 1790.
Farvelagt foto efter
tegning af Paul Ipsen
(kopi).

Familien Hintzpeter

Juliane blev født 20. oktober 1775. Om faderen Johan Barthold Hintzpeter ved vi, at han fra 1766 var lakaj ved hoffet. Som lakaj hos dronning Caroline Mathilde under hendes fængsling på Kronborg, var han helt tæt på de dramatiske begivenheder omkring Struensee og Caroline Mathildes fald. Lige før den forviste dronning forlod Danmark, gav hun ham, som tak for hans tjeneste, sin bryllupsmedalje.⁶

Da faderen blev slotsforvalter på Hirschholm Slot i 1779, blev slottet kun anvendt få gange af kongehuset. Han overvågede således slottet i dets sidste tid med tyverier, hærværk og de engelske soldaters ophold på slottet i 1807, ligesom han var vidne til dets nedrivning 1810-12⁷. Johan døde i 1824, 87 år gammel. I Engelstofts rejsebeskrivelse får vi følgende karakteristik af ham som værende lidt af en stivstikker:

"Hans heele Coûtume har og Hofsnittet; han foreenede nemlig med al udvortes Høflighed saa megen Stivhed i Paaklædning og Væsen, som om han kunde have været en Kammer-Junker eller opvartende Kammerherre eller et andet Hof-Huusdyr

*(...) Han viiste sig og som en underdanig Under-saat ved stedse at nævne Personerne af den regierende Familie med deres fulde Titulatur f.E. Hans Kongel. Høyhed Kron-Prinsen etc. Imidlertid vidste han meget god Besked om alt og tilfredsstillende vore Fordringer fuldkommen til vor Fornøjelse."*⁸

Julianes mor, Anne Margrethe Gissing, blev født omkring 1747 i København. Hendes forældre er ukendte for os, men Julianes mormor kom tit på korte ophold hos dem. Moderen havde en søster, der var vaskepige på Christiansborg Slot, samt to niecer og en nevø. Anne Margrethe døde som 65-årig i 1811.

Julianes to år yngre søster hed Frederikke Louise. I dagbogen kalder Juliane hende altid for "R", hvilket kunne tyde på, at hun blev kaldt Rikke. Juliane fik yderligere to søstre, der dog begge døde som spæde i hhv. 1782 og 1785. De blev begravet på Birkerød Kirkegård.

Datidens sociale forslag afspejler sig i Folketællingen fra 1787. Den viser, at i mange af Hørsholms familiers hushold boede fattige – ofte uægte – børn, krøblinge og vanføre samt fattige enker. Dette

Sølvmedalje slået i anledning af Dronning Caroline Mathildes kroning den 1. maj 1767. Da dronning Caroline Mathilde sad i fængsel på Kronborg 1772 gav hun medaljen til Johan Barthold Hintzpeter, der gjorde tjeneste hos hende, inden hun med skib sendtes til Tyskland. Dette eksemplar er et genoptryk fra 1961 fremstillet med de originale stempler til daværende Hørsholm Egns Museum.

gjaldt også hos Julianes familie, hvor den syv år yngre kusine Anne Catharina Pedersdatter boede. I dagbogen kalder Juliane sin kusine for Trine, og hun bliver ofte nævnt. I Folketællingen fra 1787 er Trine ni år gammel og beskrives som "et fattigt Slægtbarn" og "Madmoders Systerbarn." Ved næste folketælling i 1801 var hun 18 år gammel og blev da betegnet som "tjenestepige" hos familien. Udover familiemedlemmerne havde familien Hintzpeter en stuepige, en kokkepige og en logerende boende.

Familien Hintzpeter boede i Kavalerboligerne, som er den sydligste af de store, gule bygninger på Folehavevej over for de to holme, hvor Hirschholm Slot og slotshaven engang lå. Slotsforvalterens lejlighed var i mindst to etager, for om vinteren sov de på førstesalen. Lejligheden bestod af en stue, et rødt og et blåt værelse samt et grønt kammer. Trine og bedstemoderen havde hver deres kammer. Der var mindst to stuer, og den største af disse blev kaldt Salen. Den havde vistnok stofbeklædte vægge. Derudover var der et køkken og en kælder, et vaskehus, en rullestue og brændeskuret.

Til boligen hørte en have, hvor der blev dyrket

frugt og grønt. De holdt høns, duer, bier, ænder, kalkuner, køer, grise, geder og får. Der nævnes en stald til køerne om vinteren, mens fårene gik i slotsgården. Familien havde en eller flere marker, hvorfra der blev høstet hør til dyrene. Boligens størrelse og faderens erhverv fortæller, at Julianes familie var rimelig velhavende.

"moer ieg med Trine og malge [malke]" – hverdagens sysler

Familien Hintzpeter tilhørte altså Hørsholms velstillede lag. De havde råd til en stuepige og en kokkepige. Meget tyder dog på, at det var et hårdt arbejde at være i tjeneste hos familien, for pigerne blev der sjældent særlig længe. For eksempel kom pigen Catrene til familien den 10. november 1792, men allerede to dage efter rejste hun. Den næste pige Caren blev der kun tre måneder, hvorefter pigen Kesten hjalp dem i huset. Hun gjorde til gengæld tjeneste hos dem i næsten tre år. Knap så heldige var familien med den næste pige, som rendte af pladsen allerede efter fem dage.

Rigere var familien Hintzpeters imidlertid ikke,

Kavalerboligerne på Folehavevej blev oprindeligt opført i 1724 som en lille bygning i én etage som bolig til slotsgartneren. I 1735 blev den udvidet og forhøjet med en halv etage, så den udover en lejlighed til slotsforvalteren også rummede 10 kamre til forskellige hoffunktionærer. Rosted 1963 s. 163, 248.

end at alle familiemedlemmerne tog del i det hushlige arbejde, inklusive Juliane. "moer ieg med Trine og malge [malke]" skrev Juliane, når hun sammen med sin mor og Trine havde malket. De vaskede fint og groft tøj, tørrede og strøg det. De gjorde rent, støbte lys og kærnedede smør. Det hele blev omhyggeligt noteret. Også når familien slagtede, og selv når natmanden kørte "vanhuset" [dasset] ud, skrev hun det i dagbogen. Indtjeningen førte hun også regnskab med. Vejret spillede tydeligvis en stor rolle, og hver gang det var "ont Vier" [dårligt vejr], blev det noteret.

Udover de daglige gøremål blev tiden fordrevet med ophold i haven og hyppige spadsereture. Særligt den sydlige del af Slotshaven, der blev kaldt Kongens Have, var et yndet sted for gåturene. De gik ofte på visitter hos naboer og andre i byen, ligesom de tit havde gæster på besøg. Af og til tog familien på lidt længere ture til Usserød og Høsterkøb, og mere sjældent rejste de til Dyrehavsbakken eller med postvognen til København.

"Husarene Giorde stads"

– højtid og fest

I dagbogen kan vi følge årets højtider og fester. Det var enevældens tid, og kongens fødselsdag var en anledning til fest. Ved Christian 7.s fødselsdag den 29. januar afholdtes der ofte bal hos Ulstrup, der var husbonde og fuldmægtig ved Forstkontoret. Da Frederik 6. blev konge, blev der ved hans fødselsdag den 28. januar afholdt bal i Amsterdam Kro.

I det hele taget blev der holdt mange baller, som også kunne finde sted på hverdage. For eksempel gik Juliane til bal hos Madam Schröder på en tirsdag i februar 1802. Der eksisterer en beskrivelse af et af husarenes baller på slottet, som Juliane deltog i den 17. juni 1808:

*"Middagstaflet (...) bestod af hundrede Couverts, og blev holdt i Riddersalen, hvor der under Glassenes Klang og Trompeters Lyd blev drukket Skaaler paa vor elskede Monarchs og allerhøieste Gemalindes Velgaaende (...). Om Aftenen blev Festen forskjønned ved mere end tohundrede Damer og de anseeligste af Egnens Beboeres Nærværelse, hvorefter Selvskaabet forblev samlet i Glæde og Enighed til den næste Morgen. Det var et af de allerbrillanteste Bal."*⁹

Nogle gange blev det dog for meget med alle de baller, hvilket afsløres af Julianes dagbogscitat fra februar 1799, hvor de pjækkede: "vi slap fra at komme paa bal vi sagde jeg var syg".

Hvert år den 16. februar skrev Juliane i sin dagbog, at det var hendes navnedag. I 1798 modtog hun "en æske med Presanger [gaver] fra Stilling, hvor i jeg bindes paa min Navne dag." Navnedagene var et levn fra før reformationen, hvor der i den katolske kirke var anført, hvilke dage bestemte helgener skulle mindes. Selvom helgendyrkelsen blev afskaffet med reformationen, fastholdt man, at hver dag havde sit

særlige helgennavn. Ordet "bindes" henviser til traditionen med bindebrev, som blev brugt i Danmark fra 1600-tallet og frem til 1800-tallet. Det var en form for drillebrev, hvor bindingen blandt andet kunne bestå i, at modtageren skulle løse en knude eller en gåde, som lå i brevet. Den, der ikke kunne løse den, skulle ofte traktere med noget.

Fastelavn var dengang, som nu, en højtid, der blev fejret med at slå katten af tønden. Dengang synes fastelavn dog at have været en fest for voksne, hvor den i dag jo primært er møntet på børnene.¹⁰ Ofte skrev Juliane om fastelavn, at "Husarene Giorde stads om formeda[gen]."

Sankt Hans blev naturligvis nævnt, og derudover noterede Juliane den 27. juni, at det nu var "7 sover dag". Syvsoverdag var en betegnelse for de hellige syvsoveres mindedag. Ifølge sagnet blev syv kristne fra Efesos muret inde i en hule under den romerske kejsers kristenforfølgelser i 249-251. De vågnede mirakuløst, da hulen blev åbnet i 447. Ifølge et gammelt sagn bestemmer vejret på syvsoverdag det vejr, man kan opleve de følgende syv uger. En anden tilbagevendende begivenhed var det årlige høstgilde, som nogle gange blev afholdt i Høsterkøb syd for Hørsholm. Julianes egen fødselsdag den 20. oktober blev også altid fejret med gæster til middag.

Hvad julen angår, så er det påfaldende for os i dag, at selve juleaften ikke synes at have været speciel. Juliane nævner nemlig aldrig juleaften, men altid juledag den 25. december. Dengang blev julen afsluttet med helligtrekonger. "De hellig 3 konger var her", skrev Juliane. Der var forskel på, hvordan helligtrekonger blev fejret, for nogle steder klædte de unge sig ud som de hellige tre konger og blev trakteret med æbleskiver ved dørene, mens børn andre steder tjente nogle skillinger ved at gå

rundt og synge en helligtrekongersvisse ved dørene.¹¹ Juliane skrev kun, at hellig tre konger kom forbi, så vi ved ikke i hvilken form helligtrekonger blev afholdt i Hørsholm.

Nytåret blev også fejret, og det kunne eksempelvis ske som i 1. januar 1804: "vi feg nyaarsvers af Holm madam Fogd og pige der var bal hos Selmers r [Rikke] ieg Moer Trine lid[t] ud om aftenen og see paa det."

Nogle gange skete der noget helt særligt i Hørsholm. Den 17. maj 1798 skrev Juliane: "der var en luft maskine at se paa ribanen [ridebanen]." Her må Juliane have været vidne til noget så usædvanligt som en ballonopstigning på Ridebanen. Verdenshistoriens første ballonopstigning havde fundet sted i Frankrig 14 år forinden. I første omgang havde opstigningerne været ubemandede, siden foregik de med dyr for til sidst at kunne medtage modige passagerer. I Danmark blev den første bemandede luftballon først sendt op fra Rosenborg Eksercerplads i 1806, så opstigningen på Ridebanen i Hørsholm i 1798 må have været ubemandet.¹²

Henrik Conrad Stilling (1765-1821) som 25-årig i 1790. Farvelagt foto efter tegning af Paul Ipsen, 1790 (kopi).

Sønnen Harald Conrad Stillings tegning fra omkring 1823. Motivet er ukendt, men det kan godt være en tegning af hjemmet som det så ud i familiens andet hus i Hørsholm. Privateje. Petersen 2012, s. 1.

Året efter fandt en anden bemærkelsesværdig begivenhed sted i oktober måned, for der kunne Juliane berette om, at "her var bjørne udenfor som dansede". En gøgler med bjørne må have lagt vejen forbi Hørsholm.

"Deres hengivenste Tiener" – kæresteri og ægteskab

Julianes fremtidige mand, Conrad Henrich Stilling (1765-1821), fylder naturligvis meget i dagbogen. Han var lakaj for Christian 7.s halvbror, arveprins Frederik, til omkring 1800, hvorefter han var ansat ved nogle holstenske fyrstehoffer. Fra 1806 var han hos prins Christian Frederik, den senere Christian 8.

Fra at være lakaj avancerede han til at være såkaldt "sølvpop", dvs. ansvarlig for sølvstøjet, for til sidst at blive betroet stillingen som prinsens mundskænk. Som mundskænk var det hans opgave at skænke mad og drikke for prinsen og smage på det inden serveringen for dermed at være sikker på, at intet var forgiftet. Den sidste funktion må uden tvivl have bidraget til, at han ifølge sin søn var "noget corpulent" i sine sidste år.¹³

Første gang Juliane nævner ham i sin dagbog, er den 16. september 1796, hvor Juliane er 19 år. "Jomfru Stevn [og] Stilling, der rejste om aftenen." Han besøgte igen familien en måned senere på dagen efter hendes 20 års fødselsdag. Fra den før-

ste beskrivelse af Stilling i dagbogen til de blev gift i november 1813, skulle der dog gå 17 år!

Det første bevarede brev fra Stilling til Juliane er fra den 16. februar 1798, og det lyder således:

"Deres Dem saa Egen godhed Lover mig tilgivelse for min Dristighed da den glæde Er Berøved mig af og til at se Dem og Deres Familie saa søger Jeg hermed at holde mig skadesløv for mig saa

*store Tab – Jeg haaber ønsker at Di og deres Kære Familie bestandig lever vel. En meget venlig hilsen til Dem Samtlig fra Jomfru Stevn eller min saakalde Moder. Deres hengivenste Tiener C.H. Stilling."*¹⁴

Stilling var altså tidligt betaget af Juliane, og hun skrev ned, når hun fik et brev fra ham, og de gange han besøgte hende. Så gik de ofte ture sammen i Kongens Have i Slotshaven. Nogle gange sendte

Sønnen Harald Conrad Stillings tegning af et hus fra omkring 1823. Måske forestiller det familiens andet hus i Hørsholm? Privateje. Petersen 2012, s. 3.

Slottet set fra den sydlige del af Slotshaven, som blev kaldt Kongens Have. Malet 1797 af Søren Læssøe Lange.

han hende gaver, blomster eller lækkerier såsom fisk, ost, pølse og brød. Engang fik hun et par øringer af ham. Han var tit på besøg.

Den 5. juni 1813 fik hun et brev fra Stilling med "kongebrev". Et kongebrev var en form for dispensation til ægteskabet, det er dog uklart, hvorfor det var nødvendigt med denne dispensation til brylluppet mellem den da 37-årige Juliane og 49-årige Stilling. Selve brylluppet fandt sted den 12. november 1813 og blev meget kortfattet noteret i dagbogen: "F[rederiks] kone. Mit Brollop. Wirfels Prestens. De feg fattiges Penge."

Kort tid efter brylluppet blev Juliane gravid. Det står der nu ikke så meget om i dagbogen indtil et par dage før fødslen, hvor hun fortæller: "madam Lyнге [nok jordmoderen]: ieg ont". Den efterfølgende dag blev hun tilset af lægen: "ieg ligker [lig-

ger] i Rö[de] stue. Dogter Randerop fra Lyngbye..."

Dagen efter, den 9. februar 1815, fødte hun sin søn, Harald Conrad Stilling: "ieg føde en Dreng kloge[n] 4 om eftermedagen. Blev taget med tener. Vore fire höns og hane döde." I dagene efter fik hun barselsbesøg, og omkring tre uger efter fødslen var hun oppe igen.

Harald blev døbt i maj 1815. Fadderne var frøkenne Sabine og Sophie Linstow, amtsforvalter Selmer, forstsekretær Lyts, kammerråd Schæffer. Derudover nævner hun også Wirfel, fader og madam Lyнге [jordmoderen].

"ieg er syg for döden" – fødsler, sygdom og død

Julianes dagbog viser, at sygdom fyldte meget i

hendes bevidsthed. I 1801 blev hun selv alvorlig syg: "ieg er syg for döden, madam Fogd Stop Holscam [lægen] en kylleng slagdet." Det er en pudsigt sammenstilling af sin egen sygdom, der gav anledning til besøg af madam Fogd og lægen Holscam [Holtzkamm], og slagtingen af en kylling. Heldigvis blev hun rask igen.

I februar 1804 kunne hun berette om, at "Scamfugl sadt mig og Trine koekopper." Med andre ord vaccinerede feltskæreren Paul Petersen Schamvogel Juliane og Trine med en kokoppevaccine. Ni dage senere blev de begge syge af kokopperne, men de kom sig hurtigt. Også søsteren Rikke blev vaccineret.

Kopper var en af 1700-tallets mest frygtede epidemiske sygdomme med en tårnhøj børnedødelighed. En af de vigtigste medicinske opfindelser var derfor kokoppevaccinen, hvor man blev indpodet med kokopper, som er en svækket og ufarlig variant af sygdommen. I 1798 publicerede den engelske Jenner sine resultater med vaccinen, mens den første danske koppevaccination fandt sted i 1801. Hørsholms distriktskirurg Johan C. Holtzkamm bistod professor Frederik Christian Winsløw i vaccinationen, og Holtzkamms ven, skoleholder og kirkesanger Johan Petersen fra Hørsholm, udgav samme år det første særskilte danske skrift om kokoppevaccinen, hvilket var med til at udbrede kendskabet til den. Koppevaccinen blev obligatorisk i 1810, men Juliane og hendes familie blev altså allerede vaccineret i 1804.

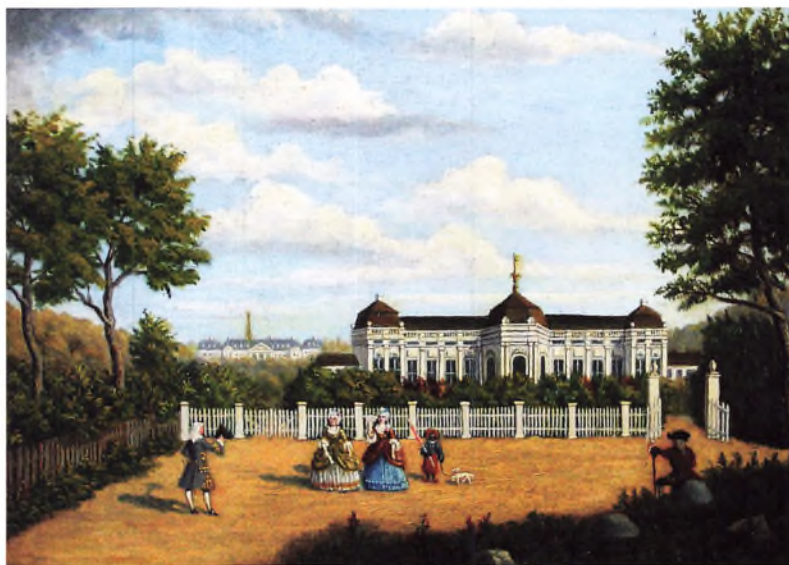
Hørsholm var et lille samfund omkring begyndelsen af 1800-tallet, og derfor var det naturligt, at man fulgte med i hinandens ve og vel. Når en af beboerne blev syge eller gik bort, noterede Juliane det i dagbogen, som da hun i marts 1801 skrev, at "Feskerkonen [fiskerkonen] Carens Moder er död".

En del endte deres dage på tragisk vis, som det var tilfældet med Frederich Tüchsen, der både var skolelærer, degn og organist. Skolen og lærerens bolig lå i det lille gule hus for enden af Kavalerboligerne, rundt om hjørnet på Folehavevej. En mørk aften forvildede han sig ud i Slotsdammen og druknede. "Vores degn er drovned [drukned]", skrev Juliane om den ulykkelige hændelse den 22. december 1793.¹⁵

Året efter, i marts 1794, skrev hun om endnu en ulykkelig skæbne: "far fand[t] i hav[e]huset [et lysthus i Slotsparken] et menneske, der hafte hengt sig – der geg saa mange op og saa ham." Der var i det hele taget adskillige selvmord i byen. I juni 1802 skrev Juliane, at: "Rayg [Reys] har dronet [druknet] sig". Året efter noterede hun, at "en Husar har hengt sig", i 1810 skrev hun, at "en kone har dronet sig" og i 1814, at "en Tiener hafte dronet sig". For blot at nævne nogle eksempler.

Graviditet og fødsel var anderledes farligt den gang end i dag, og i Hørsholm var det ingen undtagelse. Den 1. juni 1807 fødte mølkerkonen en dat-

Lysthuset Det Store Havehus set fra den sydlige ende af Slotshaven med Hirschholm Slot i baggrunden. Kunstner og årstal for maleriet er ukendt, men det er malet på grundlag af et kobberstik fra 1750'erne.

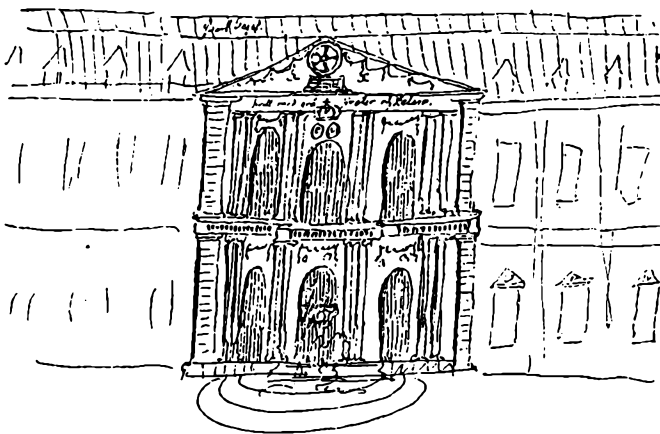

ter, men otte dage efter besøgte Julianes mor og søster mølleren, da "madammen ligger for døden". Dagen efter forærede Hintzpeter mølleren en kælle af en nyslagt kalv. To dage efter døde møllerkonen, og Julianes far deltog i begravelsen.

I en tid hvor man endnu ikke kendte til bakterier og penicillin, og hvor lungebetændelser og andre infektionssygdomme derfor var hyppige dødsårsager, var børnedødeligheden høj. Det fremgår også af dagbogen: "Loplouws lille dreng er død", skrev Juliane i november 1808. Året efter skrev hun i november: "Möllers lille dreng er død", og januar 1810 kunne Juliane notere, at "Pettersens lille dreng er død". Også Greffe mistede sin lille Juliane i februar 1811. Et tragisk uheld var det, da Ponsaings lille Hanne faldt ud af postkareten og blev kørt ihjel. Det skete i oktober 1810.

Moderens død er også beskrevet i dagbogen. Da moderen Anne Margrethe lå på sit dødsleje, kom "saa mange og besøgte vos". Hun døde 26. januar 1811 og blev herefter lagt i den røde stue, hvor hun lå i fem dage. Derefter blev hun lagt i kiste og to dage herefter begravet. Seks borgere bar kisten, og om aftenen kom der gæster på besøg.

Hirschholm Slots hovedfløj set inde fra slotsgården. Tegning af svenskeren Thor August Odencrants der i 1806 kom til Hørsholm på sin rejse rundt i Nordsjælland.

"Hun geg fra sin Man[d]" – vold og straf

Samfundet omkring år 1800 var anderledes rått og voldeligt, end det vi kender i dag. Et eksempel herpå var Holms kone, som 8. februar 1803 blev slået af sin mand. Nogle måneder senere opsøgte den stakkels kone familien Hintzpeter, og Juliane kunne berette, at Holms kone ikke længere fandt sig i hustruvolden: "hun geg fra sin Man[d]". Holms kone kom tit på besøg hos Hintzpeters.

Militærets tilstedeværelse bød også på barske afstraffelser til offentligt skue. Adskillige gange skrev Juliane om soldater, der havde løbet spidsrod på Ridebanen. Det var især i 1809 og 1810. Spidsrod var en militær pryglestraf, hvor den skyldige med bar overkrop skulle gå mellem to rækker af soldater, der pryglede ham med kæppe. Straffen blev idømt blandt andet for forskellige disciplinære forseelser som udeblivelse fra tjeneste eller desertering. Den var nævnt i den militære straffelov indtil 1846.

Den 7. marts 1809 noterede Juliane, at "2 Dragoner løb spidsrod på ridebanen", og dagen efter at "den ene Dragon løb spidsrod, den anden rømmede [flygtede]." I dette tilfælde kender vi årsagen til straffen, for i marts 1809 blev to mænd fra Livregimentets dragoner dømt til otte gange spidsrod fordelt over to dage. De blev straffet for at have stjålet penge fra en bonde og efterfølgende forsøgt at få ham til at falde gennem isen. At løbe spidsrod var en barsk affære, og det blev åbenbart for meget for den ene af de dømte. På andendagen for straffens eksekvering foregav han at skulle på lokum, men i stedet sprang han selv i et hul i isen og druknede.¹⁶ En underofficer må have begået en endnu værre forseelse, som vi kun kan gætte på, for 7. november 1809 kunne Juliane berette om, at "Onderofficeren blev halshugget i vores Vang."

Andre forbrydelser prægede byen. En af de ulykkelige skæbner var, da "en kone har droned [druknet] sit barn" i juli 1807. Da Brandrops pige den 17. september 1809 havde stjålet, kom hun i hullet [fængslet]. Fire dage efter kom Brandrop og hans pige på Tinget, hvor Juliane skrev, at hendes far fulgte dem. Om han forsvarede hende på Tinget, kan vi dog kun gisne om.

"Alarm med di Engelsce" – da Hørsholm blev besat

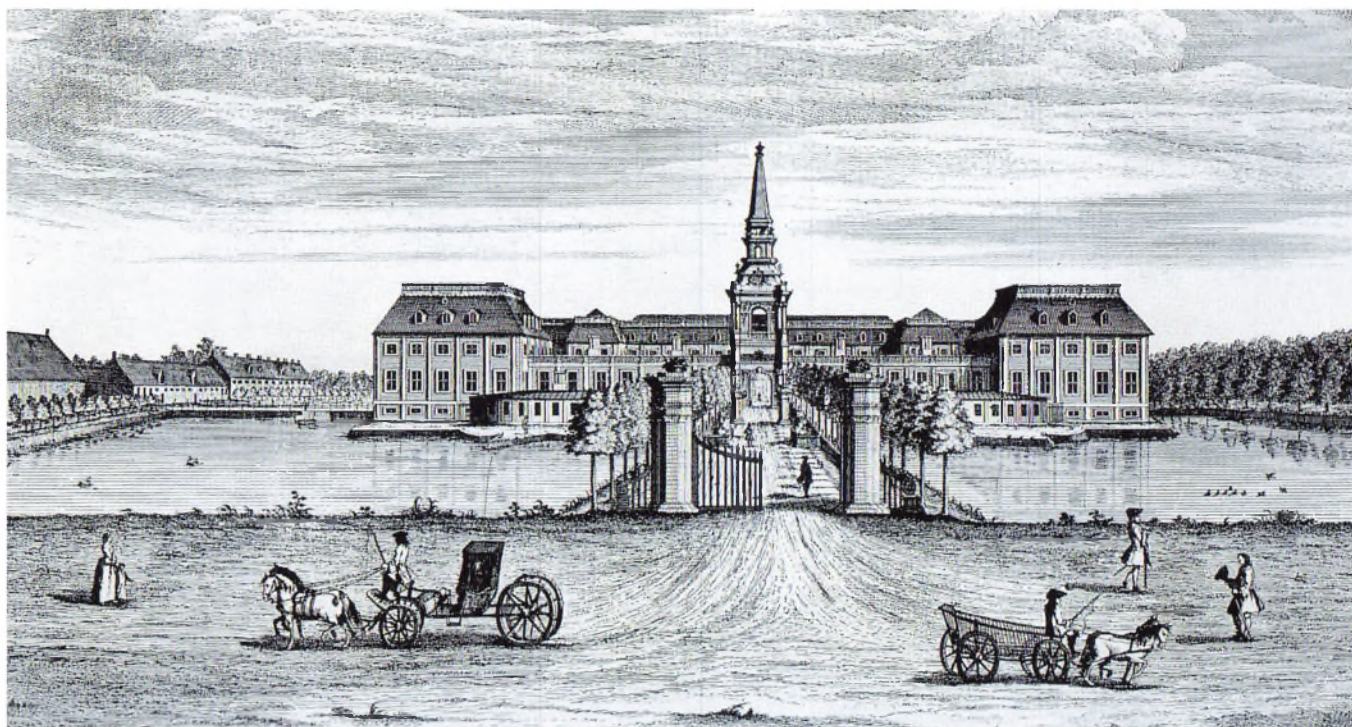
Engelskrigene 1801-14 kunne mærkes i Hørsholm. Juliane skrev i sin dagbog den 11. juli 1807, at "freden er slutted", og de følgende dage kunne hun berette om, at: "her siges om krig med Engelsce" og "uro og alarm med krig." Familien flyttede deres ting op på slottet.

Den 16. august 1807 noterede hun, at "i Nat geg

de Engelsce i land ved Smestrup [Smidstrup] [...] sterg alarm." To dage efter landgangen kom den engelske general på slottet, og der var "skyden paa Kiöbenhavn" flere dage i træk. Da der udbrød ildebrand i København, kunne de iagttage den fra Hørsholm. Hun fortalte om en gammel dame, der var "syg af skreg [skræk]", og at København den 7. september 1807 blev "indtaged (...) af di Engelske". Julianes moster, der boede i København, måtte sende bud til familien om, at en bombe var falden og havde brændt hendes tøj.

Det, Juliane beskrev i sin dagbog, var de engelske soldaters landgang ved Vedbæk. Det må have været frygtindgydende at se den engelske flåde, der omfattede 21 linjeskibe, 9 fregatter og 37 andre skibe. Derudover var en transportflåde med den samlede landgangshær på ca. 30.000 mand foruden heste og artilleri. Den engelske hær omrin-

Prospekt over Hirschholm Slot med avlsbygningerne og Kavalerboligerne længst t.v. Kobberstik efter Johan J. Bruun 1755.

gede København og bombarderede byen i det, der var verdenshistoriens første bombardement af en civilbefolkning. Englændernes mål var at få fingrene i Danmarks flåde, så den ikke faldt i Napoleons hænder, og det lykkedes dem.

"Allarm med di Engelske. Byen besadt. Slotted fuld af Jegere [jægersoldater]", skrev Juliane den 24. september 1807. Under krigen blev en engelsk fodfolksbataljon indkvarteret på slottet. Englænderne stjal både i familiens have og på slottet. Englænderne forlod endelig byen 13. oktober 1807, og ugen efter sejlede de engelske skibe mod England.

Efter de engelske soldaters afgang blev slottet hovedkvarter for den hessiske generaløjtnant Johan V. Ewald. Han var øverstkommanderende for den hær, der skulle forhindre fjendens landgang på Sjælland. Julianes mor var sammen med Trine og "Jenses kone" oppe på slottet for at gøre klar til, at officererne skulle bo der.

"De begyndte at brække ned paa Slottet" – slottets svanesang

Slottet spillede naturligvis en vigtig rolle for Juliane. Moren var tit derovre for at gøre rent, og faren viste det ofte frem for besøgende. Nogle gange var Juliane med. Vi har en beskrivelse af en sådan fremvisning fra 1787, hvor opsynsmanden, som må have været Julianes far, viste den rejsende Francisco de Miranda rundt på Hirschholm Slot. Miranda var især begejstret for balsalen og slottets kapel. Mere pirrende for nysgerrigheden var det dog, at han også fik fremvist de kongelige soveværelser, heriblandt *"det rum, hvor Dronning Caroline Mathilde sov, dengang affæren stod paa. Her glemte opsynsmanden ikke at vise os sengen..."*¹⁷

Under prinsen af Württembergs sommerophold på slottet i 1803, var familien Hintzpeter tit derov-

re. Her drak de kaffe med "Mamsellen" [Mademoisellen] og legede med den lille prins. Mademoisellen, hendes søster og kammerfruen kom også over til middag hos Hintzpeter. I den anledning blev tre kyllinger slagtet. Da prinsen og hans følge rejste, efter ca. fire måneders ophold, fik Hintzpeter 40 rigsdaler. Året efter tog prinsen igen sommerophold på slottet, så det stod altså ikke ubeboet hen.

Da prins Christians [den senere Christian 8.] regiment i 1809 var på slottet, kom prinsen ofte til Hørsholm og overnattede nogle enkelte gange på slottet. Han var i 1806 blevet gift med sin kusine Charlotte Frederikke af Mecklenburg-Scwerin, som også besøgte Hørsholm. Ægteskabet var ulykkeligt, og da prinsessen blev afsløret i utroskab med sin franske sanglærer, begærede prinsen skilsmisse. Juliane noterede skilsmissen i sin dagbog, og det var meget relevant for hende at være opdateret på de kongelige begivenheder, for allerede to dage efter skilsmissen overnattede den fraskilte prins på slottet. Det var i november 1809.

Af og til kom der ubudne gæster på slottet. De stjal blandt andet møbelbetræk eller tapet og en lysesstage i Slotskirken. I 1810 havde tre tjenere været på ran, og året efter arresterede politiet en soldat for tyveri for bare at nævne et par eksempler.

Der blev tit holdt koncerter, baller og opført komedier på slottet, men da Juliane fortsat skrev om afholdelsen af disse på slottet efter dets nedrivning i 1810-12, må de have fundet sted i Det store Havehus i Slotsparken.

Den 25. juni 1810 skrev Juliane i sin dagbog, at "di begynde at bregke [brække] ned paa Slotted". Nedrivningen af Hirschholm Slot var altså begyndt, og i den forbindelse blev dele af slottets inventar solgt på auktion, hvilket Juliane også noterede.

“Til Minde for min elskede Moder” – afslutning

Dagbogen slutter den 26. november 1815 lidt abrupt med sætningen: “Trine til Alters. Far til Höstercjöb”. Den da 39-årige Juliane flyttede med sin mand og sønnen Harald til Christian Frederiks guvernørhof i Odense. Som lakaj måtte Stilling følge prinsen, hvad enten han befandt sig i Norge, Holsten, København, Sorgenfri eller Odense, hvor Juliane altså tog med.¹⁸

Julianes mand døde under et ophold på Sorgenfri og blev begravet på Lyngby Kirkegård. “min Fader død den 12 juli 1821”, skrev Harald sidst i dagbogen. Som enke fik Juliane en årlig pension og flyttede med Harald hjem til sin gamle far og sin søster i et mindre hus i Hørsholm. Faren nåede at blive 89 år, før han døde i 1824. Efter søsterens død i 1836 flyttede Juliane ind til sin søn i København. De boede først i St. Kongensgade 84 og derefter Nyhavn 6. Hun levede et langt liv og var 73 år, da hun døde den 8. marts 1849. Sønnen Harald Conrad Stilling blev arkitekt, og det var ham, der rejste, og nok også tegnede, det smukke familiegavminde, som står den dag i dag på Hørsholm Kirkegård.

Julianes dagbog er en guldgrube af viden om dagligdagen i det lille samfund, Hørsholm dengang var. Her i artiklen er der ikke plads til at gå i dybden med alle de lag, den rummer, men vi har alligevel dannet os et indtryk af dagliglivet, som det udformede sig i Hørsholm i slutningen af 1700-tallet og starten af 1800-tallet. Det var et mere barsk samfund end vores, hvor folk generelt havde vold, sygdomme og død tættere inde på livet, end vi er vant til. Men det var også et samfund, hvor man fulgte med i hinandens ve og vel og hjalp hinanden, når det behøvedes. Takket være Julianes daglige noteringer, er det blevet muligt at forestille os livet, som

Gravmindet over Juliane og hendes familie på Hørsholm Kirkegård.
Foto: Niels Peter Stilling 2015.

det er blevet levet i det gamle Hørsholms bygninger, gader og stræder.

Noter

1. Engelstoft 1961 og Rostrup 1985.
2. <http://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/karen-rosenkrantz-dagbog-april-juni-og-september-1774/>
3. Engelstoft 1961, s. 56.
4. Engelstoft 1961, s. 46-48.

5. Jensen, H.J.W. i Hein m.fl. 2005, s. 62-64.
6. Petersen 2012, s. 4.
7. Petersen 2012, s. 4
8. Engelstoft 1961, s. 45.
9. Petersen 2012, s. 2, som citerer fra *Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn*.
10. Urhskov 1924, s. 128-129.
11. Urhskov 1924, s. 20-21.
12. Hoff 2009, s. 88.
13. Petersen 2012, s. 8.
14. Petersen 2012, s. 8.
15. Petersen 2012, s. 5.
16. Petersen 2012, s. 7, som citerer fra *Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn*, den 14/3 1809.
17. Rostrup 1985, s. 54.
18. Petersen 2012, s. 1-4.

Litteraturliste

- Christensen, C. 1976: *Hørsholms Historie*, fra 1305-1875. (1. udg. 1878), København.
<http://Danmarkshistorien.dk>.
- Engelstoft, L. 1961: *Mine vandringer i Sjælland i Juni 1797*. Eller, P. (red.) Frederiksborg Amts Historiske Samfund, årbog 1961.
- Hein, L. 2000: *Hirschholm Slot 1772-1810 – slottet, der døde af skam? Hørsholm Egns Museum Årbog 1999*, s. 7-50.
- Hein, L., O.L. Jensen og H.J.W. Jensen 2005: *Et historisk portræt af Hørsholm*. Hørsholm Egns Museum.
- Hoff, A. 2009: *Karen Rosenkrantz de Lichtenbergs dagbøger og regnskaber. Hverdagsliv 1771-1796 på herregården Bidstrup og i Horsens*. Horsens Museum og Landbohistorisk Selskab.
- Rostrup, H. 1985: *Miranda i Danmark. Francisco de Mirandas danske rejsedagbog 1787-1788*. Rhodos.

Urhskov, A. 1924: *Højtid*. Nordsjællandsk Folkeliv, 4, Frederiksborg Amts Avis' Bogtrykkeri, Hillerød.

Arkivalier

- Folketælling for Hørsholm Sogn 1787. Hørsholm Egns Museum 1992, Hørsholm Lokalarkiv.
- Folketælling for Hørsholm Sogn 1801. Hørsholm Egns Museum 1992, Hørsholm Lokalarkiv.
- Petersen, C.T. 2012 (red.): *Julianes dagbog skrevet i Hirschholm 1792-1815*. Kopi, Hørsholm Lokalarkiv.

Et kongeligt fund – en solskive af guld

AF JAKOB SCHLEIN ANDERSEN

Gennem de seneste år er der bragt flere artikler i museets årbog om Frederik 7. og majestæts passion for arkæologi. Dette år er ingen undtagelse, for her kan du læse historien om kongens sidste udgravning, der fandt sted i Nordsjælland kort før hans død. Det er historien om et ganske særligt guldfund, der blev gravet frem fra den bronzealderhøj, som satte punktum for kongens livslange arkæologiske eventyr.

Året var 1863 og scenen var sat for en arkæologisk udgravning i Jægersborg Hegn, der var en del af den kongelige parforcejagtskov nord for København. Aktørerne var det arkæologiske makkerpar Frederik 7. og hans livsskytte C.H. Jørgensen, der endnu en gang havde udset sig en af forfædrenes store gravhøje som mål for deres undersøgelser af fortiden. Det var bestemt ikke første gang kongen prøvede lykken i en af Jægersborg Hegns mange gravhøje. Det nøjagtige antal kendes ikke, men omkring 15 høje blev undersøgt efter kongens anvisninger i årene 1858, 1862 og 1863. Udover kongen og hans livsskytte deltog et ukendt antal soldater, der skulle stå for det slidsomme manuelle gravearbejde. Gravhøjen lå placeret med vid udsigt over Øresund og viste sig at rumme en helt speciel grav fra bronzealderen. Efter sigende fandt Frederik 7. fundet så interessant, at han ikke ville forlade ud-

gravningen, selvom den græske konge var ankommet til Skodsborg Slot. Særligt én gravgave har med sikkerhed behaget monarken – en smukt ornamenteret skive af guldblik. Et fund der i sandhed er en konge værdigt.

På udgravning med Frederik 7.

Alle, der har arbejdet med arkæologiske udgravninger, kan forstå kongens begejstring for et sjældent og interessant fund, for det er ikke altid anstrengelserne står mål med udbyttet – heller ikke for en konge. Hvordan det var at tage del i en af Frederik 7.'s udgravninger, får man et indblik i igennem en brevveksling mellem arkæologen J.J.A. Worsaae, der var inspektør for den kongelige kronologiske samling på Rosenborg, og dennes kone. I 1859 opholdt Worsaae sig på Frederiksborg Slot, hvorfra han d. 25. maj blandt andet skrev følgende om sine oplevelser fra en udgravning, han netop havde taget del i sammen med Frederik 7.

“Vi tog ud i morges Kl. 7 og jeg havde den Ære at kjøre alene med Hs. Majestæt. Kongen lagde Vejen gennem de smukkeste Steder af Skoven, for at gjøre mig en Fornøielse, og jeg kan ikke nægte, at det var en stor Nydelse at passere fra den ene deilige Skovstrækning til den anden. Kongen var i det fortræffeligste Lune af Verden. Gravhøien var ikke saa overordentlig interessant. Vi Fandt kun en stor Slibesteen til teenredskaber.

Guldskiven fra Jægersborg Hegn. Foto: Roberto Fortuna og Kira Ursem. Nationalmuseet.

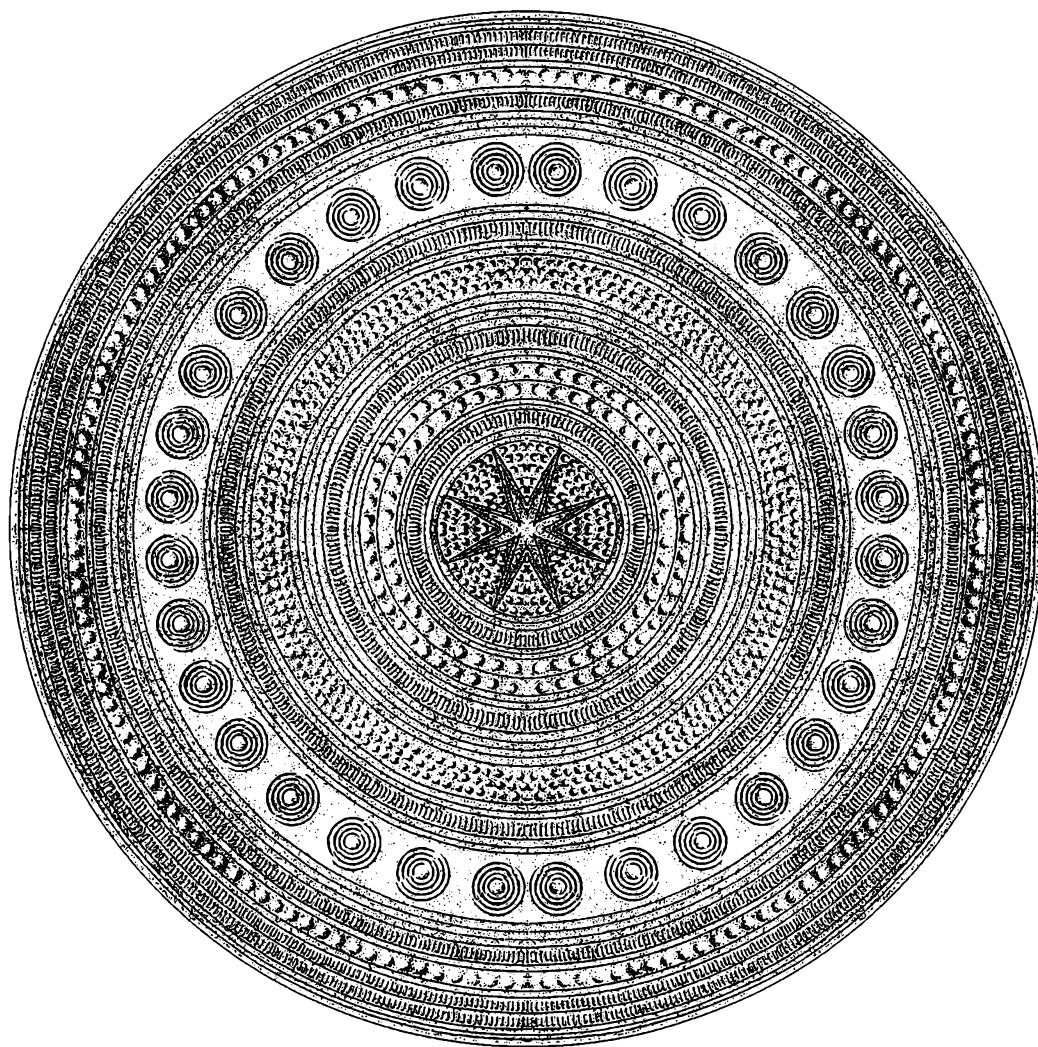
Men vi søgte saavidt muligt at holde os skadesløse ved muntre Maaltider. Først spiste vi Frokost Kl. 10, og efter den lavede Hs. Majestæt selv Kaffe til os. Senere Kl. 2 spiste vi varm Beufsteg med blædkogte Æg og dertil drak vi en ikke ringe Deel Champagne. Mellem disse Maaltider modtog vi Besøg af Grevinden til hest ledsaget af adskillige Damer og Herrer. Kl. henimod 7 kom vi hjem her til Slottet, overdængede med Støv, og Kl. 7 maat-

te vi møde til Middag, hvor det igen gik meget levende til".¹

Det fremgår ikke af brevet, om soldaterne, der udførte gravearbejdet, også fik del i bøf, æg og champagne, men mon ikke deres forplejning har været noget mere spartansk?

Graven med guldskiven

Lad os vende tilbage til gravhøjen i Jægersborg

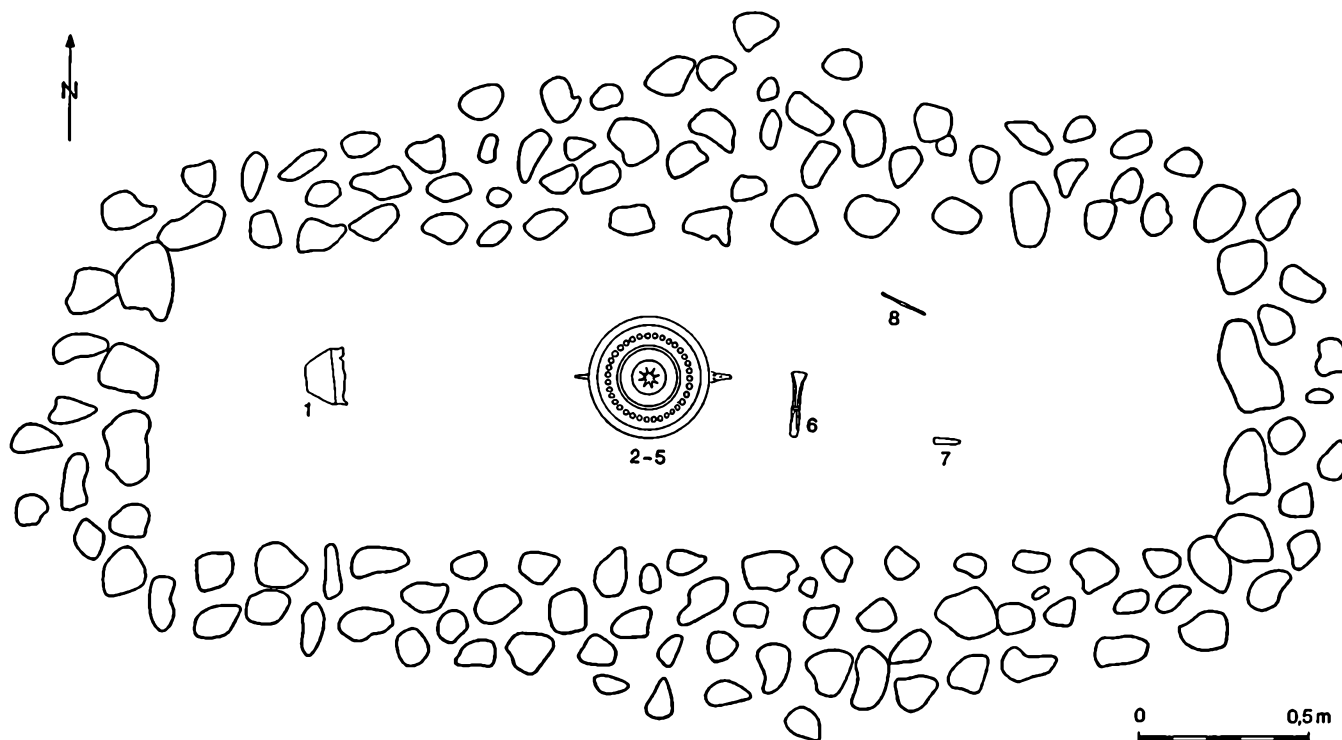

Udtegnning af ornamentikken på guldskiven fra Jægersborg Hegn. Sammensat ud fra en tegning af en fjerdedel af skiven. Tegning: Aner & Kersten 1973.

Hegn og den udgravning, som blev foretaget fra den 25. til den 29. august 1863. I løbet af disse dage blev der gravet en grøft ind gennem højsiden og frem til en mandsgrav, der var anlagt i højsidens midte. Her var den døde stedt til hvile i en trækiste. Kisten var stærkt ødelagt af tidens tand og lå nu som store stykker af nedbrudt træ. Af selve skelettet var der intet bevaret. Kisten var indrammet med stensatte sider og var dækket af en tyk stendynge.

Efterhånden som graven blev undersøgt, kunne der iagttages flere detaljer. F.eks. var der rester af tang omkring kisten, hvilket er et fænomen, der af og til ses i de store bronzealderhøje langs Nordsjællands kyster.² Og så – endelig – dukkede gravgaverne frem af jorden, som den, ifølge Worsaae, noget utålmodige Frederik 7. må have tænkt.

Guldskiven er uden sammenligning gravens flotteste og vigtigste fund. Skiven er fremstillet af gan-

Tegning af graven med
gravgavernes placering:

1) lerkar, 2) guldskive, 3)
sværdklinge, 4)
bæltkrog, 5) fire tutuli,
6) randlisteøkse, 7)
mejsel, 8) tøjnål.

Rentegning af original
udgravningstegning:

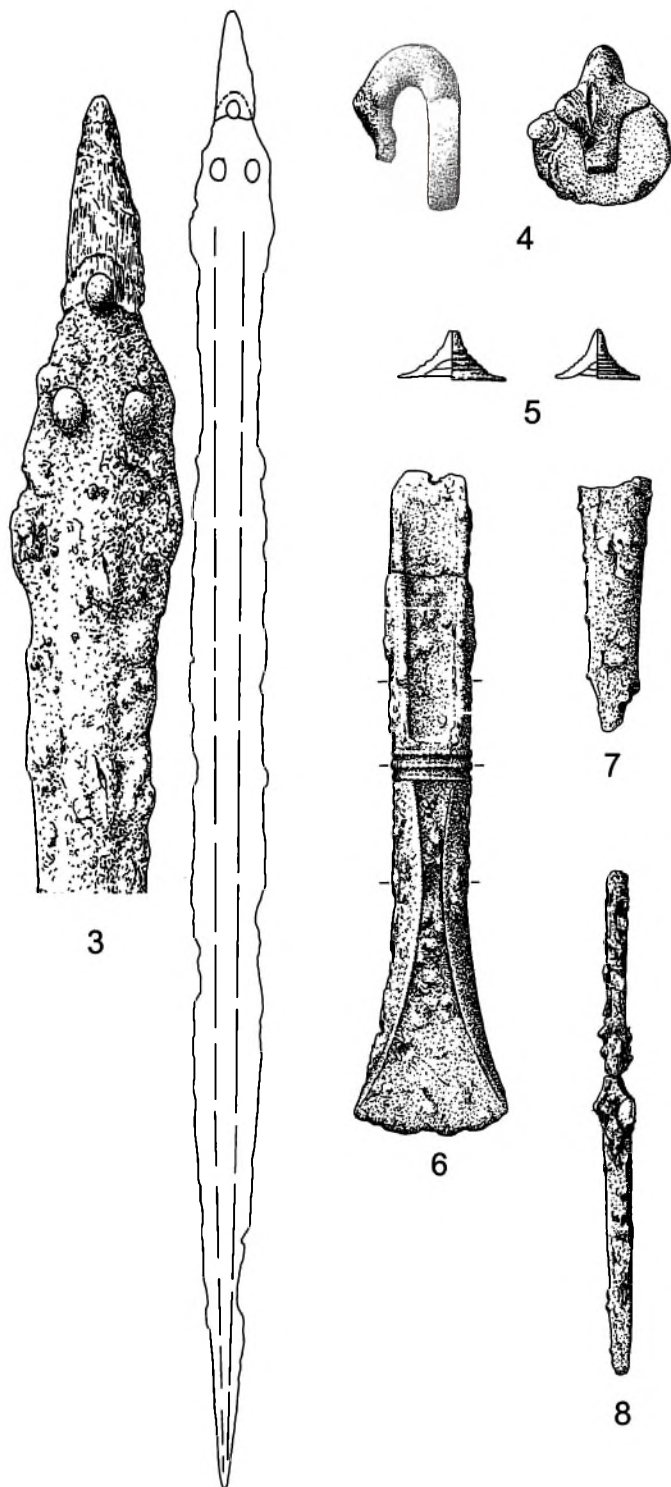
Aner & Kersten 1973.

ske tyndt guldblik, der er rigt ornamenteret. En 8-takket stjerne pryder skivens midte, der igen omslutes af et stort antal cirkelbælter, udsmykket med enten bukler, tætstillede linjer eller koncentriske cirkler. Store dele af den skrøbelige guldskive var bevaret, om end den var gået i mange små stykker. Der blev heldigvis fundet tilstrækkeligt mange fragmenter, til at man kunne genskabe guldskvivens ornamenter samt fastslå dens diameter til 35 cm. Lige under guldskiven blev der fundet rester af en meget nedbrudt bronzeplade, som guldskiven sandsynligvis har været monteret på, og oven på skiven var der rester af læder.

De øvrige gravgaver skal også nævnes, selv om de på ingen måde kan stå mål med guldskiven. De er alle fremstillet i bronze, på nær det lerkar der var sat i gravens fodende. Karret var tomt, men har må-

ske indeholdt mad eller drikke, som den døde skulle bruge i efterlivet. Bronzegenstandene var den gravlagtes personlige udstyr, der samtidig markerede hans position i samfundshierarkiet. Direkte under guldskiven lå et bronzesværd, der var et af datidens vigtigste værdighedstegn. Selve sværdklingen var bevaret, mens grebet, der var af udskåret knogle, desværre var næsten helt forgået. Under guldskiven lå der også en bæltkrog samt fire små pyn-teplader til at sætte på klædedragten, såkaldte tutuli. Ved den gravlagtes overkrop lå en økse, en mejsel og en tøjnål.

I bronzealderens mandsgrave var sværdet et vigtigt magtsymbol, som var forbeholdt samfundets elite. Det samme gælder de øvrige gaver i graven, samt selve det at blive gravlagt i en høj. Set i forhold til andre begravelser i høje er udstyret i graven fra

Bronzeobjekterne fra graven. Nummereringen svarer til tegningen af graven. 3) sværdklinge, 4) bæltkrog set fra siden og forfra, 5) to af de i alt fire tutuli, 6) randlisteøkse, 7) mejsel, 8) tøjndål. Redigeret tegning efter Aner & Kersten 1973.

Solvognen. Foto: Roberto Fortuna og Kira Ursem. Nationalmuseet.

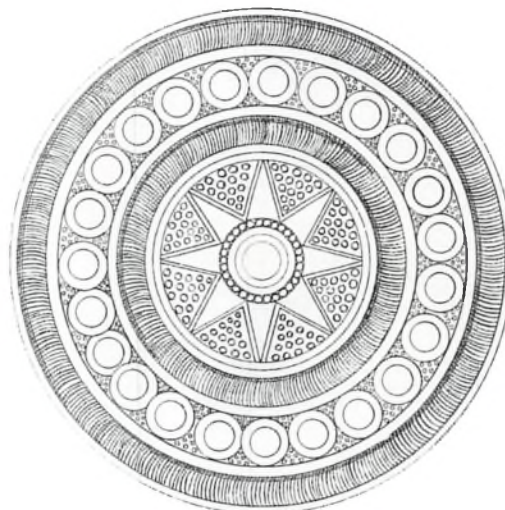
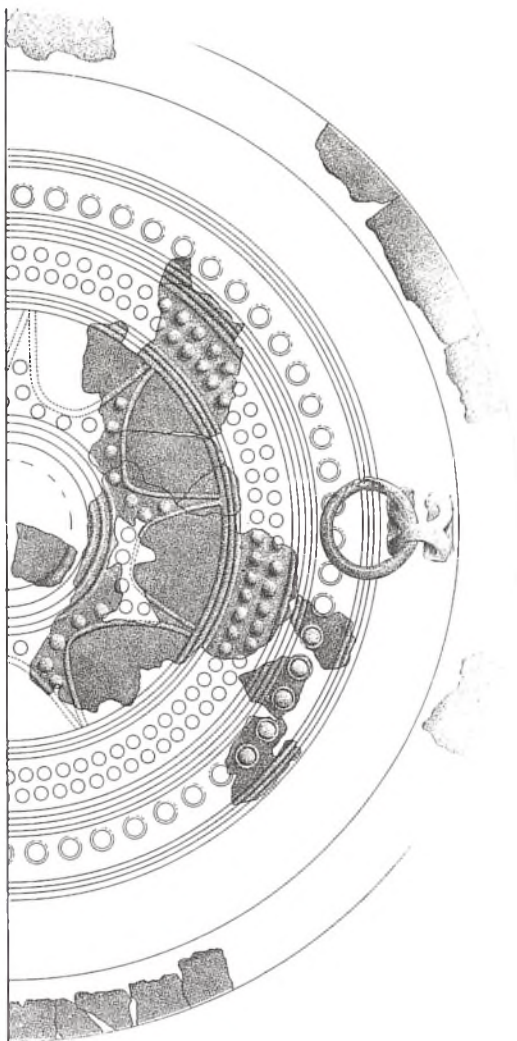
Jægersborg Hegn dog langt fra blandt de fineste eller mest eksklusive, når man ser bort fra guldskiven. Der er således et besynderligt misforhold mellem guldskiven og kvaliteten af gravens øvrige gravgaver.

Guld, magt og "den guddommelige sol"

Guld var allerede i bronzealderen et potent udtryk for status, og det i langt højere grad end i dag. Guld optræder i gravfundene, hvor det blev brugt til personligt udstyr i de allerrigeste grave. Dertil kommer, at bronzealderens mennesker anså guld for at være selve indbegrebet af den guddommelige sol. Dette

kom til udtryk ved, at udvalgte objekter, som blev benyttet ved ceremonier til ære for Solen, ofte var udsmykket med guld. Det er genstande som ceremonikæser, hjelme og ikke mindst Solvognen.

På Solvognen er den side, der symboliserer dagen og dermed Solen, beklædt med smukt ornamenteret guldblik. Der er da også flere lighedspunkter mellem Solvognens guldskive og guldskiven fra Jægersborg Hegn. Først og fremmest er de begge af guldblik og rigt ornamenteret med solsymboler. De har også begge været monteret på en bronzeplade. Hvorvidt bronzepladen fra Jægers-

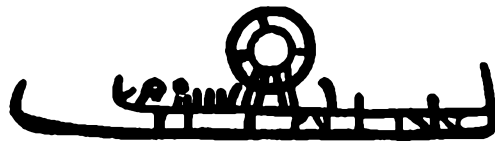
Rekonstruktionstegning af guldskeive fra Lansdown, England.
Tegning: Trice Martin.

Bronzekar fra egekistegrav på Bornholm. Bronzekarrets ornamentik er den nærmeste parallel, der findes til ornamenterne på guldskeive fra Jægersborg Hegn.
Tegningen viser halvdelen af karret set fra bunden. Det fornemme bronzekar var blot en blandt mange meget rige gravgaver. Tegning: Aner & Kersten 1977.

borg Hegn var ornamenteret på bagsiden, på samme måde som det ses på Solvognens bronzeskeive, vides ikke, fordi den var næsten helt nedbrudt. Solvognens guldskeive måler godt 21 cm i diameter, og er dermed lidt mindre end skeive fra Jægersborg Hegn. Der er også den åbenlyse og store forskel, at solskeive på Solvognen er monteret på en vogn og trækkes af en bronzehest. Som det kan ses på illustrationerne, er der også nogle forskelle i valget af

ornamenttyper på de to guldskeive. Særligt stjernemotivet i midten af Jægersborg-skeive skiller sig ud. Stjernemotivet var ikke ukendt i bronzealderen, hvor det for eksempel findes på fine bronzekar, træskåle, dragtnåle m.m. I bronzealderens billedsprog skal motivet ikke forstås som en stjerne, men som et billede på den strålende sol. Bedømt ud fra ornamenterne og valget af guld som materiale, er der ingen tvivl om, at guldskeive fra Jægersborg

Helleristninger fra Bohuslän i Sverige, som viser solskiver, der er placeret på skibe eller frembæres af personer. Blandt de få helleristningssten fra Nordsjælland er der en med et skibsmotiv, hvorpå der ses en monteret solskive. Stenen er fundet i Jægersborg Dyrehave nær graven med guldskiven. Efter Kaul 2000.

Hegn også skal betragtes som en solskive, der har haft en religiøs betydning.

Lighederne mellem de to guldskiver er fremført som argument for, at skiven fra Jægersborg Hegn er en solskive til en solvogn. Andre tolkninger tager afsæt i forskellene mellem de to fund. Udover at guldskiverne har forskellige typer af ornament, var fundomstændighederne for de to fund væsentligt forskellige. Almindeligvis blev ceremonielt udstyr ikke lagt i gravene, men deponeret i vådområder, som det for eksempel var tilfældet med

Solvognen. Når det gælder solskiver af guld, står graven fra Jægersborg Hegn dog ikke alene. I fire andre gravhøje fra Danmark og Nordtyskland er der fundet guldskiver. Disse skiver var meget ødelagte, men de bevarede fragmenter har samme typer af ornament som skiven fra Jægersborg Hegn – koncentriske cirkler, bukler og tætstillede linjer. I flere tilfælde var der også spor efter en bronzeplade, som guldskiven sandsynligvis var monteret på. Størrelsen af guldskiverne er ligeledes næsten ens og ligger på godt 30 cm i diameter. Ingen af de andre solskiver er så komplet bevaret, at det kan afgøres, om der har været et stjernemotiv i midten. Udover guldblikskivernes størrelse og ornamentik har de danske og nordtyske grave med solskiver det fællestræk, at gravenes øvrige udstyr er rigt, uden dog at være prangende.

Hvis vi går udenfor det danske og nordtyske område, finder vi på British Museum et interessant eksempel på en solskive af guldblik med et centralt stjernemotiv. I en bronzealderhøj ved Lansdown i det sydvestlige England blev der i 1905 fundet de skrøbelige rester af en guldskive, der var monteret på en bronzeplade. Fundet blev dengang sammenlignet med Solvognens guldskive.³ Hvis man ser på ornamentikken, er der iøjnefaldende lighedspunkter mellem skiverne fra Lansdown og Jægersborg Hegn. Ikke kun stjernen men også buklerne og de tætstillede linjer har de tilfælles. Til gengæld er den engelske guldskive med en diameter på ca. 16 cm kun omtrent halvt så stor.

Kongen og høvdingen

I ceremoniel sammenhæng optræder solskiver ikke udelukkende på Solvognen. På flere helleristninger er der gengivelser af solskiver. Her er de monteret på stativer, som enten er placeret på et skib eller

Modstående side: Kort over Jægersborg Hegn og Dyrehave 1860. Gravhøjen, som Frederik 7. udgravede, og som sidenhen er restaureret, er markeret med en rød cirkel. Det Kongelige Bibliotek. Creative Commons BY-NC-ND.

LOMMEKAART
 over
 Jægersborg Hegn og Dyrehave
 samt
 Ordrup Krat og Ermelund
 optaget af Topograph L. Bolh.
 KJØBENHAVN
 1860.

- Signaturer
- Hovedveie
 - Kjørestier
 - Fødstier
 - Bøig
 - Eg
 - El
 - Naaletræ
 - Blandet
 - Kæmpehøje

Uds. Heem & Pons Forlag

1/4 Mil

0 1000 2000 3000 4000 5000 6000 Alen.

frembæres af en mand. Dette har ført til tanken om, at de personer, der fik en solskive med i graven, også var dem, der stod for at udføre de rituelle handlinger ved bronzealderens ceremonier. Lige som vi ser det på helleristningerne. Hvis man følger denne tankegang, havde disse mænd – der er blevet kaldt "solens sønner"⁴ – slet ikke behov for at markere deres position med personligt udstyr af allerhøjeste statusklasse. Solskiven alene ville i så fald være symbol på en nærmest guddommelig status.

Det er en af historiens små finurligheder, at det netop var Frederik 7., der fandt en af disse guddommelige bronzealderhøvdinge. Han, der ved at afskaffe enevældet, netop havde givet afkald på sin status som guds stedfortræder på Jorden.

Noter

1. Worsaae 1938.
2. Appel og Pantmann 2013.
3. Martin 1906.
4. Jørgensen og Petersen 1998, s. 86.

Litteratur

- Aner, E. og K. Kersten 1973: *Die Funde der älteren Bronzezeit des nordischen Kreises in Dänemark, Schleswig-Holstein und Niedersachsen. Band I.* København.
- Aner, E. og K. Kersten 1976: *Die Funde der älteren Bronzezeit des nordischen Kreises in Dänemark, Schleswig-Holstein und Niedersachsen. Band II.* København.
- Aner, E. og K. Kersten 1977: *Die Funde der älteren Bronzezeit des nordischen Kreises in Dänemark, Schleswig-Holstein und Niedersachsen. Band III.* København.

Appel, L. og P. Pantmann 2013: Udnyttelsen af havets ressourcer i bronzealderen – nordsjællandske gravfund i nyt lys. I: S. Boddum, M. Mikkelsen og N. Terkildsen (red.): *Dødekulter i yngre bronzealderens kulturlandskab. Rapport fra seminariet "Bebyggelsen i yngre bronzealderens lokale kulturlandskab" afholdt i Viborg, 8. marts 2011.* Yngre bronzealderens kulturlandskab vol. 3, 2013, s. 103-115.

Jørgensen, L. og P.V. Petersen 1998: *Guld, magt og tro. Danske skattefund fra oldtid og middelalder.* Nationalmuseet, København.

Kaul, F. 2000: Symbolskibet. *Skalk* 2000, 6, s. 28-31.

Martin, T. 1906: Excavations on the so-called Via Julia, and on Lansdown. *Proceedings of the Bath Natural History and Antiquarian Field Club*, vol. XI. No 1. 1906.

Worsaae, J.J.A. 1938: *Af en Oldgranskers Breve 1848-1885.* København.

Det Kinesiske Hus i Frederiksborg Slotshave

AF KRISTOFFER SCHMIDT

Christian 6. og Sophie Magdalene må betragtes som to af Danmarkshistoriens driftigste kongelige bygherrer. Men i modsætning til for eksempel Christian 4. er mange af deres bygninger i dag forsvundet. Deres mest imponerende

Mindestøtten over Christian Ditlev Frederik Reventlow i Frederiksborg Slotshave. Bemærk det flade område omkring støtten, hvor Det Kinesiske Hus lå.

byggeri, Christiansborg Slot, nedbrændte i 1794, mens deres andet store byggeri, Hirschholm Slot, blev revet ned fra 1810 til 1812 på grund af store vedligeholdelsesomkostninger og et blakket omdømme efter Struensee-affæren. Mens de fleste historisk interesserede har et kendskab til disse byggerier og deres skæbne, er der ikke mange, som kender til kongeparrets nu forsvundne havehus i Frederiksborg Slotshave. Der var tale om et imponerende bygningskompleks, der ikke har efterladt sig mange synlige spor i vores samtid, men hvis bygningshistorie stadig er interessant.

Havehuset på den øverste terrasse

Går man en tur ved kaskaderne i Frederiksborg Slotshave og stopper op ved Reventlow-obelisken, vil man bemærke, at området omkring mindestøtten er usædvanlig plant. Dette er ikke af hensyn til obelisken, men fordi der på pladsen foran Hesteskodammen har ligget et stort havehus i 1700-tallet. Havehuset var et af Christian 6.s og Sophie Magdalenes mange byggeprojekter og kendtes under navnet Det Kinesiske Hus. Det nåede kun at stå i 21 år, før man rev det ned igen. Husets opførelse, dets specielle tilnavn og korte levetid, er udgangspunktet for en interessant historie, som præsenteres i det følgende.

Til venstre:
Portræt af Christian 6.
Udført af Johann
Salomon Wahl. Foto:
Statens Museum for
Kunst.

Til højre:
Portræt af Sophie
Magdalene. Udført af
Andreas Møller i 1739.
Foto: Statens Museum
for Kunst.

Byggeriet

Christian 6. nærede en stor forkærlighed for Frederiksborg Slot. Han var dog ikke nogen nostalgisk herre, hvilket en bekostelig og omfattende indvendig renovering af slottet vidner om. Blandt andet blev slottets oprindelige renæssancepræg alvorligt skæmmet af de æstetiske og praktiske valg, kongen foretog i forbindelse med renoveringen. Eksempelvis kunne slottet med sin oprindelige rumdeling ikke huse Christian 6.s store hof. Derfor opdeltes flere af de store sale i mindre rum. Samtidig erstattedes den gamle og umoderne renæssancestil af en mere tidssvarende barokstil.

Slottets omgivelser skulle også ændres. Godt nok var Slotshaven udstyret med Johan Cornelius Kriegers barokhave, men haven manglede et egentligt havehus. Løsningen blev at placere et havehus for enden af barokhaven. Byggeriet af havehuset påbe-

gyndtes den 18. september 1743, da hofbygningsinspektør Johann Adam Soherr skrev kontrakt med hoftømmermester Frantz Josef Zuber om opførelsen. Den nye lystbygning skulle stå færdig juni året efter og koste 6.663 rigsdaler og 3 skilling i arbejdsløn. Forventningen var således, at byggeriet færdiggjordes hurtigt og ganske billigt. Det viste sig dog, at hverken tidsplan eller budget kunne overholdes. Forsinkelserne og de stigende udgifter var primært et resultat af, at byggeprojektet blev større end først antaget. Den første plan var udelukkende at opføre den midterste bygning af det senere realiserede byggeprojekt. I det oprindelige byggeris afslutningsfase var man, sandsynligvis kongeparret, pludselig utilfreds med bygningens indvendige og udvendige størrelse. Indvendigt blev resultatet deraf, at man nedtog alle døre og paneler til fordel for dørpartier i en større skala. De nu overskydende døre og pane-

ler blev i stedet givet som kongelig gave til Frederik Danneskiold-Samsøes hustru komtesse Dorothea Wedell-Wedellsborg, som fik dem opmagasineret på landstedet Søllerødgård. Uvendigt besluttede man sig ved kongelig resolution den 27. august 1745 til at påføre hovedbygningens lange sidefløje og to endepavilloner.¹ Christian 6. og Sophie Magdalene synes til tider notorisk utilfredse med udfaldet af deres mange byggeprojekter. Et andet eksempel på dette er, at Hirschholm Slot måtte gennem fire store byggefaser før det endeligt stod færdigt i 1744. I hvert tilfælde udvidede eller forbedrede man et allerede færdigbygget slot, hvilket resulterede i, at Hirschholm Slot fik tre indvielsesfester.² De pludselige ændringer ved byggeriet i Frederiksborg Slotshave var derfor ikke en ualmindelig fremgangsmåde for kongeparret.

Den færdigbyggede bygning må have været et imponerende syn; liggende på den øverste terrasse i Slotshaven. Hele bygningen målte i bredden ca.

140 alen svarende til lidt under 88 meter, hvilket gjorde dens facade bredere end Frederiksborg Slots. Der var ikke tale om en høj bygning, da den højst nåede op i to stokværk (etager), men med dens placering på den øverste terrasse, må den have været et markant element i Slotshaven. Et samtidigt kort over Frederiksborg Slotshave afslører, at husets midterakse ikke faldt sammen med haveanlæggets midterakse. I stedet synes bygningskomplekset at følge den bagvedliggende rektangulære dam; kendt som Hesteskodammen.

Der var tale om et grundmuret bygningskompleks bestående af den føromtalte hovedbygning samt to sidepavilloner, som var føjet sammen af to lave enetages fløje. Den midterste bygning var i et stokværk beklædt med et let udadbuget valmtag (tag med skrå tagflader for enderne i stedet for lodrette gavltrekanter). Mod syd – dvs. mod Slotshaven og Frederiksborg Slot – løftede der sig i hovedbygningen en midtrisalit (et fremspring i facaden) i

*Facade af det nye Huus i Frederichsborg.
Slots-Have, imod Marken*

*Facade de la nouvelle maison bâtie dans le jardin
du Château de Frederichsborg, vers la Campagne.*

*Facade von dem neuen Huuse in dem
Frederichsburger Schloß Garten gegen das Feld.*

*Facade imod Haven af det nye Huus
i Frederichsborg Slots-Have*

*Facade vers le jardin de la nouvelle maison bâtie dans
le jardin de Frederichsborg.*

*Facade gegen den Garten von dem neuen
Huuse in dem Frederichsburger Schloß Garten*

50 alen
112,5 meter
112,5

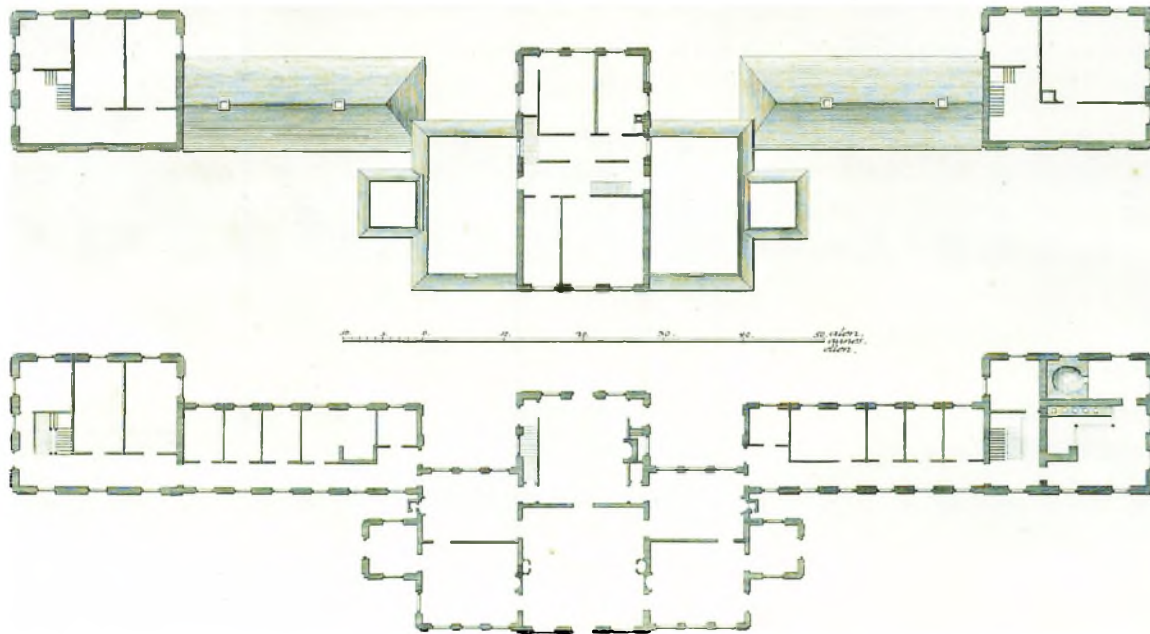
Kobberstik af facaderne på Det Kinesiske Hus i Thurahs Den Danske Vitruvius. Øverste illustration viser facaden mod marken bag Slotshaven. Nederste illustration facaden mod Frederiksborg Slot og Slotshaven. Foto: The Getty Research Institute.

THB 21

Grundriss af det andet Stokværk af det nye palæst i Frederichsborg Slots have.

Plan du second Etage du nouveau Palais dans le jardin du Chateau de Frederichsbourg.

Grundriss von dem Zweiten Stokwerk des neuen palastes in dem Frederichsburger Schloss garten.

Grundriss af det nederste Stokværk af det nye palæst i Frederichsborg Slots have.

Plan du premier Etage du nouveau Palais dans le jardin du Chateau de Frederichsbourg.

Grundriss von dem untersten Stokwerk des neuen palastes in dem Frederichsburger Schloss garten.

Grundplan over Det Kinesiske Hus i Thurahs Den Danske Vitruvius. Foto: The Getty Research Institute.

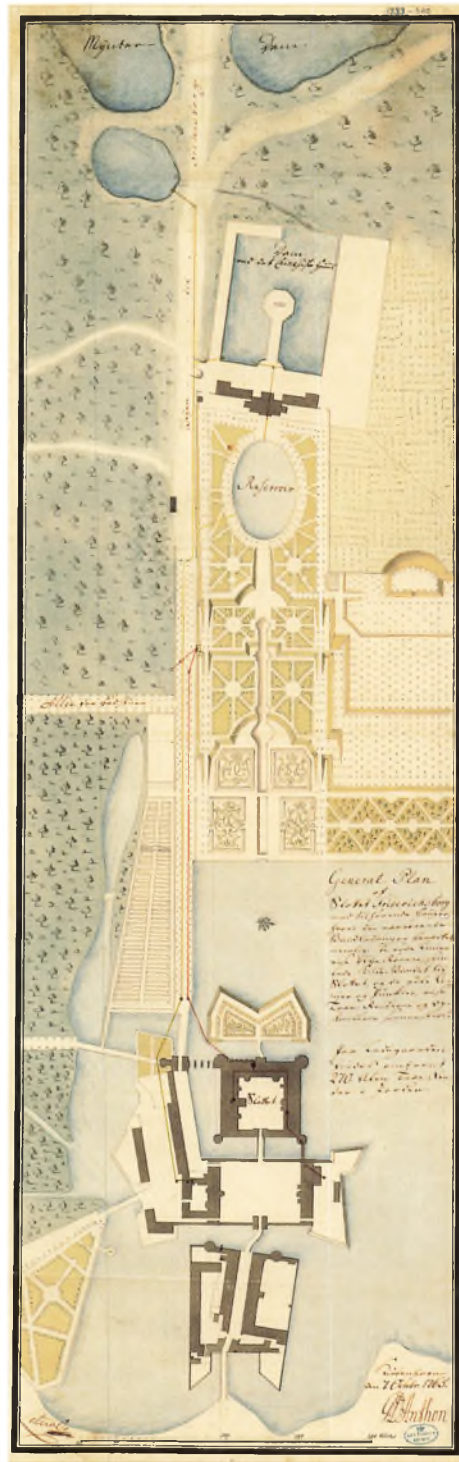
to stokværk, som foroven var prydet af en balustrade (et rækværk med håndliste). Herpå stod to større stenvaser. Over balustraderne sås en trekantet gavl – eller tympanon – der afsluttedes i en kongekrone. Den rigt udsmykkede gavl var i øvrigt prydet med Christian 6.s navnetræk. De to stokværk skar hovedbygningen over i to og afsluttedes mod nord i en firkantet udbygning med frontispice. Ud over en forhal indeholdt udbygningen mod nord den eneste trappeopgang til hovedbygningens første sal, en kældertrappe samt en elevator. På hver side af hovedbygningens gavle var to små udbygninger med kinesisk formede tage. Netop i disse udbygninger havde Christian 6. og Sophie Magdalene deres retiradegemakker.³

Endepavillonerne var ligeledes beklædt med valmtag og i to stokværk. Udvendigt skulle komplekset fremstå symmetrisk. Den østlige endepavillon var for eksempel udstyret med to skorstene, selvom pavillonen kun havde et ildsted. Den modsvarende endepavillon mod vest var ligeledes udsmykket med to skorstene, skønt der heri intet ildsted fandtes.⁴ Al tagbelægning bestod af mellem 8.000 og 10.000 blåglaserede tagsten.⁵ Udefra vidnede hovedbygningens størrelse, den frem-skudte placering, de større vinduespartier og højere liggende gesimser om, at denne del indeholdt de vigtigste rum. Derudover var hovedbygningens facade inddelt i pilastre, mens vinduer og døre i midtrisalitten og den bagvedliggende ud-

bygning fremhævedes af stenrammer. Indvendigt afslørede de større rum, udsmykningen, større døre og paneler samt adgangen til retiradegemakkerne, at man var trådt ind i den fornemste del af bygningskomplekset. Selv sollyset synes forbeholdt de finere dele af huset, idet alle tjenestefolkenes kamre lå mod nord. Kun køkkenpersonalet i den østlige endepavillon fik glæde af lysindfald fra syd.⁶

Et kinesisk hus?

Fra officiel side havde det nye bygningskompleks ikke noget navn, men omtaltes som det store havehus i Slotshaven. Det fik dog hurtigt tilnavnet Det Kinesiske Hus. Årsagen hertil kan være svær at få øje på, hvis vi kigger på illustrationer af huset. Men de førnævnte udadbuede valmtage vidner om, at husets arkitektoniske stilart havde et kinesisk præg. Det var da også indvendigt, at den kinesiske stil var mest markant, hvilket for eksempel Thurah bemærkede i *Den Danske Vitruvius*: "Den nette og ziirlige Meublering er det, som man ved dette Huus fornemmelig legger Mærke til, og er alting efter Chinesisk Art og Smag derudi meget smukt indrettet".⁷ Man har endnu ikke fundet arkivalier, der giver en udførlig beskrivelse af inventaret i Det Kinesiske Hus. Stykkes de få tilbageværende arkivalske fragmenter om huset sammen, afsløres det, at Thurahs beskrivelse ikke stemmer fuldstændig overens med virkeligheden. Godt nok fandtes adskillige kineserier i huset, men der var ikke tale om en gennemført kinesisk stilart. I huset stod blandt andet seks franske stole med turkisblåt overtræk samt en topseng, der ikke havde meget med Kina at gøre.⁸ En lignende om end mindre konsekvent – men efter alt at dømmes mere sandfærdig – forklaring på husets tilnavn finder vi i Erich Pontoppidans *Dan-*

Generalplan over Frederiksborg Slot og Slotshaven af Georg David Anthon fra 1765. Som generalplanen tydeligt viser, var Det Kinesiske Hus drejet i forhold til Barokhavens længdeakse. Bemærk desuden Hesteskodamens oprindelige rektangulære udformning. Foto: Nationalmuseet.

ske Atlas: "Øverst i Haven paa den højesten Terrasse mod Marken, et det saa kaldte Chinesiske Huus, da det udfortes nogenlunde skal forestille Chinesernes Bygge-Maade, og særdeles indvortes haver meget efter samme Nations Smag".⁹ Selvom huset ikke var udført i kinesisk stil fra kælder til kvist, fandtes der således adskilligt kinesisk i huset.

Eksempler herpå var stukarbejdet i husets spisesal. Dette udførtes af billedhugger og stukkatør Carlo Enrico Brenno. Brenno nåede ikke at fuldføre arbejdet før sin død, og den kongelige perspektivmaler Johann Christoph Holtzbecher måtte fuldføre arbejdet. Han kunne berette, at den kinesiske stukkatur grundedes med lakkhvidt og illumineredes med kulører. Derudover indkøbtes to kinesisk inspirerede porcelænsovne. Den ene af disse havde en ottekantet kinesisk pyramideform. Også enkelte oplysninger om inventaret afslører det kinesiske præg. Huset var for eksempel udstyret med et utal af teborde. Størstedelen af møblerne var desuden hvidlakerede med forgyldte lister og ornamenter og stafferede med blomster og landskaber.

Der er ikke fundet nogen spor efter tebordene på Det Kinesiske Hus. Tedrikning var en yndet adspredelse for Sophie Magdalene, som fik placeret adskillige teborde i de kongelige slotte og lysthuse. Tebordet på dette fotografi stod for eksempel oprindeligt på Hirschholm Slot.

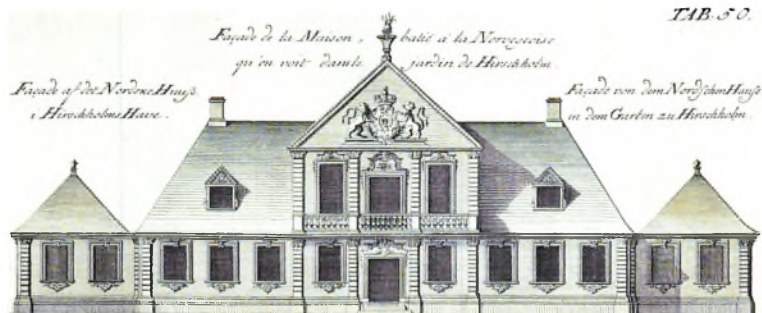

Arkitekten

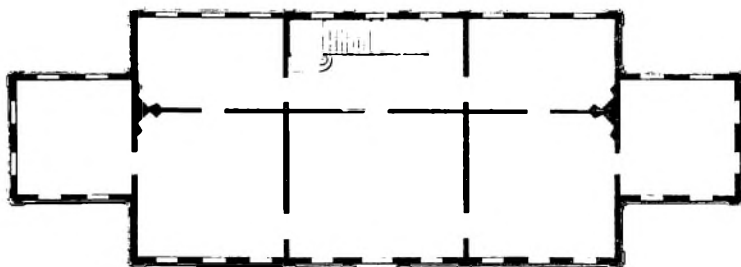
Hvem arkitekten bag denne ganske imponerende bygning var, hersker der en del tvivl om. Alle synes at være enige om, at det egentlige ansvar for opførelsen skal tilskrives Soherr. Imidlertid tillægger kun et fåtal ham det arkitektoniske ansvar for bygningen. Denne ære er blandt visse kunsthistorikere i stedet tilfaldet arkitekt og hofbygmester Nicolai Eigtved. Fortalere for denne idé har præsenteret flere begrundelser herfor. For det første skulle der være visse arkitektoniske ligheder mellem Det Kinesiske Hus og det af Eigtved tegnede lystslot Sophienberg ved Rungsted. I begge tilfælde placerede man bygningens hovedsal i midtrisaliten, mens man i det ydre afsluttede bygningernes øvre med balustrader (rækværker). Ligeledes menes det, at den kinesiske stilart også taler for Eigtveds indblanding i byggeprojektet. I sine yngre år opholdt Eigtved sig i længere tid i Sachsen, hvor han fungerede som konstruktør for C. F. Pöpelmann. Her må han have set de kinesisk inspirerede kongeslotte i Dresden, såsom Det Japanske Palæ og Vandpalæet i Pillnitz og således draget inspiration herfra, da han senere angiveligt producerede tegningerne til Det Kinesiske Hus. Beviser som disse forekommer dog ikke overbevisende. De arkitektoniske ligheder mellem Sophienberg og Det Kinesiske Hus er ganske vist pudsige, men ikke afgørende beviser for Eigtveds rolle i byggeriet. Et straks mere håndgribeligt bevis finder vi på en regning fra 1747, hvor Eigtved sammen med gartner Geiss og Sophie Magdalenes kammerjomfru Barbara Schumann attesterede noget arbejde på Det Kinesiske Hus.¹⁰ Et nærmere eftersyn afslører dog, at dette ikke beviser noget, da regningen vedrører udgifter til nogle lervaser, der sandsynligvis stod i haveområdet, og derfor ikke havde meget med selve bygningen at gøre.¹¹

En anden kandidat er Laurids de Thurah. Thurah er primært kendt for at være arkitekten bag Hirschholm Slot og for sine monumentale arkitekturhistoriske værker *Den Danske Vitruvius* og *Hafnia Hodier-na*. Ideen om Thurah som ophavsmand baserer sig på et noget kompliceret bevis, fremsat af arkitekturhistorikeren Frederik Weilbach. Som nævnt tidligere var den oprindelige plan at lade det nye hovedhus bestå af hovedbygningen, mens sidefløje og endepavilloner kom til i en senere plan. Ifølge Weilbach har netop denne del af Det Kinesiske Hus slående ligheder med det nu nedrevne Norske Hus, som Thurah fik bygget i Hirschholm Slotshave. Betragter vi hovedbygningen på Det Kinesiske Hus for sig og sammenligner denne med Thurahs Norske Hus i Hirschholm Slotshave, forekommer der også nogle ligheder – for eksempel går de to små bygninger med retiradegemakker igen på hvert hus. Lighederne synes imidlertid tilfældige, og man kan finde ligeså mange forskelle som ligheder. Eksempelvis gennemskæres Norske Hus ikke af et større bygnings-element, der bagtil slutter i en firkantet udbygning med frontispice. Godt nok er Norske Hus også udstyret med balustrade og tympanon, men kombinationen af disse er meget forskellig fra den, der fandtes på Det Kinesiske Hus. Hvad der taler mest imod Thurah som kandidat, er arkitektens egen omtale af havehuset i Frederiksborg Slotshave. Thurah var en ærekær herre, der i sine arkitekturhistoriske værker sjældent satte sit lys under en skæppe. Hans beskrivelser af egne arkitektoniske værker er således meget detaljerede og fyldige. Omtalen af Det Kinesiske Hus i *Den Danske Vitruvius* er derimod overfladisk og delvist upræcis.

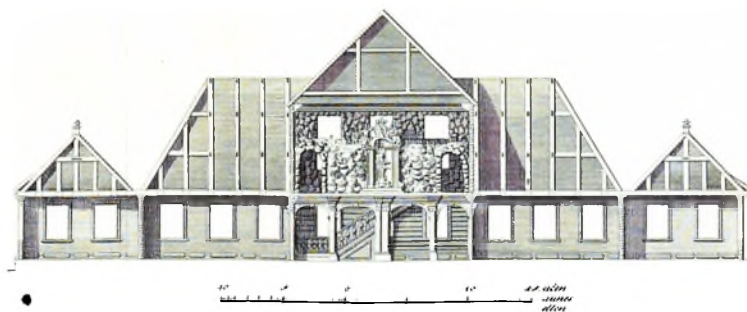
Det kan undre, at tidligere arkitektur- og kunsthistorikere har været så skeptiske med hensyn til at tilskrive hofbygningsinspektør Soherr æren for at

Grundrissning af Det Norske Hus i Hirschholms Have *Plan de la Maison Norvégienne dans le jardin de Hirschholm* *Grund-Riss von Dem Norwischen Hause*

Gennemsnit af Det Norske Hus i Hirschholms Have *Coupe de la Maison Norvégienne dans le jardin de Hirschholm* *Durchschnitt von Dem Norwischen Hause in Dem Hirschholms Garten*

lave tegningerne til Det Kinesiske Hus. I samme årti, som Soherr stod for opførelsen af havehuset i Frederiksborg Slotshave, var han, udover forskellige projekter på kongelige slotte, ophavsmanden bag to markante palæer i København, henholdsvis Det

Kobberstik af Norske Hus' facade fra Thurahs Den Danske Vitruvius. Foto: The Getty Research Institute.

Württembergiske Palæ på Slotsholmsgade 10 og Danneskiold-Laurvigs Palæ på Store Kongensgade 68. Palæerne vidner om, at Soherr var ganske virksom i 1740'erne og ikke uden arkitektoniske evner. Da beviserne for Eigtved og Thurah som ophavs-mænd er så diffuse, synes det nærliggende at pege på Soherr som både bygmester og arkitekt. Sporene efter Eigtved og Thurah kan skyldes noget så banalt, som at Soherr enten rådførte sig med de to store arkitekter eller inspireredes af deres ældre byggerier.

Benyttelsen af Det Kinesiske Hus

Som nævnt forsinkedes byggeriet af Det Kinesiske Hus, og bygningen stod først helt færdig i 1747. Manglerne angik primært interiøret og betød, at Christian 6. aldrig nåede at opleve et færdigt havehus. Alligevel valgte han at gøre et længere ophold i huset i sommeren 1745.¹²

Året efter døde Christian 6., hvorpå Det Kinesiske Hus tilfaldt Sophie Magdalene som enkesæde. I de første ti år efter sin mands død, yndede Sophie Magdalene at gøre et ca. en måneds langt sommerophold på Frederiksborg Slot. Hvor meget Det Kinesiske Hus benyttedes under sommeropholdene, vides ikke med sikkerhed. Normalt tog enkedronningen ophold på selve slottet,¹³ men af og til hændte det, at Det Kinesiske Hus også blev brugt. Eksempelvis i 1750, hvor man i *Kjøbenhavn-ske Danske Post-Tidender* kunne læse:

"Hendes Majestet, den Kongel. Fru Moder [Sophie Magdalene], har siden den 8 hujus [denne måned, juli] sejourneret [opholdt sig] paa det Kongelige Slot Friderichsborg, udi det saa kalde-de Chinesiske Huus, hvor Begge Allerhøyeste Regierende Majesteter, samt Hendes Kongel. Høyhed, Prinsesse Charlotte Amalia, gjorde i Tirsdags, den 14de, en Visite, og spiiste hos

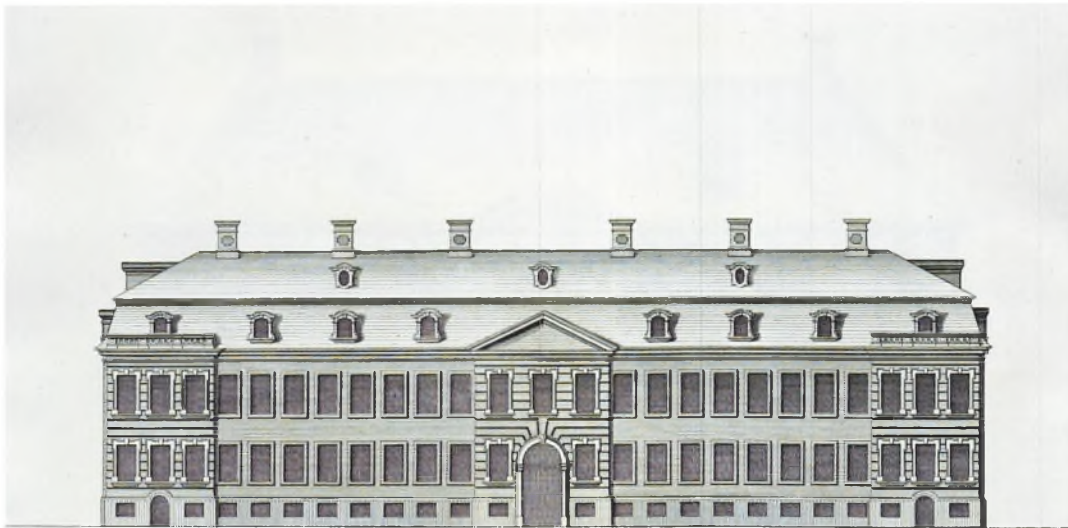
Hendes Majestet til Middag, og i gaar gjorde Allerhøyest samme en Contre-Visite paa Frederichsborg, og retournerede om Aftenen til Friderichsborg; ellers meenes, at Hendes Majestet tør for det første vel endnu en Tidlang opholde sig paa dette plaisante [behagelige] Sted."¹⁴

Et indkvarteringsdokument fra 1754 afslører, at dele af enkedronningens følge også husedes i Det Kinesiske Hus dette år. Der eksisterer således enkelte beviser for Sophie Magdalenes og hendes hofs benyttelse af havehuset.¹⁵ Et yderligere bevis finder vi i Thurahs *Den Danske Vitruvius*. Her står at: *"det Kongel. Herskab ofte om Sommeren har opholdet sig [i Det Kinesiske Hus], og sammesteds adskillige gange har taget Natte-Leye"*.¹⁶ Står Thurahs ord til troende benyttedes huset altså hyppigt de første år. Men fra midten af 1750'erne og frem stoppede Sophie Magdalenes frederiksborgske sommerophold, hvorpå Det Kinesiske Hus kom til at stå tomt og begyndte at forfalde. I 1764 fik hofarkitekten Nicolas-Henri Jardin til opgave at efterse tilstanden af huset.¹⁷ Hans bemærkninger kendes ikke, men det formodes, at der hverken var vilje eller penge til at udbedre eventuelle skader.

Nedrivningen

I 1768 var det slut. Efter lidt over 20 års eksistens besluttede enkedronningen at få revet Det Kinesiske Hus ned. Byggematerialerne forsøgtes bortsolgt på en offentlig auktion, der løb af stablen den 3. juni kl. 9 på Frederiksborg Rytterdistrikts tinghus.¹⁸ Langtfra alt blev solgt, hvorved man et halvt år efter fristede potentielle købere med:

"Fire maledede Dørkarme 4 Al. høje og to og en halv Al. brede, hvor til er indvendig to halv Dørre med 12 Engelske Glas Ruder, og udvendig 2

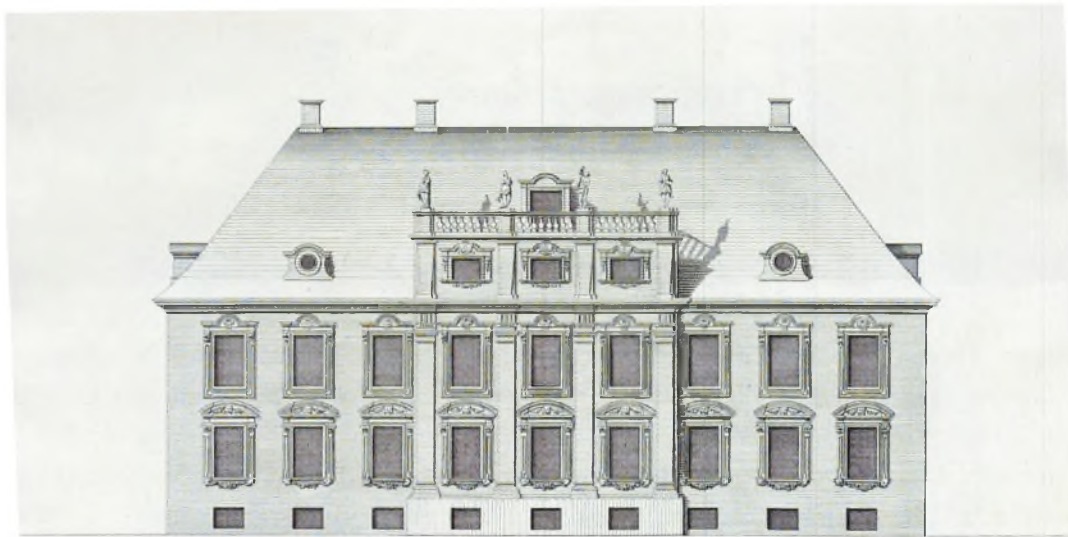

TAB. XXVIII

Opstalt af det Würtembergiske Palæst

Église du Palais de Würtemberg

Aufsicht von dem Würtembergischen Palaste.

*Opstalt af det Graaf Danneberghs
Laurvigiske Palæis.*

*Église de l'Hôtel des Comtes Dannebergh
de Laurvigien*

*Aufsicht von dem Graffen Danneberghs
Laurvigischen Palaste.*

Kobberstik af Det
Württembergiske Palæes
facade fra Thurahs Den
Danske Vitruvius.
Bygningen blev senere
forhøjet. I dag huser
bygningen blandt andet
Økonomi- og Indenrigs-
ministeriet. Foto: The
Getty Research Institute.

Kobberstik af Danne-
skiold-Laurvigs Palæes
facade fra Thurahs Den
Danske Vitruvius. Foto:
The Getty Research
Institute.

Udsigten fra slothavens øverste terrasse, hvor Det Kinesiske Hus lå, mod Frederiksborg Slot.

andre Dørre, alle med Hollandske Laase og Hængsler. Endeel andre Karme og Dørre med smuk Maling og forgylte Lister af nyeste Fason [facon]. Endeel got Paneel Værk, med differente [forskellige] Malinger lige efter Dørrene. Endeel Vinduers Karme omtrent 4 Al. høie to og et Qvarteer brede, til hver 4 Vinduer af Speilglas og hver Rude 15 Tommer høie og 9 Tommer bred. Endeel andre Karme med Vinduer af no-

get ringere Glas. Endeel hævlede og pløiede Bræder af adskillige Længder. Endeel Gibs-Bræder. Endeel andre Bræder. Endeel Pommerske Bielker. Endeel got Skilleroms Tømmer. Endeel blaa glasserede Tagstene omtrent 8 a 10000. Endeel meget gode Muurstene 10 Tommer lang 5 Tommer bred to og en Fierdedeel Tomme tyk. Fire Jern Vindovne. Nogle stykker Fliser og Endeel Blik."¹⁹

En ivrig køber var præsten i Helsinge Morten Nielsen Hammer. Hammer var ifølge sig selv lidt af en ekspert, når det kom til at opstøve fine antikvariske stykker til favorable priser. Netop i resterne fra Det Kinesiske Hus gjorde Hammer sig nogle udmærkede fund, hvilket han berettede om i en brevveksling med en aktuar ved navn Christopher Elias Gottlob fra Ærøskøbing:

"Af det nedbrudte kinesiske Hus købt for 150 Rdl. Ret kongelige Vindever, dobbelte Dørre Paneler etc. for Spotkøb; saasom 10 Rdl. For 2 lakerte Stykker af 4 1/2 Alens Højde, som Dronningen har givet 300 Rdl. For at lade lakere; 4 à 5 Rdl. For et Par Døre, der vist har kostet over 100 Rdl.; og saa fort videre, saa Præstegaarden med ringe Bekostning er sat i ypperligste Stand."²⁰

Hammers vurderinger af de oprindelige omkostninger forekommer noget opskruede. Alligevel skal der ikke herske tvivl om, at han fik materialerne for en betragtelig lavere pris, end hvad Sophie Magdalene og Christian 6. oprindeligt pungede ud med. Sophie Magdalene havde da nok også håbet på et bedre afkast, men det er ikke sikkert, at auktionens fremmeste formål var direkte økonomisk udbytte. Auktionen fungerede snarere som en besparelse, hvor man overdrog omkostningerne for nedbrydning og bortfjernelse af byggemateriale til potentielle købere.

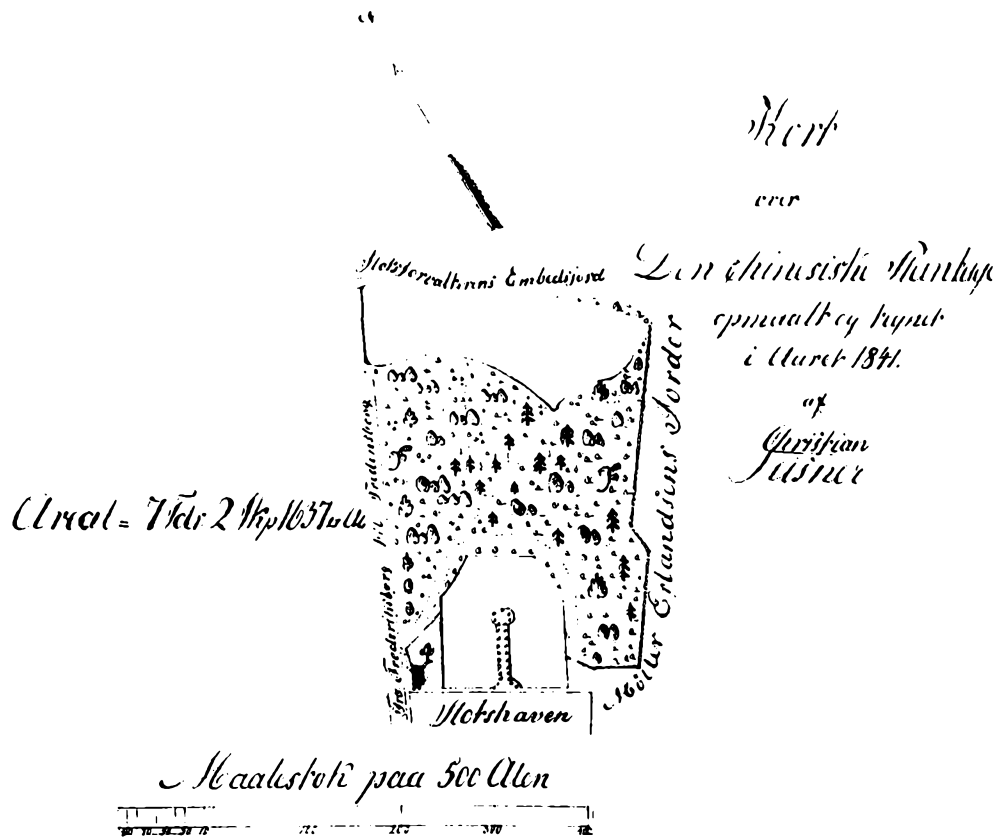
Hammer gjorde altså en god forretning, og hans hjem må have været lidt af et kuriosum i 1700-tallets Helsinge. Beklageligvis nedbrændte Helsinge Præstegård i 1864 og dermed også eventuelle spor efter byggemateriale fra Det Kinesiske Hus. Dørene og panelerne fra Søllerødgård er ligeledes gået tabt. Da vedligeholdelsesomkostningerne var for store, nedrev den daværende ejer F. C. Schäffer efter

1780 Danneskiold-Samsøes oprindelige lystgård. I stedet opførte Schäffer en mere beskedent hovedbygning, hvor han genanvendte dørene fra Det Kinesiske Hus. I 1918 blev Schäffers hovedbygning erstattet af et større palæ. Dette nedbrændte, men genopførtes allerede i 1921 i en næsten tro kopi af 1918-bygningen. Desuden erstattedes navnet Søllerødgård med Søllerød Slot.

Trods værdierne i Helsinge Præstegård solgtes det mest værdifulde byggemateriale ikke på auktionen. En hel del hele og halve marmorfliser opmagasineredes for eksempel i et af Hirschholm Slots utallige kælderrum. De færomtalte porcelænskakkelovne i kinesisk stil samt fire jernkakkelovne fik ligeledes plads i kældrene. Yderligere to jernkakkelovne placeredes i henholdsvis damekusens kammer i livstalden og i et af postskriverens kamre. Det er uvist om nogle af jernkakkelovnene var forsøgt solgt på auktionen over byggemateriale.

Inventaret fra Det Kinesiske Hus synes ligeledes tabt for eftertiden. Det bortauktioneredes dog ikke, men antages at være fordelt mellem Sophie Magdalenes andre besiddelser eller overdraget til andre medlemmer af kongefamilien. På grund af manglende inventarlistes fra Det Kinesiske Hus er det ikke nemt at få et overblik over det egentlige møblement i huset eller dets videre skæbne. Nogle småspor finder vi dog i inventarlisterne fra Hirschholm Slot.

For eksempel fik mindst ti gråmalede teborde plads på slottet. Størstedelen af dem placeredes i de mindre kamre. Eksempelvis fik nogle af hoffets frøkener et bord, såsom den "yngste Jomfrue Schnauer" eller "Frøken Holeth". Et enkelt fik plads i markgrevindens audiensgemak, mens hendes hofdame også fik et. Samme hofdame fik ligeledes prydet sit kammer med overskydende lærred fra

Kort over Den Kinesiske Plantage ved Hesteskodammen i Frederiksborg Slotshave.

Det Kinesiske Hus. Pagemesteren fik også et tebord, mens der i værelser omtalt som Adam Gottlob Moltkes placeredes to. En lysekroner i porcelæn med forgyldte udsmykninger ophængtes i det såkaldte "Anklædegemack". I Sophie Magdalenes retiradegemak satte man de seks franske stole. Den førømtalte topseng blev der også fundet plads til i slottets møbelmagasin, for senere at blive flyttet til Vallø Slot.²¹ Noget af inventaret kan også være endt på Sophienberg, men selvom der fandtes flere kineserier på dette lystslot, afslører inventarlisten herfra ikke, om disse eller andet inventar oprindeligt stod i Det Kinesiske Hus.²²

Med Hirschholm Slots nedbrydning fra 1810 til 1812 forsvandt sporene efter det sidste inventar fra Det Kinesiske Hus. Det er muligt, at genstande fra huset er endt i forskellige danske museumssamlinger, men beviserne herfor er endnu ikke fundet. Indtil videre står altså kun pladsen foran Hesteskodammen, som et utydeligt bevis på det engang så imponerende bygningskompleks. Som et pudsigt kuriosum skal det nævnes, at området ved Hesteskodammen i 1840'erne nok engang fik et kinesisk præg. Omkring dammen valgte man nemlig i 1841 at anlægge en kinesisk have,²³ men historien om denne hører en anden artikel til.

Noter

1. Beckett 1914-8, II, s. 214; Weilbach 1925-6, s. 332.
2. Rosted 1963, s. 16-75.
3. Weilbach 1923, s. 62.
4. Beckett 1914-8, II, s. 217-8.
5. *Helsingørs Kongelige alene privilegerede Adresse-Contors Nye Efterretninger*, 27. januar 1769.
6. Becket 1914-8, II, s. 215-6.
7. Thurah, 1746-9, II s. 61.
8. Aller-underdanigste Meubel Inventarium ved Det Kongl. Slot Hirschholm [...], RA, Hirschholm (Hørsholm) Reviderede Regnskaber, Kongelige Slotte og Haver, 1721-1849.
9. Pontoppidan 1763-81, II, s. 313.
10. Beckett 1914-8, II, s. 217.
11. Weilbach 1927, s. 169.
12. Christian 6. 1904, s. 398-9.
13. Protokol over tilsagte vogne [...], RA, Partikulærkammeret Dronning Sophie Magdalene, 1739-1771, 208+14b.
14. *Kiøbenhavnske Danske Post-Tidender* 17. juli 1750.
15. Protokol over tilsagte vogne [...], RA, Partikulærkammeret Dronning Sophie Magdalene, 1739-1771, 208+14b.
16. Thurah 1746-9, II, 61.
17. Kjær 2008, I, s. 318.
18. *Kiøbenhavns Kongelig allene privilegerede Adresse-Cont. Efterretning*. 16. maj 1768.
19. *Helsingørs Kongelige alene privilegerede Adresse-Contors Nye Efterretninger*, 27. januar 1769.
20. Hammer & Hansen 1905, s. 373.
21. Aller-underdanigste Meubel Inventarium ved Det Kongl. Slot Hirschholm [...], RA, Hirschholm

(Hørsholm) Reviderede Regnskaber, Kongelige Slotte og Haver, 1721-1849.

22. Allernaadigst *Quittance* for *Sophienberg* Slots og Have *Meuble* samt *Inventarii* Regnskab [...], RA, Sofienberg, Reviderede Regnskaber, Kongelige Slotte og Haver, 1748-76.
23. Den kinesiske plantage ved Frederiksborg 1841-1842 og 1841-2, 333-227, RA, Rentekammeret.

Litteratur

- Beckett, F. 1914-18: *Frederiksborg*. Hagerup, København.
- Christian 6. 1904: Kong Christian VI's egenhændige Breve til Greve Frederik Danneskjold-Samsøe 1734-1745. *Danske Magazin, Indeholdende Bidrag til Den Danske Historie og det Danske Sprogs Oplysning*, 5:5, s. 155-200 & 331-404.
- Clemmensen, T. og M.B. Mackeprang 1980: *Kina og Danmark 1600-1950. Kinafart og Kinamode*. Nationalmuseet, København.
- Hammer, M.N. og H. Hansen 1905: Fra Helsingør Præstegaard. *Fra Arkiv og Museum. Tidsskrift for Østifternes Historie og Topografi*, 2, s. 365-79.
- Helsingørs Kongelige alene privilegerede Adresse-Contors Nye Efterretninger*, 27. januar 1769.
- Kiøbenhavns Kongelig alene privilegerede Adresse-Contoires Efterretninger*, 16. maj 1768.
- Kiøbenhavnske Danske Post-Tidender*, 17. juli 1750.
- Kjær, U. 2008: *Nicolas-Henri Jardin – en ideologisk nyklassicist*. Nationalmuseet, København.
- Pontoppidan, E. 1763-81: *Den Danske Atlas Eller Konge-Riget Dannemark*. København.
- Rosted, H. C. 1963: *Hirschholm. Et kongeslot og dets skæbne*. G.E.C. Gads Forlag, København.
- de Thurah, L. 1746-49: *Den Danske Vitruvius*. København.

- Weilbach, F. 1923: *Frederiksborg Slot*. Gyldendalske Boghandel – Nordisk Forlag, København.
- Weilbach, F. 1925-26: Nordsjællandske Landsteder i det attende Aarhundrede. *Historiske Meddelelser om København*, 2:2, 313-342.
- Weilbach, F. 1927: Om sikre og usikre Værker af Nicolai Eigtved og hvad deraf kan sluttes om hans Stil. *Architekten Meddelelser Fra Akademisk Architectforening*, 27, s. 159-174.

Arkivalier

- Protokol over tilsagte vogne til enkedronningens og hendes hofstats befordring 1745-66, Rigsarkivet, Partikulærkammeret Dronning Sophie Magdalene, 1739-1771, 208+14b.
- Aller-underdanigste Meubel Inventarium ved Det Kongl. Slot Hirschholm Till Aarets udgang Anno 1769, Rigsarkivet, Hirschholm (Hørsholm) Reviderede Regnskaber, Kongelige Slotte og Haver, 1721-1849.
- Allernaadigst Quittance for Sophienberg Slots og Have Meuble samt Inventarii Regnskab fra 1^e Januar: 1770 til Ult: Decb 1776 allerunderdanigst aflagt ved Slotsforvalter og Gartner Johan Georg Christian Krause, Rigsarkivet, Sofienberg, Reviderede Regnskaber, Kongelige Slotte og Haver, 1748-76.
- Den kinesiske plantage ved Frederiksborg 1841-1842, Rigsarkivet (RA), Rentekammeret, Den kinesiske plantage ved Frederiksborg, 1841-2, 333.227.

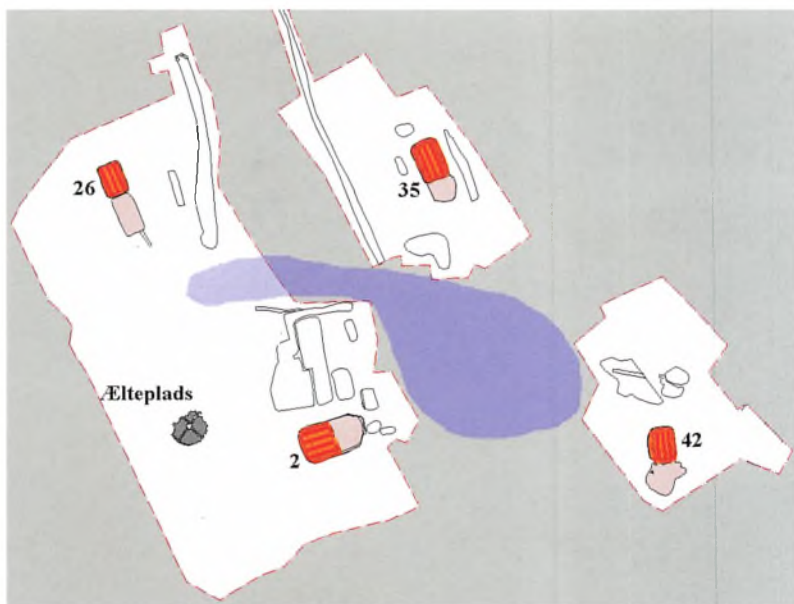
Bønderne brændte selv mursten

AF TIM GRØNNEGAARD

1700-tallets bønder var et handlingsorienteret og praktisk folkefærd, også når det gjaldt arbejdsopgaver, som lå helt uden for de daglige rammer. På en mark ved Laugø afdækkede en arkæologisk udgravning i 2017 et hidtil ukendt aspekt af Laugø-boernes landsbyfællesskab, idet der her viste sig at have været en omfattende gør-det-selv-produktion af mursten.

De fire teglovne lå symmetrisk med 50 meters mellemrum omkring et lille vandhul. Æltepladsen ses til venstre.

Helsinges nye store projekterede bydel, Troldebakkerne, skal med et trinbræt kobles på Gribskovbanen. Museum Nordsjællands prøvegravning af sta-

tionsområdet i 2016 viste, at der på stedet havde ligget fire teglovne, der blev udgravet som del af en større kampagne i 2017.

De fire teglovne

Ovnene var af kammerovnstypen, populært kaldet "bondeovne", fordi de gerne var et resultat af landbefolkningens eget initiativ. Efter at det dækkende muldlag var fjernet, tegnede ovnene sig tydeligt i fladen med deres firkantede rødbrændte lervægge. De ca. 4 x 5 meter store ovne var nedgravet som et kammer i moræneleret, hvor de lodrette jordvægge var klinet op med ler. Gulvene var ligeledes lagt i ler. Tværs over gulvene løb tre parallelle render, hvor brændslet til opfyringen blev ført ind fra den ene ende. Man havde i flere tilfælde udnyttet det naturlige terræn og gravet en stor fyrgrube foran ovnen ned ad bakkensiden, hvor man kunne bære de tørrede mursten ind og de brændte ud samt holde brændingen ved lige.

De fire ovne lå regelmæssigt i en firkant med 50 meters mellemrum omkring et lille vandhul. Det tyder på, at ovnene har fungeret samtidigt, og det understøttes, som vi skal se senere, af andre iagttagelser.

Ovnene var overraskende forskellige med hvert sit særpræg. Det afspejler formentlig hver bondes personlige kreative løsning af et praktisk problem, hvor de som udgangspunkt kun havde en basal vejled-

Teglovn A35. Denne teglbrænder havde en forkærlighed for store sten i opbygningen. Th. på ovngulvet ses nogle efterladte teglsten fra den sidste brænding.

Nederst til højre:
Teglovn A26.

Teglovn A2, "Storbondens ovn", var nedgravet næsten to meter og havde fire indfyriingsrønder med åbninger opbygget i tegl.

Teglovn A42 var ikke nedgravet særligt dybt, men lå lige under pløjelaget – formentlig for at man kunne undgå problemer med grundvandet.

ning. For eksempel havde en af bønderne en forkærlighed for sten. Ovnens vægge var helt opbygget af store kampesten, lergulvets underlag var af sten, og indfyringen var brolagt med flade sten. En af de store sten havde en indhugget rille – måske har den siddet som portsten i en nedrevet gård? En anden bonde havde større ambitioner end de andre: Ovn (A2) var nedgravet næsten to meter, der var fire indfyringer i stedet for tre, som i de andre ovne, og indfyringen var opbygget i tegl med lermørtel i modsætning til de andres af rent ler. Den tredje ovn (A42) var kun nedgravet ganske lidt, sikkert fordi den allerede lå så lavt ned mod vandhullet, at ovnen ellers ville få problemer med indstrømmende grundvand.

I to af ovnene lå der en rest af færdigbrændte sten, som af en eller anden grund havde fået lov at blive liggende efter den sidste brænding. Stenene var sirligt lagt med enden ("koppen") ind mod ildrummet og har været stablet i en hvælving over opfyringen. I en ovnfuld kunne der være 10-20.000 sten. Ovnene har været åbne for oven med en overbygning af træ til at holde regnen væk.

De bevarede teglsten fra ovnene er så ensartede i dimensionerne, at man må have tilstræbt et vist idealmål. Frederik 5. udsendte 1752 en "Placat", der specificerede størrelsen af mursten til de kongelige byggerier i København. Den var, omregnet fra tommer, 24,7 x 12,0 x 4,8 cm, hvilket ret nøje svarer til dimensionerne af stenene fra Laugø. Man må også betænke, at det kan være vanskeligt at opnå en helt ensartet størrelse, eftersom stenene skrumper i vekslende grad under brændingen, afhængigt af temperaturen.

Arbejdet med teglbrændingen

Arbejdsprocessen ses tydeligt på de færdige sten. På oversiden er der mærker efter teglstrygerens

På oversiden af murstenene ses mærker efter strygespånen, på undersiden aftryk af planterester fra tørrepladsen.

Murske af jern fundet mellem brokkerne. Den har måske her været brugt til at skovle ler op i formen.

Når brændingen gik galt: en 30 kg stor klump af sammensmeltede teglsten, på sjællandsk kaldet en "kat".

strygespån, på undersiden ses planteaftryk fra den gang, stenene lå til tørre på et markstykke, man havde slået med le. Mellem brokkerne blev der fundet en murske af jern, som sikkert havde været brugt af bonden til at kalke vægge og her måske havde tjent til at skovle leret op i formene.

Fundene taler deres tydelige sprog om, at laugøbøndernes teglbrænding langt fra altid gik som planlagt. Blandt teglbrokkerne lå ved flere af ovnene store uformelige klumper på op til 30 kilo af sammensmeltede teglsten. Det var konsekvensen af ukontrolleret tilførsel af ilt, for eksempel ved kraftigt blæsevejr. Hvis temperaturen kommer op på 1200° C, vil brændingen smelte og ugers arbejde være spildt. Den ugelange brænding kræver omhyggelig overvågning af temperaturen døgnet rundt. Fænomenet med sammensmeltede tegl var velkendt i landbefolkningen, så det satte sig spor i de forskellige landsdeles dialekter. På Sjælland kaldtes de en "kat", på Fyn en "buk" og i Jylland en "hund".

Forud for brændingen var hengået et omfattende arbejde. Leret skal graves op, sandblandes og æltes, stenene skal stryges og lægges til tørre på læggepladsen og "revles" (stables) i 7-8 uger med overdækning, og man skal yderligere skaffe store mængder brændsel. Arbejdet foregik typisk om sommeren, hvor afgrøden passede sig selv, og hvor temperaturen lettede tørringen.

Lergravningen

Ikke alle processer har sat sig spor i det arkæologiske materiale, men lergravningen ser i hvert fald delvis ud til at have foregået på stedet og med metoder, der vidner om udpræget praktisk og snusfornuftig sans. Leret på stedet er af ren og god kvalitet, næsten uden sten. To af ovnene har tilknyttet en

hhv. 30 og 60 meter lang og 1,5 m bred grøft, som går ned ad den stejle bakkeskråning. De ser ud til at have forsynet de tilhørende teglovne med råler. Umiddelbart skulle man tro, det vil være smartere at grave ét stort hul, men med de lange grøfter har man to fordele. Ved at påbegynde grøfterne for neden på skråningen vil tyngdekraften automatisk lede eventuelt regnvand væk. Ydermere er det langt lettere at retablere et jordstykke til landbrug ved at skubbe jorden ned fra siderne i en grøft end at fylde et stort hul op. Der er jo ingen fornuft i at ødelægge god landbrugsjord, hvis man kan undgå det. Det er endnu et argument for, at alle ovnene har fungeret sideløbende: Man har forkortet perioden, hvor jorden er taget ud af dyrkning. Ved den lavtliggende ovn A2 kunne man ikke med fordel bruge "grøftmetoden". I stedet har man valgt at grave en række brede parallelle baner med mellemliggende "stier", hvorpå man kunne slæbe leret frem til videre bearbejdning. Lergravens sammenhæng med ovnen ses tydeligt af, at der i gravens sydlige del, ned mod ovnen, lå dynger af teglaffald fra ovnen. Tre grøfter ud for siderne af ovn A35 er måske gravet for at etablere en jordvold op ad ovnens vægge for at støtte og stabilisere.

At regnvand har været et problem ses af, at man fra såvel en af lergravene som fra en af indfyringsgruberne har gravet en smal afvandingsgrøft ned mod lavningen.

En sjælden æltegrav

Som noget helt ekstraordinært lykkedes det på udgravningen at finde den stenlagte æltegrav, der har hørt til teglproduktionen. At den var så godt bevaret var et under i betragtning af, at stenene lå delvist oppe i pløjelaget og sikkert i mange år har været til gene for bonden.

*Afrensning af den
stenlagte æltegrav.*

*Æltegrav i funktion i Den
Fynske Landsby i
Odense. Foto: Odense
Bys Museer.*

Stenlægningen var cirkelrund og seks meter i diameter, hvilket svarer til de 10 alen, der omtales som en "standard" i skriftlige kilder. Den var fint kantet med lidt større sten og havde en korsformet stenlægning som "hjuleger" henover midten. I midten var et hul i brolægningen, hvor der har stået en pæl med en vandret bjælke ud fra. Til denne bjælke spændte man bagenden af en vogn, som blev trukket af en hest, der gik rundt og rundt uden for æltegraven. I æltegraven fyldte man det opgravede ler og passende mængder vand, hvorpå vognens hjul æltede leret. En sådan såkaldt trosse eller "hesteamgang" i funktion kan man se genskabt i Den Fynske Landsby i Odense. Den avancerede model havde hakker i bjælken, så vognen kunne bevæge sig sidelæns og nå ud i alle kroge. En mere primitiv version af ælteprocessen var at jage 3-4 kvier eller tyrekalve ud i leret og lade deres klove ælte det.¹

Vejledning til bønderne

Teglbrændingen som håndværk havde næsten været "glemt" siden de store kirke-, kloster- og borgbyggerier ebbede ud mod slutningen af 1500-tallet. I 1700-tallet dukkede professionen imidlertid op igen, nu i en helt anden mere folkelig skala, blandt andet hjulpet på vej af filantropiske enkeltpersoners vejledninger til bønderne.

Tegning fra J. A. Dyssels vejledning til bønderne fra 1772: Til højre tilberedes leret, i midten står strygeren og til venstre hjælperen, der bærer sten til tørring på jorden.

Blandt andet kan nævnes justitsråd Jens Rostgaards "Underretning om Muursteens Brændning og Tagsteens Strygning" fra 1711 og den lollandske præst Johan Arent Dyssels "Om Indretningen og Anlægget af smaae Teglbrænderier ved Landsbyerne" fra 1772.²

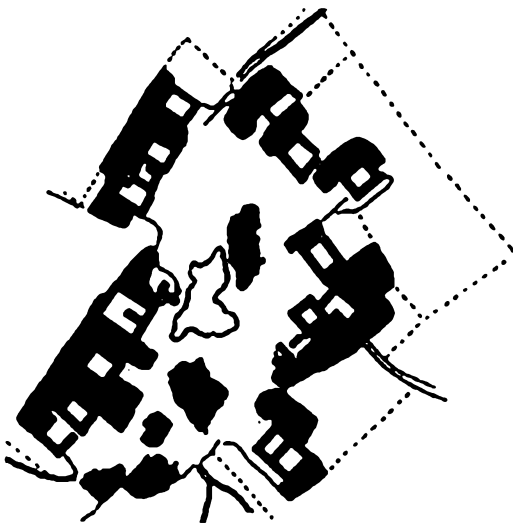
Laugøs udskiftning

Der blev ikke fundet mønter eller andet, der kunne findateres teglovnene fra Laugø. Et forsøg på årringsdatering af et stykke tømmer fra en af indfyringsgruberne måtte opgives, da træsorten var fyr, der ikke egner sig til årringsdatering. Alt taler dog for, at ovnene har fungeret en gang fra Laugøs udskiftning i 1788 og årtierne frem. Sammen med Vejby var Laugø med sine 17 gårde den sjette største landsby i Kronborg Amt.³ Der var derfor mange gårde, som i løbet af få årtier skulle nedrives og genopføres rundt i ejerlavet, hvor gårdenes jord kom til at ligge.

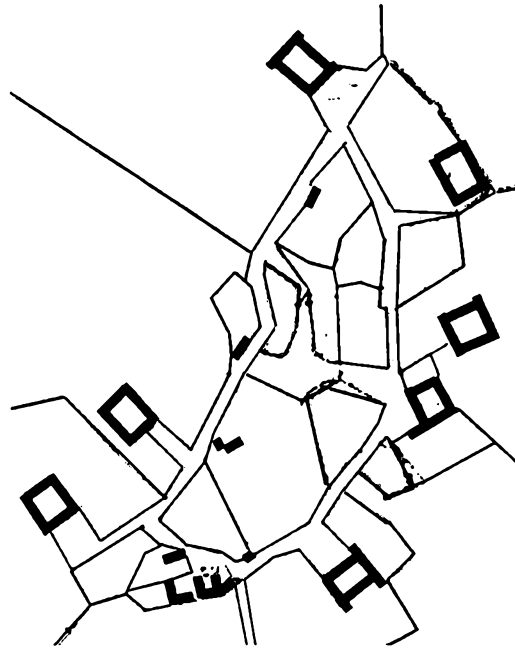
Allerede i 1813 var der kun otte gårde tilbage i den gamle landsbykerne og i 1842 kun fire. Bønderne ønskede at opgradere deres gårde fra lerklinket bindingsværk til de mere vejrbestandige tegludfyldte tavler. Behovet for teglsten har således været stort i denne periode. Laugø-ovnene taler på sin egen måde et sprog om, at landsbyfællesskabet var levende og strakte sig ud over almindelig landbrugsdrift.

Ovnen fra Horneby

I betragtning af hvor mange landsbyer, der ligger spredt i Nordsjælland, er det forbausende få øvrige eksempler på disse bondeovne, vi kender til. Langs nordkysten kendes kun et fund fra Horneby, som har sat sig spor i stednavnet Teglhøj. Her var teglovnene nedgravet i rent sand – ret praktisk, når man skal grave 25 kubikmeter jord med håndkraft!

Udsnit af O. Fensmarks kort over Laugø fra 1782-83. Med sine 17 gårde var Laugø sammen med Vejby den 6. største landsby i Kronborg Amt.

Udsnit af Original 1-kort over Laugø fra 1813. Nu var der kun 8 gårde tilbage omkring gadekæret.

Ovnen lå ved en smal passage mellem to store våd-områder, så man lettest kunne transportere stenene til de udflyttede gårde i denne ende af ejerlavet.

Interessentskabet Helsing Teglværk

Teglproduktionen i Laugø ophørte ikke, da udskiftningen var afsluttet. En overdrevslod tilhørende Tranegården blev 1899 solgt til interessentskabet "Helsing Teglværk", som blandt andet var dannet af bønderne i Laugø, der åbenbart havde fået blod på tanden i forhold til teglbrænding – nu i en anden og mere industriel skala, men stadig med udgangspunkt i et fællesskab af bønder.

På grund af afmatning i byggeriet var det imidlertid blevet svære tider for teglværker, og værket måtte igennem flere tvangsauktioner. Teglværkets markante skorsten knejser desuagtet stadig, kun 300 meter fra bøndernes første forsøg med "Muursteens Brændning".

Et kommende vartegn for Troldebakkerne?

Efter aftale med Gribskov Kommune er den stenlagte ælteplads forseglet og vil blive friholdt for dyrkning. Måske vil den som blotlagt fortidsminde i restaureret form kunne stå som et vartegn for det kommende trinbræt Troldebakkerne som et vidne om Laugø-bøndernes entreprenante landsbyfællesskab.

Tak

Jeg retter en varm tak til Jørgen G. Berthelsen, Nivaagaard Teglværks Ringovn, for under hele forløbet at øse af sin uvurderlige viden om teglfremstillingens mange kringelkroge.

Noter

1. Hundebøll 1982.
2. Berthelsen 2014.
3. Sørensen 1988.

Litteratur

Sørensen, A. 1988: *Laugø By. En nordsjællandsk landsby igennem 200 år*. Forlaget Arsø, Laugø.

Hundebøll, L.M. 1982: *Da bonden brændte tegl*. Heureka's folklore-serie, 1.

Berthelsen, J.G. 2014: *Jens Rostgaards Underretning om Muursteens Brændning og Tagsteens Strygning 1711*. Upubliceret hæfte.

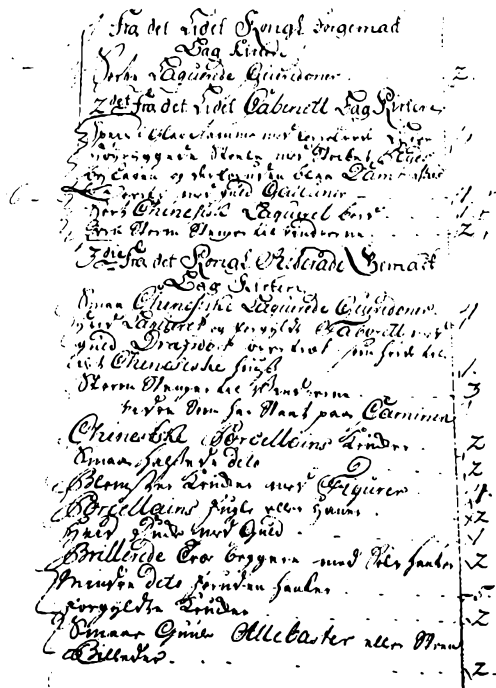
Helsingør Teglværk med sin markante skorsten, opført 1900.

Den afmægtige på Hirschholm Slot

AF LISBET HEIN

“Den afmægtige” er titlen på Ulrik Langens fremragende biografi om Christian 7. Titlen spiller på det altoverskyggende dilemma i kongens liv: Han var på den ene side den almægtige hersker i sit rige – på den anden side var han afmægtig over for det pres, rollen som konge indebar. Christian 7. udviklede i teenage-årene en psykisk sygdom, der gav sig mange udslag, blandt andet optrådte han til tider aggressivt over for de mennesker, der omgav ham, både verbalt og fysisk. Særligt i de unge år gav kongens sygdom sig også udslag i en voldsom ødelæggelsestrang, der satte sine spor i de kongelige gemakker.

Det kan være svært at vurdere troværdigheden af historierne om den sindssyge konges materielle ødelæggelser, men i en pakke dokumenter i Rigsarkivet findes der en fortegnelse, der tilsyneladende har været oversat. Titlen er: “Specification paa endeel Porcellain med videre, som er sønderslagen og bortkommen i afvigte Sommer, i den Tiid det Høy Kongl. Herskab residerede her...” Listen er udarbejdet af slotsforvalteren på Hirschholm, H. Fieldstrup, og er dateret d. 31. december 1771. Slotsforvalteren nævner ikke noget om, hvordan ødelæggelserne er fundet sted, men det er det, vi i det følgende skal se nærmere på.

Udsnit af slotsforvalter Fieldstrups fortegnelse over det “sønderslagne og bortkomne porcelæen” fra Hirschholm Slot. Rigsarkivet.

Situationen ved det danske hof i 1771

Christian 7. blev konge i januar 1766, lige før sin 17-års fødselsdag. Forventningerne til ham var store, for han var åbenlyst velbegavet og også i stand til at føre sig frem, som det forventedes af en enevældig konge. Men ved hoffet var der også bekymring: Kongen havde en mørk side, han kunne være uberegnelig og udvise en bizar opførsel. Bekym-

ringerne var berettigede, for snart var det kongens mørke side, der var den fremherskende, og i dag ville man ikke tøve med at betegne hans adfærd som symptomer på psykisk sygdom, måske skizofreni. I håb om en bedring af kongens tilstand blev det planlagte ægteskab med den engelske prinsesse Caroline Mathilde fremskyndet til oktober 1766, og allerede i januar 1768 kunne det unge kongepar præsentere en arving til tronen, kronprins Frederik (6.).

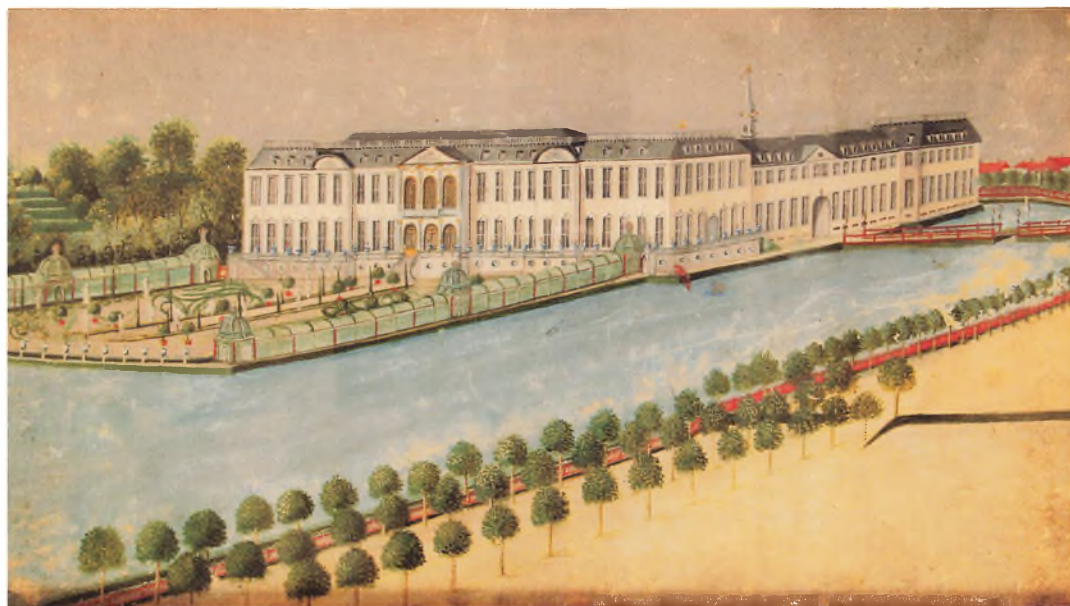
Kongens psykiske tilstand var dog ikke blevet bedre, og ved kronprinsens fødsel var ægteparret gledet fra hinanden. Christian 7. var reelt ikke i stand til at regere sit land, og skiftende favoritter påvirkede hans beslutninger. En slags stabilitet opstod, da en ny livlæge i 1768 gjorde sin entré ved hoffet: Johann Friedrich Struensee, der på kort tid blev den, der stod kongen nærmest, og som blev bindeleddet mellem ham og statsadministrationen. I løbet af 1769 blev Struensees magtposition stærkere, og han var efterhånden den, der kontrollerede

kongens person og dermed landets styre. Også dronningens person havde Struensee kontrol over: Den ensomme, unge dronning forelskede sig i livlægen, og snart udviklede der sig et kærlighedsforhold mellem de to. Ved indgangen til 1771 havde Struensee den absolutte magt over landets styre, men samtidig var der ved at samle sig en opposition mod ham. Den tidligere magtelite følte sig skubbet til side, og kongens stedmor, enkedronning Juliane Marie, var via sin position i kongefamilien et naturligt samlingspunkt for modstanden mod Struensee.

Sommerresidensen Hirschholm

Kl. 4 om morgenen den 6. juni 1771 mødte et stort antal bønder fra Hørsholm-egnen med deres heste og vogne op på Christiansborg Ridebane. De skulle dagen igennem hjælpe med at få bragt et kolossalt flyttelæs til Hirschholm Slot, hvor kongen og hans hof skulle tilbringe sommeren. Kongeparret, Christian 7. og dronning Caroline Mathilde, var na-

Hirschholm Slot set fra sydøst. Det er hovedbygningens facade mod haven, der ses. Bag udspringet i bygningens midte lå riddersalen, til højre (mod øst) herfor kongens gemakker, både de officielle og de mere private. Det var især her, Christian 7.'s ødelæggelser fandt sted i sommeren 1771. Gouache af Thomas Briand de Crevecoeur, 1745.

turligvis ikke med i vogntoget. Ledsaget af livlægen Struensee, hofmanden Enevold Brandt samt hofdammerne generalinde Gähler og kammerherreinde Holst, kørte og red de under behagelige former nordpå. I sine dagjournaler noterer hoffoueren, hvordan der ved Eremitageslottet var rejst et telt, hvor middagstaflet blev serveret, mens aftentaflet stod klart i et af spisegemakkerne, da herskabet nåede frem hen under aften.¹

Det var en gammel tradition, at kongen fra tid til anden tog ophold uden for København – en tradition, der endnu opretholdes af Dronning Margrethe 2. Under enevælden koncentrerede kongerne sig om de nordsjællandske slotte. Næsten hele Nordsjælland var krongods, og kongen havde derfor monopol på jagten, der var en vigtig del af kongernes liv. Ad kongevejene kunne kongen let opretholde forbindelsen til det store administrationsapparat i København, og deltagerne i audienser med videre kunne komme frem uden væsentligt større besvær, end når kongen var i København.

Slottet i Hørsholm og det tilhørende gods havde

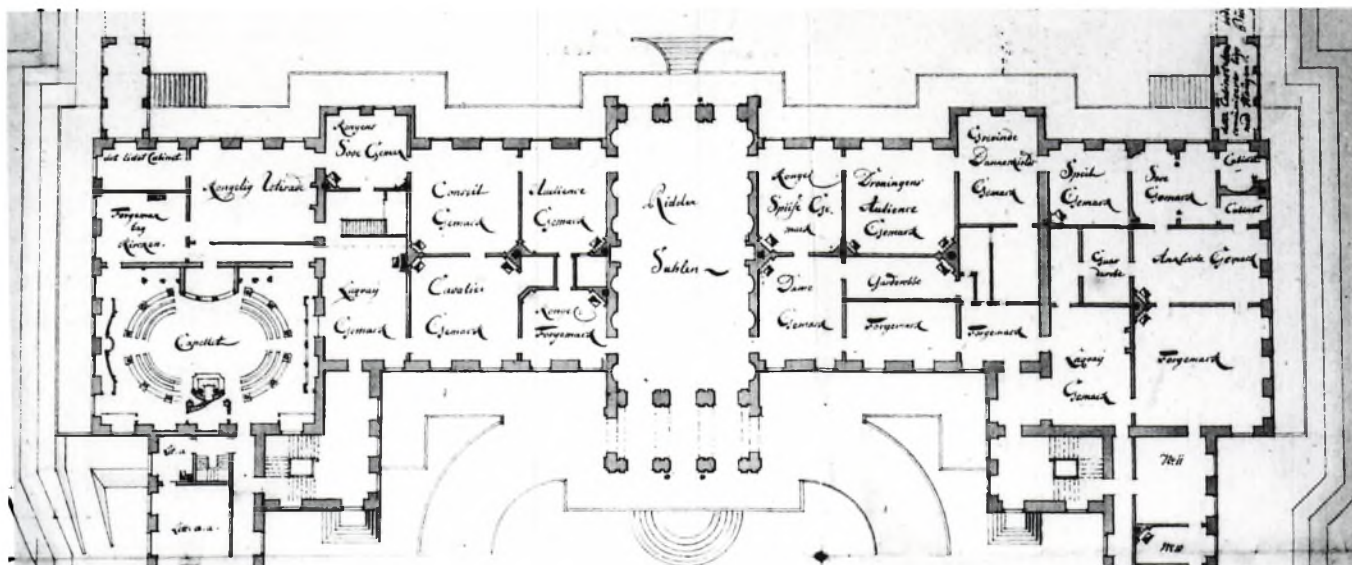
været i Kronens eje siden 1391. Fra slutningen af 1500-tallet blev det jævnligt brugt af kongen og hans hof, men det var først under Christian 6. (1730 – 46), at pragtslottet Hirschholm blev opført. Det var Christian 6.s dronning Sophie Magdalene, der var ejer af slottet, og hun beholdt det til sin død i 1770.

Når Struensee havde valgt Hirschholm Slot som sommerresidens 1771, er der nok flere grunde: Slottet var netop blevet disponibelt efter enkedronningens død. Det lå isoleret nok til, at kongen relativt let kunne holdes afsondret fra Struensees fjender – men tæt nok på København til at Struensee kunne bevare sin kontrol med statsadministrationen. Desuden var dronningen gravid med et barn, der sandsynligvis var Struensees, og det var hensigtsmæssigt, at hun kunne "gøre barsel" væk fra de mange nysgerrige øjne i hovedstaden.

Pragt og pynt på Hirschholm Slot

Det var ikke just beskedne rammer, der var valgt til sommeropholdet i 1771: Hirschholm Slots arkitek-

Udsnit af grundplan over første etage (stueplan) på Hirschholm Slot. Udsnittet viser hovedbygningen med riddersalen i midten og kongens værelser til venstre herfor. Til højre var dronningens værelser. Øverst til højre er dronning Caroline Mathildes havestue indtegnet. Tegningen stammer fra overbygmester Harsdorffs undersøgelse af Hirschholm Slot, 1784-85. Rigsarkivet.

På denne skitse af Peder Als fra 1771 sidder dronning Caroline Mathilde i en lænestol i sit gemak, hvor hun får besøg af sin søn. På bordet en porcelænsvasse med friske blomster, uden for døren en stor krukke, antageligt kinesisk porcelæn. Original: Kobberstiksamlingen på Statens Museum for Kunst. Her efter kopi på Museum Nordsjælland.

tur og dets indretning var i 1730'ernes og 40'ernes stil, den opulente senbarok. Den indre udsmykning var omfattende og kostbar, og listerne over inventaret opregner mange hundrede kunst- og prydggenstande, fordelt i de kongelige gemakker. Noget, der falder i øjnene, er den store mængde af porcelæn, ikke bare spise- og serveringsstel, men vaser, figurer med videre. Dengang var porcelæn en umådeligt kostbar vare. Indtil begyndelsen af 1700-tallet var det nemlig kun kineserne, der kendte kunsten at frembringe ægte porcelæn, og i Europa var det hovedsageligt ved de kongelige og fyrstelige hoffere, at man kunne finde den eksklusive importvare. Det kinesiske monopol på porcelænsfremstilling blev først brudt i 1708, da der i Sachsen skete et gennembrud efter mange års forsøg, men også det nye europæiske porcelæn var sjældent og kostbart – først i slutningen af 1700-tallet blev porcelæn mere almindeligt i bredere kredse. Netop i porcelænsamlingen anes den afdøde dronning Sophie

Magdalenes personlige smag: Hun var tilsyneladende "bidt af en gal kineser". Ud over kinesisk porcelæn i form af spisestel, vaser og lignende, samlede hun på alskens kineserier, herunder "nikke-dukke", lakvarer mv. Ved Frederiksborg Slot fik Christian 6. opført et lysthus, specielt til kongeparrets kineserier, men en stor mængde fandt også vej til Hirschholm Slot. Her stod blandt andet to fajanceovne, fremstillet på Den kgl. Fajancefabrik i København, der i inventarregnskaberne er beskrevet som henholdsvis en "hvid kinesisk forgyldt figur...forestillende en kineser" og en figur, der "forestiller et kinesisk fruentimmer""begge med parasols". Kunsthistorikeren Christian Elling har beskrevet disse figurer som "gruelige", og om indretningen i øvrigt skriver han, at det unge kongepar i 1771 må have følt det, som moderne mennesker i dag føler, hvis de træder ind i et klunkehjem.

Kongeparrets værelser på Hirschholm Slot

I hvert fald var den overlæssede stil og de store mængder pyntegenstande på Hirschholm Slot ikke dronning Caroline Mathildes smag. Hun havde allerede i 1770 bestilt en nyindretning af sine personlige værelser, der lå i slottets sydvestlige hjørnepavillon. Ud røg en stor del af det kinesiske nips, malerierne med de tunge guldrammer, og de mørke farver på vægge og møbler blev erstattet af lyse. Nye lette møbler blev anskaffet, og der blev etableret en slags udestue, der dannede overgang mellem dronningens kabinet og haven udenfor. Stilidealet var nu rokokoen, med et anstrøg af romantik og en orientering mod "det naturlige".

Mens dronningen fik moderniseret sin private del af Hirschholm Slot, ser det ikke ud til, at der blev gjort tilsvarende foranstaltninger i den del af slottet,

der var reserveret til kongen. Christian 7. måtte tilsyneladende affinde sig med et interiør, der var næsten uforandret siden Christian 6.s død 25 år tidligere. Hans gemakker lå i slottets sydøstlige hjørnepavillon mellem slotskapellet og den store riddersal. De vigtigste rum var audiensgemakket og konseilsgemakket, det sidste beregnet til kongens møder med det statsråd, Struensee havde sat ud af spillet. Omkring disse rum lå en serie forgemakker, og bagved det såkaldte retiradegemak, hvor kongen kunne trække sig tilbage. Ud mod haven lå kongens sovegemak, i forbindelse med garderobe-værelset samt (ind mod slotskapellet) et par små værelser. Det vil føre for vidt her at gennemgå indretningen af disse rum, men den var overvældende i sin brug af sølv og guld, og overdådig i sin rigdom af udsmykning og møblering.²

Kongen "kaster ud" på Hirschholm Slot

På overfladen forløb kongefamiliens ophold på Hirschholm Slot harmonisk. I forhold til tiden inden Struensee var det en mindre gruppe af hoffolk, der omgav kongeparret, og formen var uformel og af-

Kinesiske porcelænsskåle med underskåle. Genstandene indgår i Museum Nordsjællands samlinger af materiale fra det nedrevne Hirschholm Slot.

slappet. I dagtimerne gik tiden med spadserer- og rideture, om aftenen blev der holdt aftentaffel, undertiden i de udendørs løvgange, og bagefter blev der spillet kort eller afholdt koncerter i havens store lysthus. Den største begivenhed i løbet af sommeren 1771 indtraf den 7. juli, da dronningen nedkom med en pige, der den 20. i samme måned blev døbt Louise Augusta. Efter alt at dømme var Struensee faderen, men officielt blev barnet anerkendt som kongens, og dermed som prinsesse af Danmark.

I sommerens løb blev kongens ugentlige modtagelse af særligt inviterede, de såkaldte "appartementer" fortsat afholdt, og ved sådanne lejligheder optrådte Christian 7. upåklageligt. Men ellers blev dronningen og Struensee skuffede, hvis de havde ventet, at kongen ville falde til ro i den landlige idyl. Selv om han konstant var mandsopdækket, fortsatte den voldsomme og aparte adfærd. Ulrik Langen har beskrevet, hvordan kongen ofte gjorde heftig modstand mod at deltage i de planlagte aktiviteter. For alles øjne gik han amok i slotshaven, statuer og krukker blev væltet og maltrakteret, og borde og stole kastet i slotssøen. Voldsomst gik det til indendørs, i kongens egne gemakker. Sammen med sine "dreng" (den otteårige Jørgen Hansen og kongens "sorte dreng" Moranti) knuste kongen stole, borde, spejle og porcelæn. Stumperne røg ud ad vinduerne, efterfulgt af de smadrede vinduesruder og -rammer. Tilsyneladende kunne ødelæggelserne følges udefra, i hvert fald noterede den samtidige historiker og iagttagere Luxdorph i sin dagbog: "Kongen kaster ud på Hirschholm, ligesom i byen, hvilket bønderne ved at fortælle om". I et forsøg på at bremse kongens adfærd blev det besluttet, at de smadrede ruder ikke skulle udskiftes, og at statuerne i haven ikke skulle rejses efter ødelæggelsestogterne. Dette havde tilsyneladende ikke den

Hoveder fra stenfigurer, der har stået i haven ved Hirschholm Slot. Rundt om i den tidligere slotshave er der gennem årene fundet talrige fragmenter af statuer og af den udvendige udsmykning på slottet. Måske stammer disse hoveder fra de statuer, Christian 7. ifølge beretningerne halshuggede under sine raserianfald?

Alabastervase, der antages at have stået på Hirschholm Slot. Vasen mangler den ene hank og det meste af den fod, der har holdt den fast.

store effekt, ligesom den omfattende medicinering af kongen heller ikke hjalp synderligt.

Den 30. november 1771 forlod den kongelige familie Hirschholm Slot for at tage tilbage til København. Det lange ophold i de landlige omgivelser havde ikke gavnet Christian 7.s tilstand, tværtimod. Og havde Struensee troet, at han kunne bevare sit jerngreb om magten fra Hirschholm Slot, havde han forregnet sig: Natten mellem den 16. og 17. januar 1772 slog hans modstandere til, og et velforberedt kup sendte ham på vejen mod skafottet, hvor han mødte sin død den 28. april.

Fortegnelsen over det "sønderslagne og bortkomne" inventar

Struensee var stadig ved magten, da slotsforvalter Fieldstrup i de sidste dage af 1771 udarbejdede den

fortegnelse, der er omtalt i indledningen: En liste over det inventar på Hirschholm Slot, der var "sønderslaget og bortkommet" under kongefamiliens ophold tidligere på året. At fremlægge sådan en liste var et højest usædvanligt tiltag, da det ikke kunne undgå at henlede opmærksomheden på kongens psykiske sygdom, som man nødtigt skulle nævne. På den anden side var det forståeligt, at slotsforvalteren anså det for nødvendigt: Han var i princippet personligt ansvarlig for, at det inventar, der var opregnet i de såkaldte "inventarregnskaber", rent faktisk stadig var at finde på slottet. Så det var vigtigt for ham at have sin ryg fri ved at få godkendt en sådan liste af hoffets øverste ledelse. Det var hofintendent W. H. Wegener, der behandlede sagen, og som den 19. juni 1772 godkendte, at Fjelstrup kunne føre tingene "til udgift" i inventarregnskabet. Wegener var en af de få centrale personer ved hoffet, der var udpeget af Struensee, men som blev anset som så loyal, at han beholdt sin stilling under de nye magthavere.

På s. 63 ses listen, der er ordnet rum for rum. Med undtagelse af enkelte bortkomne genstande fra andre rum, drejer det sig i næsten alle tilfælde om Christian 7.s personlige værelser. Listen er med enkelte undtagelser gengivet med moderne retskrivning, mens usikkerheder og ulæselige ord er markeret med prikker og spørgsmålstegn.

Elefanten i rummet

Når historikeren arbejder med kilder, der kan klarlægge hændelser i fortiden, sker det undertiden, at han eller hun støder på oplysninger, der gør fortiden særligt levende. Sådan er det med fortegnelsen "*Specification paa endeel Porcellain med videre, som er sønderslagen og bortkommen i afvigte Sommer, i den Tiid det Høy Kongl. Herskab residerede her...*".

Specification paa endeel Porcellain med videre, som er sønderslagen og bortkommen i afvigte Sommer, i den Tiid det Høy Kongl. Herskab residerede her...

Det lille kongelige forgemak bag kirken: To sorte lakerede gueridoner [små borde, båret af søjler, som regel formet som figurer, ofte brugt til at bære lystestager].

Det lille kabinet bag kirken: Fire spejle i glasrammer med forselvede lister, fire højryggede stole, med sribet plys, med blå damask...[?] og guldgalloner. Et sort, kinesisk, lakeret bord. To jern storm-stænger til vinduerne.

Det kongelige retiradegemak bag kirken: Fire små kinesiske, lakerede gueridoner, en hvid og forgyldt taburet med guld damask overtræk, som hørte til det kinesiske hus [enkedronning Sophie Magdalenes kinesiske lysthus ved Frederiksborg Slot, nedrevet 1769], stormstænger til vinduerne. Genstande "som har stået på kaminen": To kinesiske porcelænskander, to små skåle[?] til ditto, fire blomsterkrukker med figurer, to porcelænsfugle, en hvid ..[?] med guld, to brillierede træbægre med sølvhanke, fem mindre ditto, foruden hanke, to forgyldte krukker, to små gule alabaster- eller stenbilleder.

Det kongelige sovekabinet: En syet skærm med to fløje, hvortil overtræk af blå kattunlærred. En forgyldt taburet med rigt guldstof betrukken, hvortil aparte [løst] overtræk af rødt[?]. To blå forgyldte porcelænsbægre, seks ditto krukker med...[?], syv små stykker kinesisk porcelæn på kaminerne. 18 små kinesiske krukker, diverse sorter. Et stel bayreuthsk [fra Beyreuth, en tysk by] porcelæn med sølv, bestående af syv dele, et ditto stel med guld udi, også i syv dele. Otte små alabasterkrukker, de to uden låg. Fire store kinesiske dukker [udtrykket "dukke" dækker porcelænsfigurer af forskellig slags]. 12 mindre dukker, diverse sorter, otte små malede dukker i gips, 14 små stendukker, diverse sorter, otte gule alabaster ditto. Fire porcelænsløyer [løver?]. 14 flade blomstrede krukker, seks porcelæns chokolade begere [drikkeskåle?] uden underskåle. Otte porcelæns thekopper med underskåle, fire ditto chokoladepopper uden underskåle. [Herefter følger et par metalgenstande, må-

ske til brygning/opvarmning af the og chokolade.] Fire theflasker med bækkener, fire porcelænsthepotter med bækkener, fire ditto større. Otte små hvide flasker. Fire chokoladebægere i porcelæn. To stormstænger til vinduerne.

Det kongelige koseilsgemak: Et blå og hvidt porcelænsbæger, syv krukker med lange halse. Fire porcelænskrukker med øskener. Otte kinesiske flade blomsterkrukker. Fire små kinesiske krukker med øskener. 12 ditto bægere, ganske små. Fire kinesiske thepotter. Fire ditto theflasker. Fire hvide alabaster dukker. Ni små dukker, diverse sorter.

Det kongelige audiensgemak: Et møbel[art ulæseligt], stort, med billedhuggerarbejde, forgyldt, og med guldstof betrukken, samt rød fløjlsbort, med guldgalloner belagt. Seks porcelænskrukker med øskener. To stormstænger til vinduerne.

Andre rum: Et par blå og hvide porcelænskopper fra det...[?] tagkammer. En blå og hvid dresdner [fra Dresden] porcelæns mælkekande fra kammer nr. 66 i anden pavillons tagkamre. To...[?] fra møbelkammeret i anden pavillons tagkamre, som var af grev Struensees folk bortkomne. Fire hvide fajance kammerpotter [natpotter] fra ditto kammer. Tre hvide blomsterkrukker med durchbebrockene [gennemtrukne] øskener, fra det blå rum, som efter ordre er leveret til hendes majestæt dronningen. Seks af de nye glaskugler fra gangen i slottet, som er af hunden sprungne og søndrige [i stykker]. En af de nye dresdner glaslygter på broen foran køkkenet er...[?] og søndrig. En ditto uden for den vestre port til slottet er søndersprungen og søndrig.

Undertegnelser: For hvilket foranførte, jeg underdanigst underbeder mig en afgangssattest til bevis, at samme af mit allernædigste inventarieregnskab afgår. Datum den 31. dec. 1771, Hirschholm, H. Fielstrup.

Foranførte itu og bortkomne møbelsager passere slotsforvalter Fielstrup udi hans[?] Inventario til udgift. Frederiksberg, den 19. juni 1772. W. H. Wegener

Listen bekræfter historierne om, at Christian 7. "kastede ud" på de kongelige slotte, og giver et indblik i den forpinte konges liv. Listen kaster også lys på det dilemma, mennesker i kongens omgivelser var i: På den ene side var det utænkeligt at tale direkte om kongens sindssygdом – den var "elefanten i rummet". På den anden side var det nødvendigt at forholde sig til, at kongens opførsel var mærkelig, og undertiden destruktiv.

I en montre på Hørsholm Egns Museum er der udstillet en lille samling fint porcelæn fra midten af 1700-tallet, hidrørende fra Hirschholm Slot – både kinesisk og europæisk. Museet udstiller også hoveder og andre stykker af statuer, der har stået i slotets have. I sine samlinger har museet desuden en lille samling porcelæns- og glasskår, som er fundet i og omkring slotssøerne i Hørsholm. Disse ting antages at hidrøre fra det forsvundne slot, og mon ikke de stammer fra Christian 7.s anfald af ødelæggelsestrang?

Til venstre:

Dette stykke kinesiske porcelæn er fundet på bunden af en af søerne ved Slotshaven i Hørsholm. Det er fra 1700-tallet og har været et låg til en vase eller krukke. Måske var vasen offer for et af Christian 7.s raserianfald?

Til højre:

Der dukker endnu jævnligt stumper af 1700-tals glas og keramik op i Slotshaven i Hørsholm. Her et eksempel.

Noter

1. Hein 2000.
2. Rosted 1963.

Litteratur

- Bech, S.C. 1989 (2. udg.): *Struensee og hans tid*, København.
- Elling, C. 1945: *Hofkronik*. Gyldendal, København.
- Hein, L. 2000: Christian 7.'s taffel på Hirschholm Slot. *Hørsholm Egns Museum Årbog 2000*.
- Langen, U. 2008: *Den afmægtige*. Jyllands-Postens Forlag, København.
- Rosted, H.C. 1963: *Hirschholm Slot*. Gads Forlag, København.

Arkivalier

- Hirschholm Slots inventarieregnskaber 1769–76. Rigsarkivet, Rentekammerets arkiv, reviderede regnskaber, slotsregnskaber.

Nyt blod i Nordsjælland for 5000 år siden?

AF ESSEN AARSLEFF

For ca. 6000 år siden skete der et markant skifte i levegrundlaget og leveformen inden for det nuværende danske område, da man gik fra at være jægere-samlere til at være bønder. Herefter synes der at være en lang periode, hvor både flintteknologien og keramiktraditionen udviklede sig, sideløbende med at man opførte huse og storstensgrave samt andre arbejdskrævende bygningsværker.

*Strandsegård II.
Oversigtsplan over udgravningen. Gruber og stolpehuller er vist med grå, gruben A14 fra yngre stenalder med blå.*

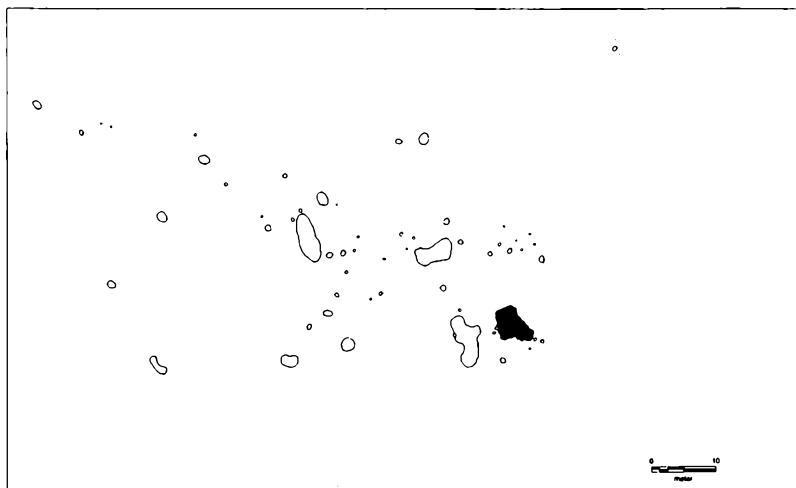
Omkring 3100-3000 f.Kr. ophørte bopladserne, og Nordsjælland synes næsten at være affolket, inden der igen omkring 2900 f.Kr. blev anlagt få og spredte bopladser nær kysten. På de nye bopladser var keramiktraditio-

nen blevet forringet og flintteknologien ændret. Meget tyder på, at der var kommet nye beboere til Nordsjælland.

En sjælden gang imellem støder man på bopladser, som virkelig giver stof til eftertanke. Dem, der skiller sig ud og rummer nye facetter. Strandsegård II ved Ølsted var en sådan boplads.¹ Bopladsen lå på et markant bakkedrag med udsigt til både Roskilde Fjord mod vest og Arrefjorden mod nord-nordøst, idet den nuværende Arresø dengang var en saltvandsfjord.² Kystlinjen lå lidt over én kilometer fra bopladsen, hvad enten man valgte den ene eller den anden fjord, og bopladsen må derfor karakteriseres som kystnær.

Det markante bakkedrag var et typisk sted at placere bopladser i bronze- eller jernalderen, og sådanne blev der da også fundet spor af inden for det 4.500 kvadratmeter store udgravningsareal. Arealet rummede gruber og stolpehuller fra både yngre bronzealder, førromersk jernalder og germansk jernalder samt yngre stenalderes tragtbægerkultur, periode MN V (MN V = mellemneolitisk tid periode V, omkring 2900 f.Kr.). Her skal kun fundene fra den yngre stenalder belyses, da de rummer de mest interessante aspekter.

At der var spor fra yngre stenalder på bakkedraget var allerede klart efter forundersøgelsen, men vi mente, at fundene hørte til i slutningen af stenal-

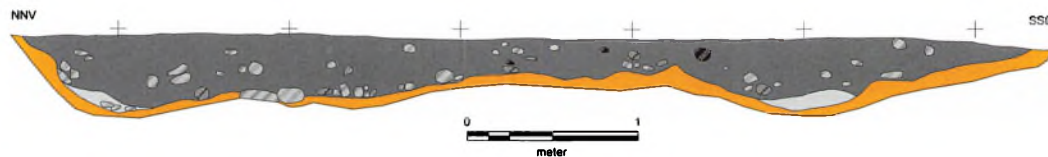

Tragtbægerkultur

Tragtbægerkulturen er opkaldt efter tidens lerkar, tragtbægerne, der har tragtformede munding. Kulturen dateres, i det danske område, til perioden mellem 4000 og 2800 f.Kr. Perioden opdeles i en række underperioder, henholdsvis TN I-TN II (tidligneoolitikum periode I og II, ca. 4000-3300 f.Kr.) og MN I-MN V (mellemligneoolitikum periode I-V, ca. 3300-2800 f.Kr.). Underopdelingen af tragtbægerkulturen hviler på udviklingen af keramikformer og keramikens ornamentik. Tragtbægerkulturen var udbredt over store dele af Nordeuropa.

deren, dvs. i tiden mellem 2400 og 1700 f.Kr. Da udgravningen blev iværksat i slutningen af 2012, med kolde fingre og rigelige mængder af vintermætter, var strategien at få undersøgt en serie store, langovale gruber, der målte ca. 6-7 meter i længden og 3 meter i bredden, og som kunne være forsænkede gulve fra stenalderen. Den første grube blev udgravet med graveske, og der dukkede da også en del flint og keramik op, men efterhånden som vi fik arbejdet os ned gennem lagene, stod det klart, at der var tale om flere gruber. Vi valgte derfor at indstille udgravningen af disse gruber og kaste os over den næste grube (A14), der fremstod mørkere i overfladen. Udgravningen blev ligeledes foretaget med graveske, og her dukkede ganske meget flint op, men endnu intet der kunne datere gruben. Efter få dage i A14 blev udgravningen indstillet grundet vintervejret, men vi nåede at få en masse

Strandsegård II. Profil gennem A14 der viser, at anlægget bestod af to gruber. Kulturjorden, der er fyldt i gruberne er vist med mørkegrå og lysegrå og undergrunden med brungul. Sten er vist med skrårkravering.

flint og flere jordprøver med hjem. Jordprøverne blev siet og heldigvis dukkede der enkelte forkuldede korn op, som kunne kulstof 14-dateres. Det vakte nogen overraskelse, da dateringerne faldt ud i tiden omkring 2900 f.Kr. og dermed var mindst 500 år ældre end antaget.

Vinteren slap taget i det tidlige forår, og udgravningen af A14 fortsatte, sideløbende med at de andre langovale gruber blev undersøgt. Kun A14 viste sig at være fra MN V, de andre skulle tilskrives senere perioder. Alle gruber rummede dog en vis mængde flintgenstande, hvilket skyldtes, at der har ligget flintaffald på overfladen, da man forlod området i yngre stenalder. Flinten er siden havnet i de senere tiders gruber, når de er blevet fyldt op med den omkringliggende jord. Flinten bliver dermed en slags arkæologisk forurening, som det ses på mange udgravninger, hvor det kan være svært at datere gruber og andre anlæg ud fra deres indhold af fund.

Hytte eller hus?

Udgravningen af A14 er den første regulære udgravning af et større og fundrigt anlæg fra MN V i Museum Nordsjællands arbejdsområde. Selvom stort set hele gruben blev udgravet omhyggeligt med graveske, blev det prioriteret at få al den opgravede jord soldet, så fundbilledet blev så udbygget som muligt. Det betød blandt andet, at mængden af både pilespidser og små flækker voksede betragteligt.

Udgravningen af A14 viste, at anlægget kunne

deles i to, henholdsvis en større vestlig nedgravning og en mindre østlig. Umiddelbart kunne der ikke udskilles gulvlag eller lignende under udgravningen, men den efterfølgende analyse af jordlagene viste, at der kunne udskilles et aktivitetslag eller gulvlag nederst i A14.³ Det er derfor sandsynligt, at anlægget, eller i hvert fald den vestlige del, kan tolkes som et forsænket gulvlag på ca. 4,5 x 3,5 meter i en lille hytte eller et hus. Da der kun fremkom et begrænset antal stolper fra en eventuel huskonstruktion, der kan have stået hen over forsænkningen, var der snarere tale om en lille hytte fremfor et egentligt hus. Der kendes dog ikke mange eksempler på hyttestrukturer fra yngre stenalder, hvorimod forsænkede gulve i større huse er et velkendt fænomen, men først fra slutningen af stenalderen og hovedsageligt i det jyske område. I en ældre opgørelse nævnes flere tyske eksempler på meget små huse med forsænkede gulve fra MN V.⁴ Mindre huse eller hytter med forsænkede gulve kendes herhjemme i få tilfælde fra tidligere perioder, for eksempel Kollekolle ved Værløse, hvor der er undersøgt et kulturlag, der tolkes som resterne efter et forsænket gulvlag fra TN I (tidligneoolitikum periode I, dvs. den tidligste del af yngre stenalder, ca. 4000-3700 f.Kr.).⁵ Det samme gælder Bryggergården III ved Helsingø, hvor udgraveren tolker en større grube som resterne af en hyttetomt, ligeledes fra TN I.⁶ Indtil der kommer flere konkrete eksempler på hytter eller huse med forsænkede gulve fra MN V, må vi nok nøjes med at betegne strukturen A14 som en *formodet* hyttetomt.

Masser af fund

Bopladsområdet omkring A14 har kastet en del fund af sig, hvoraf flere med rimelig sikkerhed kan siges at høre til i MN V, men da fundene er sekun-

dært placeret i nyere anlæg, vil kun fundene fra A14, som med sikkerhed kan dateres til MN V, bliver omtalt her. Disse fund udgør da også over 95 % af den samlede mængde, så det må være retvisende for lokaliteten. I det følgende skal de forskellige fundtyper belyses, for at give et indblik i lokaliteten, herunder ligheder og forskelle i forhold til de foregående perioder.

I A14 blev der allerede under udgravningen konstateret små plamager af stærkt nedbrudte skaller af blåmuslinger, som må være samlet ind i en af de salte fjorde. Ud over blåmuslinger blev der fundet 541 fragmenter af knogler, hvoraf kun 76 kunne artsbestemmes. Analyser af knoglerne viser, at der er tale om svin, kvæg, får/ged og hund.⁷ Materialets begrænsede mængde tillader ikke konklusioner om artsfordeling eller lignende, men det skal bemærkes, at alle dyrene er domesticerede arter. Det er interessant i forhold til, at man ville forvente, at nærheden til fjordene betød, at stenalderfolkene også gik på jagt og fiskede.

Keramikken omfatter 805 skår fra forskellige typer af kar. Da keramikken er meget fragmenteret, kan det være svært at sige noget definitivt om kar typerne, men umiddelbart synes de fleste skår at

Strandsegård II. Skår af grov keramik med ovale indstik under randen. Tværmålet er ca. 11 cm.

stamme fra grove, spandformede kar med runde eller flade bunde. Ornamentikken på karrene består af ét omløbende bånd af cirkulære/ovale indstik lidt under randen. Der forekommer enkelte skår fra andre kartyper, som er spinklere i godset og, i få tilfælde, med andre former for ornamentik, herunder stregornamentik. De spandformede kar i kombination med enkelte andre typer synes at udgøre det almindelige fundbillede på periodens bopladser.

Bageplader (lerskiver på 15-20 cm i diameter og 1,5-2 cm's tykkelse) udgør 10 % af materialet eller 80 skår. De 79 synes alle at være fra store og tykke skiver, hvilket er kendetegnende for perioden, kun en enkelt skiller sig ud ved at være en mini-bageplade på ca. 7 cm i diameter. Flere af bagepladerne er ornamenterede med rester af små streger i linjer, hængende buer og cirkulære indstik. Minibagepladen er ornamenteret med stråler, der strækker sig ud fra midten af pladen, som desværre ikke er bevaret. Ornamentikken minder om den, der ses på andre samtidige bageplader fra perioden, sådan som det blandt andet fremgår af Davidsens oversigt⁸, og af nyligt udgravede eksempler fra Egedal⁹ og Bornholm.¹⁰

Flintmaterialet omfatter ca. 18.100 stykker, hvoraf hovedparten er afslag. De fleste typer af redskaber og andre regulære flintgenstande optræder

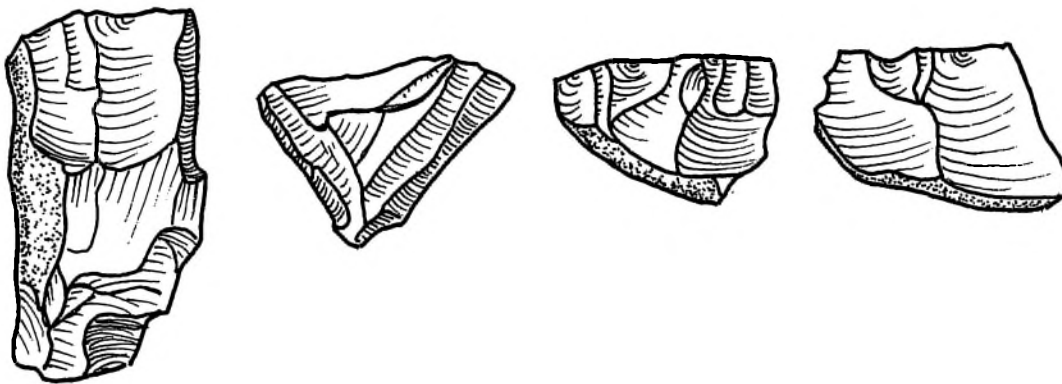

Strandsegård II. Lerskive eller bageplade med stråleornament. Tværmålet er ca. 7 cm.

gennem store dele af stenalderen og skal derfor ikke behandles yderligere her. Enkelte fortjener dog en nærmere gennemgang, da de udviser særlige karakteristika:

Knuderne, dvs. restproduktet efter afslagsproduktion, omfatter 589 eksemplarer, hvoraf mange er hugget helt op til ganske små knuder. Man må bevidst have hugget nogle meget små afslag, ofte helt ned til 1-2 cm i længden, og sådanne findes da også blandt de mange afslag fra A14. De små afslag kan næsten kun være brugt til produktion af små tværpile. Pudsigt nok fandt vi ikke mere end 13 tværpile, måske fordi de fleste nylavede pilespidser blev taget med og skæftet andetsteds. Syv af tværpilene er udformet med skrå langsider, der smalner til mod basen. Ifølge et nyligt studie af de neolitiske tværpile er denne type relativt sjælden i TN og MN I.¹¹ Af de 274 tværpile, som indgår i Wadskjærs studie, er kun tre af denne type, som han morfologisk benævner trekantet tværpil. Wadskjærs studier viser ligeledes, at tværpile-typerne ikke synes at udelukke hinanden i TN og MN I, men at der til gengæld er bestemte typer, som dominerer i de respektive perioder. Umiddelbart kan man konkludere, at den trekantede type dominerer i MN V, i hvert fald på Strandsegård II.

Ud over tværpilene var der to skafttungepile i materialet – den ene var hel, mens den anden var halv. Skafttungepilene er en ledetype for den grubekeramiske kultur, men blev i mindre udstrækning også produceret på MN V-bopladser. Den hele pilespids er en såkaldt A-pil, hvor skafttungen og spidsen er fint tilhugget. Den halve består kun af selve skafttungen og lidt af bladet, og der er ligeledes tale om en A-pil. Skafttungepilene blev fremstillet af flækker, der var hugget af en såkaldt cylindrisk to-polet flækkeblok. Denne type blok blev også

Strandsegård II. Små knuder af flint. Vist i naturlig størrelse. Tegning: Tim Grønnegaard.

fundet i et par eksemplarer på Strandsegård-bopladsen, og det tyder på, at man har kendt til fremstillingsteknikken, men ikke benyttede sig af den i større udstrækning. Muligvis er både skafttungepilene og blokkene et resultat af kontakter til den grubekeramiske kultur, hvis spor ligeledes ses på kysten ud mod Roskilde Fjord. Imod denne tolkning taler dog, at skafttungepilene ses på andre MN V-bopladsen rundt om i landet, som for eksempel Aldersro, hvor der ligeledes er fundet trekantede tværpile.¹²

Grubekeramisk kultur

Kulturen har fået navn efter de karakteristiske gruber, der indgår i ornamentikken på lerkarrene. Den grubekeramiske kultur spredte sig fra Sverige til kysterne langs Kattegat i tiden omkring 3000 f.Kr. Grubekeramikere levede af både husdyrhold, korndyrkning, jagt og indsamling, hvilket adskiller dem fra tragt bægerfolket, der var bønder, som kun supplerede med lidt jagt ved siden af husdyrholdet. Den grubekeramiske kultur kendes hovedsageligt på de fint udformede skafttungepile (som inddeles i typerne a, b og c, alt efter graden af tilhugning) og cylindriske flækkeblokke, der kan findes på overfladen af markerne i de nord-sjællandske kystegne.

I gruben blev der fundet ca. 300 små og store flækker. Der har således været en vis produktion af flækker på lokaliteten, hvoraf en del kan være frembragt i forbindelse med den omfattende produktion af mindre afslag, men resten må være lavet bevidst. Som med de meget små afslag er det svært at se, hvad de små flækker har været brugt til. De større flækker er brugt til knive, skraber og andre skærende redskaber. Regulær flækkeproduktion foregik først og fremmest i ældre stenalder og i den tidligste del af TN I. Herefter udgjorde flækkerne en meget lille del af flintproduktionen på bopladsene.

Produktionen af afslag dækker, ud over de nævnte små afslag, en bred vifte af typer, hvoraf en del skal tilskrives regulær økseproduktion på pladsen, hvilket ligeledes understøttes af en fin, stor slibesten i rød sandsten, som er brugt til slibning af økseplanker.

Generelt er økserne kun til stede som fragmenter, hvor kun de største med bevaret tværsnit, eller mindst to af siderne bevaret, kan typebestemmes. Mængden af økser var ganske stor: Én hel tyknakkede økse, én hel tyndbladede økse, fragmenter af 13 tyknakkede og tyndbladede økser, samt yderligere fem større fragmenter, som sandsynligvis stammer fra tyknakkede økser. Økserne udgør en langt stør-

Strandsegård II. Skafttungepil af flint vist i naturlig størrelse.

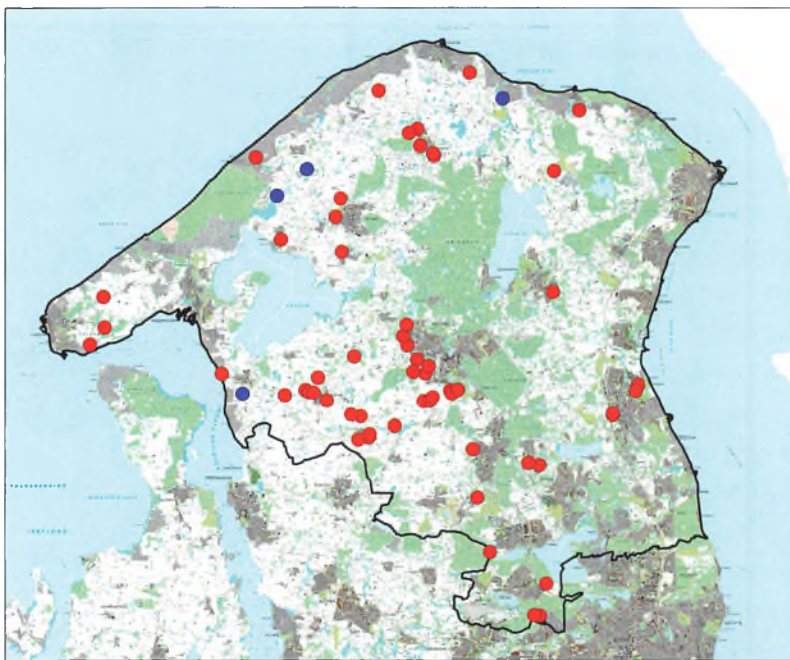
re andel af fundmaterialet end på de fleste andre boplads fra TN I og MN I.

Materialet fra bopladsen er det største samlede MN V-fund i Nordsjælland, hvorfor det har en stor kildeværdi i forhold til at belyse perioden, men Strandsegård II er ikke den eneste boplads fra perioden.

Flere boplads fra MN V

På Rævebakken 20 ved Dronninglund har museet udgravet de sidste rester af en lille boplads med sporene af et muligt to-skibet hus.¹³ Fundene omfatter lidt keramik og et flintmateriale, der minder om materialet på Strandsegård II, om end mængden af flintgenstande med kun 293 stykker er langt mindre. Herfra findes ligeledes flere ophuggede økser af både tyndbladede og tyknakkede typer samt en hel, tyndbladet økse. Desuden rummer materialet en del helt ophuggede knuder, hvorfra der var slået ganske små afslag. Keramikken er end-

Kort over Nordøstsjælland, som viser de udgravede boplads fra TN-MN I (røde prikker) og MN V (blå prikker).

nu mere fragmenteret på denne boplads, og selv om der blev fundet 93 skår, kan det kun udledes, at de stammer fra grove kar. Bopladsen lå på toppen af en kystskrænt ud mod en fossil fjord og har således ligget lige ud til kysten i MN V.

En tredje lokalitet fra MN V er Ørby Gade nær Vejby, hvor museet har foretaget en forundersøgelse, som desværre endnu ikke har udmøntet sig i en regulær udgravning.¹⁴ Forundersøgelsen påviste et fundrigt kulturlag i bunden af et lille dødshul, hvor bevaringsforholdene for knogler var ganske gode. Da der var tale om en forundersøgelse, er fundmængden begrænset, men knoglematerialet rummer både knogler fra kvæg, svin, får/ged, rådyr og sæl. Keramikken er ornamenteret med cirkulære indstik langs randen, og flinten består af små knuder, en hel økse og diverse afslag. Sælknoqlen tyder på havjagt, og selv om Ørby i dag ligger fire kilometer fra kysten, så har lokaliteten ligget tæt på de fjorde, der har strakt sig ind i landet fra Kattegat.

En fjerde lokalitet er Ellemosen, hvor der er foretaget en mindre forundersøgelse på kanten af en forhøjning ud mod Holløse bredning, som rummede saltvand i MN V. Forundersøgelsen afdækkede et fundrigt kulturlag, som kun blev summarisk undersøgt, men laget rummede pæne mængder afslag samt en tyndbladet økse. Fundene er desværre endnu meget begrænsede, men peger mod en datering til MN V. Den nærliggende Tibirkevej fra førromersk jernalder har desuden en forgænger fra MN V¹⁵, som kan have haft tilknytning til bopladsen.

De fire boplads fra MN V har en række fælles træk, herunder nærheden til kysterne. Med Strandsegård II som det tydeligste eksempel ses en flintteknik hvor knuderne, gerne udtjente økser, blev hugget helt op, for at man kunne producere meget små afslag, muligvis til fremstilling af tværpile. De

*Overdelen af et lerkar
fra Rønnevang.
Mundingsdiameteren er
ca. 20 cm.*

fundne tværpile domineres af de trekantede typer. Enkelte skafittungepile, flækkeblokke og flækker tyder på, at flinttilhugningen foregik med en såkaldt blød, indirekte teknik, hvor man brugte et mellemstykke af tak, som fordelte trykket ned gennem flinten på en blødere måde, så der blev skabt finere afspaltninger, end hvis man slog direkte på flinten. Øksetyperne består af tyknakkede retøkser og tyknakkede tyndbladede økser. Der er flere redskaber fremstillet af flækker, såsom knive, men ellers ses et redskabsinventar med bor, skraber, knive osv., der hovedsageligt er fremstillet på afslag. Keramikken domineres af spandformede kar og bageplader, begge dele gerne ornamenteret. Desuden ses, med forbehold for materialets begrænsede mængde, knogler af domesticerede dyr, jagtvildt og en enkelt sæl.

Bag denne lidt tørre gennemgang af fundene

gemmer sig nogle spændende perspektiver. Men for at forstå dem, skal vi se lidt på de foregående perioder af yngre stenalder, TN og MN I.

De første 1000 år

Nordsjællandske bopladser fra tiden mellem ca. 3900 og 3000 f.Kr., svarende til perioderne fra TN I til MN I, er mange og ganske fundrige. Ofte ses der indslag af flere perioder på samme boplad, men i heldige tilfælde kan keramikken, og dermed bopladserne, afgrænses mere specifikt til den ene eller den anden periode. Umiddelbart findes bopladserne på mindre forhøjninger nær vådområder. I enkelte tilfælde ses de dog højt i landskabet, men stadig relativt tæt på vådområderne.

Eksempler på de tidligste bopladser er Rønnevang og Ullerødgård, der begge ligger på større forhøjninger med vid udsigt. Det synes dog mere at

være tilfældigt end en egentlig tendens, da flere andre bopladser ligger lavt og nær vådområder.

Rønnevang i det vestlige Hillerød blev udgravet i 2004 og bestod af tre meget fundrige gruber, som tilsammen rummede 2.271 lerkarskår og 1.629 stykker flint.¹⁶ Udgravningen blev gennemført uden at jorden blev soldet, så mange mindre stykker flint og keramik er sikkert ikke kommet med. Keramikken var velbevaret og i flere tilfælde kunne skårene sammensættes til hele kar. Bopladsen rummede et bredt udvalg af tidens karter. Ornamentikken er simple mønstre placeret omkring randen, og i enkelte tilfælde er der bugornamentik, hvilket tilsammen tyder på en datering til TN I.

Flintmaterialet er kun summarisk gennemgået, men rummer hovedsageligt afslag, enkelte flækker, 56 redskaber og 253 knuder. Afslagene er fremstillet med såkaldt hård, direkte teknik, hvor man har brugt en slagsten til at slå på flinten. Dette resulterer i tykke og grove afslag.

For at supplere billedet af bopladserne fra TN I skal endnu en plads nævnes. Ullerødgård i det vestlige Hillerød blev udgravet i 2006.¹⁷ Inden for et ca. to hektar stort område, på den nordvendte side af en markant forhøjning, blev der udgravet rester af op mod 20 to-skibede huse, et mylder af gruber og flere fundfattige kulturlag. Der blev hjemtaget 2.790 stykker flint og mere end 3.600 stykker keramik. Der blev ikke soldet konsekvent, grundet tidspres, men enkelte fundrige gruber blev soldet for at dokumentere omfanget af mindre genstande. Flinten dækkede over 1.653 afslag, seks spidsnakkede økser, 83 redskaber og et ikke opgjort antal knuder. Også her var den hårde, direkte slagteknik fremherskende, nu suppleret af blød, direkte teknik til fremstilling af økser, hvor man brugte et blødt materiale af for eksempel tak til at hugge i flinten med. Blandt flintgenstandene er karakteristiske afslag fra alle fire stadier af tilhugningen af råemnet¹⁸ – fra den indledende, grove tilhugning til den fineste afpudsning

af økseplanken, før den slibes. Der fremkom ligeledes fragmenter af slibesten, som tyder på, at økserne også blev slebet på pladsen. De resterende redskaber afspejler et almindeligt bopladsinventar fra TN I, om end der er få redskaber i forhold til andre bopladser.

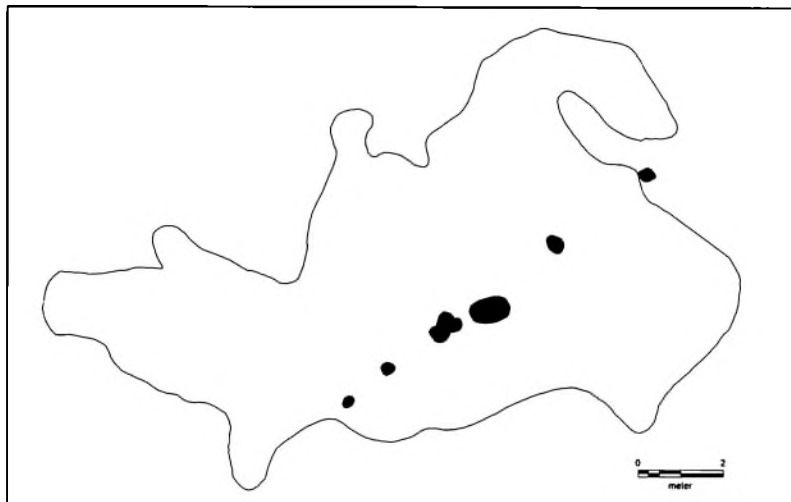
Keramikken er meget fragmenteret, og det er derfor svært at udskille daterende karformer. Udgraveren har dog udskilt enkelte karformer, der hører til i TN I. Ornamentik forekommer kun på 209 skår, og fragmenteringen vanskeliggør bestemmelsen af, om der er tale om halskår eller sideskår. Umiddelbart synes ornamentikken dog at være nær randen suppleret med eksempler på lodrette striber på bugen. Dette sammenholdt med et lille indslag af bageplader (fem stk.) gør, at Ullerødgård hører til i TN I, men sikkert lidt senere end Rønnevang. Tre kulstof 14-dateringer fra bopladsen ligger desuden i TN I med overvægt i anden halvdel af perioden, svarende til omkring 3700-3500 f.Kr.

Fra den følgende periode, TN II, kendes der langt flere bopladser. En af de mest spektakulære er Gadegaard ved Skævinge, som blev udgravet i 1997.¹⁹ I første omgang var der tale om en udgravning af en mindre boplads fra ældre jernalder med en hus-tomt og flere gruber. Desuden var der fundet flere mindre rækker af stolpespor, der tolkedes som de sidste rester af neolitiske huse. Da man satte spaden i en 100 kvadratmeter stor, brunlig nedgravning (A18) viste det sig, at den var fyldt med fund fra TN II. Herefter tog udgravningen en ny drejning, og de efterfølgende måneder udgravede man så meget af A18 som muligt. I bunden af nedgravningen lå der et lag af skaller fra blandt andet hjerte- og blåmuslinger, hvilket resulterede i gode bevaringsforhold for knogler. Desværre er knoglematerialet endnu ikke, 20 år efter udgravningen,

Ornamenteret håndledsbekytter fra Gadegaard. Længden er ca. 5 cm.

blevet gennemgået og bestemt, hvorfor vi kun ved ganske lidt om artssammensætningen. En indledende gennemgang tyder på et stort indslag af jagtvildt. Lidt underligt er det, at der ikke blev fundet én eneste fiskeknogle i udgravningen på trods af omfattende soldning, for vi forestiller os normalt, at man har spist alt, hvad naturen rummede, når vi taler om bopladser med spor efter både jagt og husdyrhold.

Orebjerg Agre. Huller efter tagbærende stolper i to-skibet huskonstruktion (rød), ildsted (sort) og kulturlag (grå).

De gode bevaringsforhold på Gadegaard betød, at der fremkom et mere varieret fundbillede, end vi ser på de fleste andre pladser, heriblandt bengenstande. Mest bemærkelsesværdig er en ornamenteret håndledsbeskytter i ben. Denne beskyttede håndleddet mod svirpet fra flitsbuen, når man affyrede pile. Typen er ikke ukendt, men ganske sjælden.

Ser vi på de andre fundtyper, så blev der hjemtaget 13.899 stykker keramik og lidt over 18.500 stykker flint fra A18 alene. Dertil kommer et mindre antal fund af andre materialer end flint samt flintfund fra andre perioder end TN II.

Keramikken dækker over forskellige karformer, såsom tragtbægre, tragtskåle og øskenkar. Dertil kommer mindst 126 fragmenter af uornamenterede lerskiver eller bageplader, hvilket passer fint med en datering TN II. Ornamentikken hører til i den såkaldte Virumstil, som er defineret ud fra den keramik, der blev fundet på en boplads ved Virum.²⁰

Flintmaterialet rummede en overvældende mængde fund i form af én hel tyndnakket økse, 47 fragmenter af økser, 2.339 redskaber, 265 knuder

og 15.880 afslag. Flinten afspejler et periodemæssigt rent inventar, hvilket gør pladsen velegnet til kronologiske studier. Det bemærkes, at mængden af redskaber er høj, men der synes ikke at være særttyper, som adskiller materialet fra den foregående periode. Afslagene er ikke sorteret med henblik på at konstatere økseproduktion, hvorfor denne facet må afvente en fremtidig analyse af materialet.

Bopladserne fra TN I og TN II vidner om en fortløbende udvikling, hvor keramikfremstilling og flintbearbejdning blev tilpasset de behov, som en fastboende bondekultur havde. I den efterfølgende tid, MN I, fortsattes udviklingen, som vi kan se af fundene fra den næste boplads, der skal omtales.

I 2010 udgravede museet bopladsen Orebjerg Agre ved Gørløse.²¹ Pladsen dækkede et område på ca. 2.200 kvadratmeter på kanten af et vådområde, som via å-systemer var forbundet med den store Attemose, der dengang var en sø. Arealet lå dermed ganske lavt i landskabet i læ af en større forhøjning, som i dag er gravet væk. Bopladsen rummede sporene af en huskonstruktion, et større fundrigt kulturlag og diverse gruber fra MN I. Huset

Skår af pragtkar fra Orebjerg Agre. Skåret måler ca. 7x5 cm.

var kun bevaret i form af en række huller efter de tagbærende stolper samt resterne af et ildsted. Kulturlaget dækkede ca. 100 kvadratmeter og kan være resterne af et aktivitetslag i tilknytning til huskonstruktionen. Hovedparten af kulturlaget blev soldet, hvorved der blev fundet et stort materiale af både keramik og flint. Desværre er knogler kun bevaret som små, brændte fragmenter, og der kan derfor ikke siges noget om husdyrhold eller jagt/fiskeri. Keramikken omfattede 3.107 skår, der udviser typiske spor fra et aktivitetsområde, hvor skårene blev fragmenteret i høj grad, da de lå eksponeret for vind, vejr og påvirkning fra dyr og mennesker. Der kan derfor kun udskilles få karformer, som ikke daterer pladsen. Mere interessant er tilstedeværelsen af lerskiver med cirkulære indtryk, der, sammen med enkelte skår af lerskeer, hører til i MN I. Samme datering kan spores ud fra ornamentikken, selvom dateringen ikke er helt entydig. Ledetyperne inden for ornamentikken peger dog på en datering til MN I, måske endda den senere del. Det er desuden værd at bemærke, at der er eksempler på meget fin, ornamenteret og sortglattet keramik, som hører til noget af den ypperste keramik der blev produceret i Danmarks oldtid. Et eksempel på denne keramik præger 50-kronesedlen i form af det smukke lerkar fra Skarpsalling. Den fine keramik blev tidligere tilskrevet offerlagene omkring stendysserne og jættestuerne, men dukker efterhånden jævnlige op ved udgravningerne af tidens bopladser.

Flintmaterialet dækker 85,2 kilo eller 14.258 stykker, hvoraf hovedparten består af afslag. Blandt afslagene kan der ses spor efter samtlige stadier af regulær økseproduktion. Desuden viser afslagene, at der hovedsageligt blev fremstillet større, grove afslag med hård, direkte teknik. Det samme ses ud

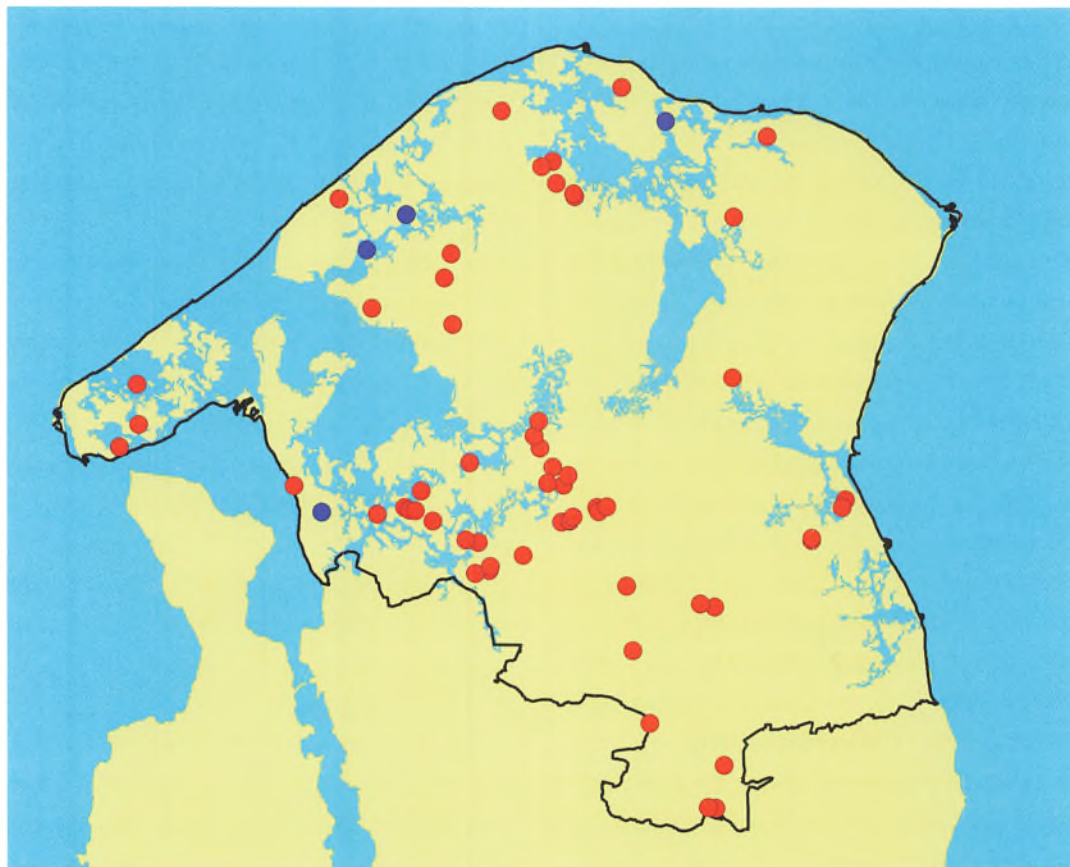
fra knuderne, som var store og grove. Flækker findes kun i få tilfælde, og virker mere som et tilfældigt indslag end regulær produktion. Redskabsgruppen består af 440 stykker, såsom skraber, tværpile, bor, knive, stikler, fintandede afslag og enkelte økser.

På Orebjerg Agre afspejler flintgenstandene og keramikken et typisk bopladsmateriale fra perioden, hvor det især bemærkes, at keramikdateringen ligger omkring MN I, dvs. 3300-3100 f.Kr. Keramikken er fint ornamenteret og afspejler en keramiktradition med rødder i de tidligere århundreder, hvilket blandt andet ses i form af lodret bugafstribning, der kendes fra TN. Flintteknikken afspejler ligeledes en rodfæstet tradition med produktion af grove afslag, tyndnakkede økser og et udvalg af redskaber, som ligeledes kendes fra den foregående periode.

Overordnet set adskilles bopladserne i Nordsjælland op gennem TN og MN I af udviklingsmæssige træk i både flintinventar og keramik. Man fortsatte traditionerne i den ca. 1000 år lange periode, men tilføjede løbende nye elementer. I grove træk kan man sige, at lerskiverne, eller bagepladerne, kom til i TN II, men de forekom først som ornamenterede skiver i den efterfølgende periode, MN I. Lerskeerne kom ligeledes til i MN I. Karformerne kan være svære at udskille i det fragmenterede bopladsmateriale, og derfor kan der ikke siges noget generelt om udviklingen af dem. De tidligste lerkar var enten uden ornamentik, eller ornamentikken var begrænset til lerkarrenes rand, senere i TN blev ornamentikken mere fladedækkende, men holdt i en simpel stil. I MN I var ornamentikken mere kompleks og ofte fladedækkende, sådan som det især ses på pragtkarrene, der dukkede op i den første halvdel af MN I.

Kortet viser den omtrentlige kystlinje i tidligneolitikum.

Bopladser fra TN og MN I er vist med røde prikker, bopladser fra MN V med blå prikker. Bopladserne fra MN V ligger alle tæt på den datidige kystlinje.

Flinten blev bearbejdet med hård, direkte teknik, suppleret med blød, direkte teknik ved tilhugning af økser og mejsler. Økserne udvikledes fra spidsnakkede til tyndnakkede økser, og det øvrige redskabsinventar skiftede karakter i begrænset omfang. Skiveknive kom til i MN I; de har muligvis været brugt til ornamentering af lerkar, som det blev foreslået allerede i 1915.²² Fintandede stykker synes at være på retur i MN I, hvorimod både tværpile og skrabe-re ses igennem både TN og MN I. Produktionen af tværpile udvikles, idet man bruger flækker som grundlag for tværpilene i den tidligste del af TN I, hvilket dog hurtigt erstattes af afslag, som bruges i resten af perioden.

Udvikling eller afvikling?

Ved overgangen til MN V var der et brat skifte i keramiktraditionen, hvor kvaliteten af keramikken i den grad blev forringet. Det forskelligartede og fint ornamenterede type-inventar forsvandt, og blev erstattet af få typer, som domineredes af grove spandformede kar. Kun bagepladerne undergik en kosmetisk forbedring med endnu mere ornamentik. Flintteknologien blev ikke forringet, men der skete et markant skifte i inventaret, hvor især produktion af flækker og meget små afslag må tolkes som en ændret brug af flinten og dermed en ny flintteknologisk landvinding. Bopladserne forsvandt fra den indre del af landet, og i stedet ken-

der vi kun få og spredte kystnære bosættelser fra MN V.

Det tids- og periodemæssige hul mellem MN I og MN V, som modsvarer perioderne MN II-MN IV, udgør naturligvis et forklaringsproblem, for hvorfor ser vi ikke disse perioder i Nordsjælland? Der er spredte eksempler på ornamentik, som synes at række ind i MN II, men det er ikke entydigt bevist. Manglen på disse perioder kan skyldes, at MN II-IV ikke skal ses som kronologiske faser i Nordsjælland, men derimod som kulturgrupper inden for tragtbægerkulturen; kulturgrupper, der ikke når til Nordsjælland i nævneværdigt omfang. Et enkelt eksempel kendes dog fra Græse, lige uden for museets ansvarsområde. Her er fundet et lerkar med motiver, der hører til i MN III.²³ Dermed kan det være, at man skal opfatte MN V som den direkte efterfølger til MN I. Dette kan i nogen grad afklares med omfattende kulstof 14-dateringer af bopladserne fra MN I for derved at se, om de fortsætter længere end til 3100 f.Kr., eller om MN V starter tidligere end før antaget, dvs. før 2900 f.Kr., som det er foreslået af Iversen.²⁴

Generelt er det et problem, at det primære dateringsgrundlag, keramikken, er opdelt efter typologisk udvikling, som man så har korreleret med den kronologiske udvikling, uden at der er sikkerhed for en overensstemmelse imellem de to. Det skyldes, at typologien og kronologien blev udviklet forud for indførelsen af kulstof 14-dateringer. Keramiktypologien baserer sig således på omrodede fund i jættestuernerne uden sikker datering, hvor man mener at kunne se en udvikling i karter og -former. Men der mangler stadig sikre dateringer af de respektive karformer og ornamentik-typer, hvilket kan være ganske svært at opnå, da bopladserne ofte rummer keramik fra flere perioder. Har bopladsen så været i

brug over en lang periode, eller kan keramikken simpelthen ikke dateres så snævert, som vi ønsker? Meget taler for, at det sidste er tilfældet. Endelig er man ofte tilbøjelig til at bruge omvendt bevisførelse, når man skal datere en plads på baggrund af keramikken. Er der for eksempel ledetyper fra andre perioder, som *ikke* er til stede i materialet, så kan pladsen nok dateres til en given periode. På Gadegaard daterer udgraverne materialet som hørende til i TN II på baggrund af kartyperne og ornamentikken samt manglen på elementer, som hører til i senere perioder, herunder ornamenterede lerskiver.²⁵ Pudsigt nok mangler et af de mest karakteristiske ornamentter fra TN II, de såkaldte hængende halvbuer i to-snoet/beviklet snor, på denne lokalitet. Dateringer må i stedet hvile på kulstof 14-dateringer, hvor det er muligt.

På trods af de kildekritiske udfordringer kan man stadig forsøge at tolke den overordnede udvikling. Flere forhold peger i retning af, at der skete en ændring fra MN I til MN V. Nogle faktorer peger på en udviklingsmæssig forandring, såsom udviklingen i tværpilene, den fortsatte brug af hovedparten af flintredskaberne, skiftet fra tyndnakkede økser til tyknakkede og udviklingen af ornamentikken på bagepladerne. Andre peger i retning af et brud med flere af de tidligere traditioner. Det gælder især æn-

Lerkarskår med såkaldte hængende halvbuer fra bopladsen Møllemosegård ved Allerød. Skåret er ca. 8 cm bredt.

dringer i bopladsmønsteret, flintteknologien og keramik-traditionen. Umiddelbart vejer forskellene mellem de to perioder tungest, men hvordan forklarer vi denne tilsyneladende diskontinuitet?

Den ubekendte faktor

De senere års landvindinger inden for DNA-arkæologien har givet mange nye forklaringer på, hvordan mennesker og kulturer udviklede sig og interagerede i visse perioder af oldtiden over hele verden. I yngre stenalder ses der især en markant udvikling med spredningen af yamnaya-kulturen i første halvdel af 3. årtusinde f.Kr.²⁶ Denne steppekultur havde dog ikke indflydelse på det nordsjællandske område i tiden omkring 3100-2900 f.Kr. En forklaring kunne i stedet være en epidemi. Der er påvist eksempler på pest, som spreder sig fra Eurasien til Østersøen i løbet af det 3. årtusinde.²⁷ Selvom den påviste pest først fandt sted efter overgangen mellem MN I og MN V, så er selve ideen om en epidemi, som katalysator for den udvikling, der skete i Nordsjælland, absolut en mulighed. Denne ville forklare, hvorfor Nordsjælland synes at være affolket omkring 3100/3000 f.Kr. Manglen på vedligeholdelse af markerne fik området til at springe i skov, og de nye beboere, som kom til de affolkede arealer omkring 3000/2900 f.Kr., genoptog rydningen af skoven fra søsiden, hvorfor bopladserne ses i de kystnære områder. På resten af Sjælland og øerne ses bopladserne ikke udelukkende kystnært, men hovedparten synes at knytte sig til de kystnære områder, herunder langs de dybe fjorde, som skar sig ind over alt på Sjælland.²⁸ I øvrigt ses der en tilsvarende udvikling i Østdanmark og Nordtyskland, hvor den menneskelige påvirkning af landskabet aftog, og skovene bredte sig i store områder.²⁹ Ideen om en ny kultur, som spredte sig langs kyster-

ne, er ikke ukendt. Den grubekeramiske kultur er et eksempel på en sådan kultur, der spredte sig langs Kattegats kyster. Kulturen kendes fra Vestsverige og ses på en række bopladser i Danmark, hvor Kainsbakke på Djursland er den mest kendte. Umiddelbart melder spørgsmålet sig, om MN V og den grubekeramiske kultur måske er samme fænomen? Der kan ses et overlap mellem udbredelsen af de to kulturer i Nordsjælland, men ellers er MN V spredt i hele landet, hvorimod den grubekeramiske kultur, i grove træk, ses omkring Kattegat. Baggrunden for, at de to kulturer gjorde deres indtog i Nordsjælland kan dog være den samme. Der var plads til dem.

Nye beboere

Traditionelt set betragtes MN V som den sidste fase af tragtbægerkulturen, baseret på typologiske og kronologiske analyser af kulturens keramik. Ud fra de beskrevne ændringer i flintteknologien og tilbagegangen i keramikens kvalitet og formforråd i tiden omkring 3000 f.Kr., sammenholdt med ændringerne i bopladsmønsteret, synes det oplagt, at udviklingen er mere kompleks. Når man oven i dette lægger en tilbagegang for de åbne arealer og en øget skovvækst i Østdanmark, kan der næppe være tvivl om, at tragtbægerkulturen var på tilbagegang allerede i tiden omkring 3100/3000 f.Kr. Fra omkring 3000/2900 f.Kr. må der være tale om nye beboere, der, i stil med den grubekeramiske kultur, indtog Nordsjælland fra kysten. Om de nye beboere havde deres ophav i tragtbægerkulturen i andre dele af landet, eller om de repræsenterede en særskilt kultur, ligesom grubekeramikere, kan ikke afgøres endnu.

Noter

1. Aarsleff 2014.
2. Pantmann et al. 2017.
3. Moltsen 2013.
4. Davidsen 1978, s. 153.
5. Andersen 2013.
6. Jepsen 2007.
7. Bangsgaard 2018.
8. Davidsen 1978.
9. Jacobsen 2017.
10. Finn Ole Nielsen, personlig kommunikation.
11. Wadskjær 2018.
12. Skousen 2008.
13. Casati 2018.
14. Grønnegaard 2007.
15. Malmros 1986.
16. Kramer 2004.
17. Rosenberg 2007.
18. Hansen og Madsen 1983.
19. Meistrup-Larsen og Kramer 1997, Meistrup-Larsen og Hvid 1999.
20. Ebbesen og Mahler 1980.
21. Aarsleff 2013.
22. Winther 1915.
23. Ebbesen 1979.
24. Iversen 2015.
25. Kramer og Meistrup-Larsen 1997.
26. Kristiansen et al. 2017.
27. Rasmussen et al. 2015.
28. Iversen 2015, kort s. 53.
29. Iversen 2015, s. 70 med henvisninger.

Litteratur

- Aarsleff, E. 2013: Orebjerg Agre – mere end bare en boplads fra yngre stenalder. *NoMus* 2013, 1, s. 18-26.
- Aarsleff, E. 2014: Strandsegård II – en forsænket hytte fra midten af yngre stenalder. *NoMus* 2014, 1, s. 18-27.
- Andersen, J.S. 2013: Stenalderhuset ved Kollekolle. *Witherløse. Årsskrift 2013 for Værløseeegnens Historiske Forening*, s. 3-10.
- Bangsgaard, P. 2018: En knoglebestemmelse af samlingen fra Strandsegård II. *Archaeoscience*, vol. 8, 2018, upubliceret rapport.
- Casati, C. 2018: *Rævebakken 20*. Upubliceret beretning. Museum Nordsjælland.
- Davidsen, K. 1978: *The Final TRB-Culture in Denmark*. Arkæologiske Studier, Vol. V., Akademisk Forlag 1978.
- Ebbesen, K. 1979: Stenalderlerkar med ansigt. *Kuml* 1979, s. 99-115.
- Ebbesen, K. og D. Mahler 1980: Virum. Et tidligneo-litisk bopladsfund. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1979, s. 11-61.
- Grønnegaard, T. 2007: *Ørby Gade*. Upubliceret beretning. Holbo Herreds Kulturhistoriske Centre.
- Hansen, P.V. og B. Madsen 1983: Flint Axe Manufacture in the Neolithic. An Experimental Investigation of a Flint Axe Manufacture Site at Hastrup Vænget, East Zealand. *Journal of Danish Archaeology*, vol. 2, s. 43-59.
- Iversen, R. 2015: *The Transformation of Neolithic Societies. An Eastern Danish Perspective on the 3rd Millenium BC*. Jutland Archaeological Society Publications, vol. 88.
- Jacobsen, M.L. 2017: Lerhøjsager. Upubliceret beretning.

- Jepsen, J.B. 2007: *Bryggergården IV*. Upubliceret bygherrerapport. Holbo Herreds Kulturhistoriske Centre.
- Kramer, F.E. 2004: Nye fund i Rønnevang. *NoMus* 2004, 4, s. 14-15.
- Kristiansen, K. m.fl. 2017: Re-theorising mobility and the formation of culture and language among the Corded ware Culture in Europe. *Antiquity* 2017, vol. 91, s. 334-347.
- Malmros, C. 1986: A Neolithic Road Built of Wood at Tibirke, Zealand, Denmark. Contribution to the History of Coppice Management in the Sub-Boreal Period. I: Königsson, L.K. (red.): *Nordic Late Quarternary Biology and Ecology*. *Striae* 24, s. 153-156.
- Meistrup-Larsen, L. og F.E. Kramer 1997: Gadegaard – en skaldynge med rige fund fra den tidlige bondestenalder ved Skævinge. *NoMus* 1997, 4, s. 3-5.
- Meistrup-Larsen, L. og K.S. Hvid 1999: *Gadegaard*. NFHA693. Upubliceret beretning. Nordsjællandsk Folkemuseum.
- Moltsen, A. 2013: *Makrofossilanalyser fra Strandsegård II NFHA3023*. NOK rapport nr. 56-2013. Upubliceret rapport.
- Pantmann, P. m.fl. 2017: Arresø – fra fjord til sø. *Alle tiders Nordsjælland. Museum Nordsjællands Årbog* 2017, s. 129-134.
- Rasmussen, S. m.fl. 2015: Early divergent strains of *Yersinia pestis* in Eurasia 5000 years ago. *Cell* 163, s. 571-82.
- Rosenberg, A. 2007: Et mylder af huse. *NoMus* 2007, 4, s. 7-15.
- Skousen, H. 2008: *Arkæologi i lange baner. Undersøgelser forud for anlæggelsen af motorvejen nord om Århus 1998-2007*. Højbjerg.
- Wadskjær, A. 2018: *Neolitiske Tværpile – en misforstået fundkategori*. Kandidatspeciale. Københavns Universitet.
- Winther, J. 1915: *To lidet påagtede stenalders former*. Langelands Museum.

Da Græsted fik en ny skole

AF PERNILLE SONNE

I 1922 åbnede den nye skole i Græsted. Byggeriet var løsningen på et voksende børnetal i byen, men snart steg ambitionerne for elevernes læringsmål også.

Behovet for en ny skole

I tiden omkring 1. verdenskrig (1914-1918) voksede antallet af børn i den undervisningspligtige alder i Græsted-Mårup Sogn. Det gjaldt også selve byen Græsted. Græsteds vigtigste skole var på det tidspunkt den gamle rytterskole, der ganske vist var udbygget, siden den blev etableret i 1720'erne, men nu var blevet både utidssvarende og for lille.

Græsteds gamle skole, ca. 1910. Den lyse del af bygningen er rytterskolen fra 1721. Den mørkere del er en yngre tilbygning. Fotograf ukendt. Gribskov Arkiv.

Sognerådet ønskede derfor at bygge en ny skole, men på grund af dyrtid og vanskeligheder med at skaffe byggematerialer under krigen, blev projektet udskudt. Først på sit møde den 18. april 1921 vedtog sognerådet med syv stemmer mod fire at opføre nye skoler i både Græsted og Alme. Byggeriet blev finansieret ved at optage et lån på 300.000 kr. i Frederiksborg Amts Sparekasse.

Sognerådet nedsatte et byggeudvalg, der fik ansvaret for opførelsen af skolerne i både Græsted og Alme. Udvalget udpegede arkitekt M.P. Madsen fra Hillerød til at tegne skolerne og føre tilsyn med arbejdet. Det blev især lokale folk fra Græsted, som vandt udbuddet. Kun glarmesterarbejdet gik til en udensogns mester, nemlig glarmester Simonsen fra Gilleleje. I alt blev byggeriet berammet til at koste 279.624 kr., mens det samlede budget lød på 355.000 kr. Af finansielle grunde måtte byggeudvalget til gengæld udskyde byggeriet i Alme.

Den 30. august 1921 kl. 15.00 gik byggeriet endelig i gang med en højtidelig nedlæggelse af grundstenen. Formanden for skoledirektionen, provst Nordentoft fra Søborg, hele skolekommissionen, skolens personale samt kommunens beboere blev indbudt til at overvære ceremonien. Herefter tog håndværkerne fat og rejste en moderne rødstensbygning i to etager med både kælder og kvist. Den moderne skolebygning skulle have elektrisk lys, varme bade og WC med indvendige afløb,

Nedlæggelse af grundsten til Græsted Skole, 30. august. 1921. Fotograf ukendt. Gribskov Arkiv.

Håndværkerne der byggede Græsted Skole, 1921. Fotograf ukendt. Gribskov Arkiv.

mens centralvarme blev anset som alt for dyrt, hvorfor bygningen i stedet blev udstyret med store kakkellovne. Skolen fik syv klasselokaler, gymnastiksal med omklædnings- og baderum, kontor og lærerværelse foruden lejligheder til lærerne og pedellen. I baderummene var der bruse- og fodbad til børnene og karbad til personalet. I kælderen var indrettet skolekøkken og på loftet sløjdløkkale.

Skolen bestod af to parallelle fløje, bundet sam-

men af en tværføj. Som en art fjerde fløj blev der i skolegården bygget et læskur til eleverne på kolde dage. I den nordlige ende af skuret var der plads til cykler, mens den sydlige ende husede førstelæreren hønse.

Ved skolen blev der anlagt en gårdsplads, en legeplads og en sportsplads, foruden haver til lærerne.

Indvielse

13. oktober 1922 blev den nye skole indviet. Der var mødt 5-600 mennesker op for at overvære begivenheden. Man startede med at synge salmen *"Til himlene rækker din miskundhed, Gud"*, hvorefter sognerådsformand, gårdejer Bendt Jensen fra Pårup holdt tale og forklarede, at byggeriet var blevet billigere end budgetteret, blandt andet fordi man ikke havde indlagt dyr centralvarme. Den samlede regning for den nye skole lød på 331.000 kr.

Derefter holdt provst Rebild fra Nødebo tale og ønskede, at *"den ny Skole maa blive til Lykke og Gavn for Græsted By og Sogn og for Folk og Fædreland"*. Derefter var det pastor Stricker fra Græsted, der tog ordet. Han fremhævede, at det gjaldt om, at skolen måtte bygge på kristelig grund. Religion spillede en stor rolle i datidens skolevæsen. Religionsundervisning var et af de vigtigste fag, og undervisningen var forkyndende, dvs. skulle opdrage børnene til at tro på Gud og Jesus. Gejstligheden havde desuden tilsyn med undervisningens kvalitet, og sognepræsten var altid formand for den lokale skolekommission.

Endelig fik førstelærer Christen Christensen Hedemann lov til at sige et par ord. Han fremhævede betydningen af, at lærere og børn ville påskønne den store gave, som den nye skole var, ved at *"gøre sig al mulig Flid for at gøre et saa godt og*

samvittighedsfuldt Arbejde som muligt". Mellem talerne blev der sunget flere salmer, og derefter fik de fremmødte lov til at gå rundt og tage den nye skole i øjesyn. Så var der kaffebord i gymnastiksalen – og endnu flere taler. Til sidst sang et kor af skoleelever en række flerstemmige sange for de fremmødte.

Undervisningen

Der var syv års undervisningspligt i Danmark, men fra 1918 havde man indført to frivillige klassetrin på Græsted Skole, så det var muligt at gennemføre i alt ni klassetrin. 1. og 2. klasse havde tre timer hver dag fra mandag til lørdag i sommerhalvåret, og seks

timer hver anden dag i vinterhalvåret. På den måde sparede de mindste halvdelen af turene mellem hjem og skole, når vejret var værst – til gengæld var de lidt af vejen hver eneste dag i den periode, hvor der var mest arbejde i landbruget. De to første klassetrin var halvårslige. Eleverne gik altså samlet et års tid i 1. og 2. klasse. Det var forskolelærerinden, der underviste disse klasser.

3. til 8. klasse havde seks timer hver anden dag, mens 9. klasse havde seks timer hver dag. Dertil kom dog halvanden times gymnastik for drengene og to timers håndgøring for pigerne fra 3. klasse og opefter. Eleverne i 3. til 8. klasse skiftedes til at komme på skolen, og dermed var syv klasseværel-

Græsted Skole set fra lærernes køkkenhaven, 1922. Værdien af køkkenhaven blev trukket fra i lærernes pengeløn. Haven var altså en del af lønnen. Fotograf ukendt. Gribskov Arkiv.

ser rigeligt til ni skoleklasser. Drengene og pigerne gik i samme klasse. Undervisning hver anden dag var en tradition, der blev indført som en mulighed på landet med skolelovene af 1814. Formålet var især at sikre, at børnene havde nogle gode lange skolefrie dage, hvor de kunne tage del i arbejdet på gårdene. Her var deres arbejdskraft helt nødvendig. Op igennem 1800-tallet udnyttede næsten alle skolekommissioner på landet muligheden for at lave hverandendags-undervisning, så det efterhånden blev normen på landet. Ikke alene havde især bønderne brug for egne børn og tjenestebørns arbejdskraft for at få bedriften til at løbe rundt – man anskuede også ofte det praktiske arbejde som en mindst lige så vigtig del af et bondebarns oplæring som regulær skolegang. Man kan ikke læse sig til at føre et spand plovheste.

Skolen havde tre mandlige lærere og en lærerinde, der alle fik bolig på skolen, samt en forskolelærerinde og en håndarbejds lærerinde. Skolefagene bestod af religion, dansk, skrivning, regning, historie, geografi, sang, naturkundskab (en blanding af biologi og fysik med hovedvægt på naturhistorie), anskuelsesundervisning, tegning og matematik, foruden, som nævnt, gymnastik og håndgerning. Anskuelsesundervisning var kun for 1. og 2. klasse. Det var et alment orienterende fag, der lagde vægt på at opøve børnenes tænkeevne. De såkaldte anskuelsestavler, der var flotte, håndtegnede og ofte farvelagte billeder med motiver fra bibelhistorien, hverdagslivet eller naturhistorien, udgjorde ofte undervisningsmaterialet. Her kunne eleverne betragte, beskrive og forklare, hvad de så på tavlerne. Til gengæld var det først fra 3. klasse, at eleverne havde historie og geografi, mens det kun var 9. klasse, der havde tegning og matematik. De andre måtte nøjes med regning.

En gang om året, fortrinsvis ved påske, var der eksamen for alle klasser. Efter eksamen besluttede lærerne, hvem af eleverne, der rykkede op i næste klassetrin, og hvem der skulle "sidde over", dvs. gå et år om.

Voksende ambitioner

Hvert år skulle landets skolekommissioner, der havde det lokale ansvar for skoledriften, vedtage en skoleplan for deres skoler. I skoleplanen stod, hvor mange timer hver klasse skulle have, hvilke dage klasserne skulle i skole, og hvornår de skulle møde om morgenen, hvornår de fik fri og havde ferie. Planen fortalte også, hvilke mål hvert klassetrin skulle opnå i de enkelte fag, samt hvilke fag lærerne havde ansvar for. Derfor er skoleplanen en god kilde til indsigt i skolens hverdag – i hvert fald sådan som den blev planlagt. I praksis kan der sagtens have været mange afvigelser fra planen i løbet af et skoleår.

Allerede tre år efter ibrugtagelsen af den nye skole, i 1925, fortæller skoleplanen om skolekommissionens voksende ambitioner på vegne af Græstedets ungdom. Nu skulle 1. og 2. klasse gå fire dage i skole om vinteren og 2. klasse skulle have historie og geografi. Også 3. til 4. klasse fik en ekstra skoledag, selvom der for 3. klasses vedkommende nu var tale om, at én lang dag blev splittet op i to halve. Fra 6. klasse splittedes årgangen nu op i afdeling A og B, hvor afdeling A var realklasse, dvs. omfattede den del af eleverne, der skulle tage realeksamen. For disse elever hed klassetrinnet 1.-4. real, mens de andre fortsatte i 6.-9. klasse. Realklasserne fik flere undervisningstimer end de øvrige klasser, der blev betegnet som folkeskoleklasser. Således havde 2. real seks skoledage om ugen, mens de jævnaldrende kammerater i 7. klasse havde tre. Elever,

Kør aldrig rask ud fra Porte eller Sideveje, sving aldrig kort om Hjørne til venstre.

Hæng aldrig bagpaa Vogne

det kan være livsfarligt.

Dansk anskuelsestavle fra 1922. Tavler som denne blev brugt i anskuelserundervisningen. Hvis Græsted Skole ejede et eksemplar af denne tavle, kunne eleverne her lære om trafikikkerhed. Andre tavler viste botanik, dyreliv, håndværk, regning og mange andre emner. Denne tavle er fra N.C. Roms Forlagsforretning. Se mere om anskuelsestavler på internetadressen <http://skolehistorie.au.dk/>

der blev i folkeskolen og ikke fortsatte i realskolen, gik ud af skolen efter 7. klassetrin. Personalet var i 1925 vokset med en fjerde lærer. Af skoleplanen fremgår det desuden, at eleverne havde mulighed for at få et fodbad og et brusebad hver anden uge. Formentlig skal det forstås sådan, at fodbadet og brusebadet fandt sted i hver sin uge.

Realskoleeleverne fik ikke bare flere undervisningstimer, de fik også nye fag, nemlig engelsk, tysk, naturlære (fysik) og matematik. Pigerne i realklasserne fik tilmed gymnastik, mens de slap for håndarbejdstimerne fra 3. real. Også de yngste piger, dem i 1.-4. klasse, havde gymnastik, mens pigerne på 5. til 7. klassetrin ikke havde. De piger, der

Skolekommissionen, lærerne og det løse, ca. 1920: Fra venstre: Muremester Peter Andersen, lærer Alb. Schmidt, førstelærer C.C. Hedemand, tømrermester Aug. Petersen, fru Hedemand, muremester Jens Andersen, lærer Johs. S. Nommesen, viktualiehandler Chresten Jørgensen, redaktør Jens Larsen, kommunesekretær Laurits Larsen, pastor P.A. Stricker, sognerådsformand Bendt Jensen, lærerinde Ingeborg Assens, lærerinde Else Kristensen. Fotograf ukendt. Gribskov Arkiv.

gik i realen, havde derfor et enkelt års gymnastik-pause i 5. klasse.

Realskoler var oprindeligt et fænomen i København og købstæderne, men i løbet af 1900-tallet bredte realskolerne sig til mange stationsbyer, såsom Græsted. Jernbanen, der kom til Græsted fra Hillerød i 1880 og blev videreført til Gilleleje i 1896,

gav byen helt nye vækstbetingelser og var dermed medvirkende til behovet for den nye skole og grundlaget for en realskoleafdeling. Erhvervsudviklingen, med flere håndværkere, butikker og små fabrikker end tidligere, kaldte på en bedre uddannet befolkning. Samtidig var der dog også muligheder for dem, der kun fuldførte 7. klasse. De kunne

Klassebillede fra Græsted Skole, ca. 1925. I bagerste række ses lærerne Christen Christensen Hedemann, Ejnar Andersen og Simon Johannes Nommesen. Fotograf ukendt. Gribskov Arkiv.

komme i lære og få en håndværksmæssig uddannelse, eller de kunne gå direkte ud i ufraglært arbejde.

Græsted Skole var ikke enestående i området. I årene omkring 1. verdenskrig blev der bygget skoler i flere byer. De største skoler lå i stationsbyerne, således Helsing Skole i 1912 og Gilleleje Skole i

1920. Den nye skolebygning i Græsted var dermed kun en af mange nye danske kommuneskoler i mellemkrigstiden. Stationsbyerne voksede, og det gjorde behovet for bedre uddannede unge også. Det var derfor både et øget børnetal og et øget kundskabsbehov, der lå bag etableringen af nye skoler.

Litteratur

Gjerløff, A.K. og A.F. Jacobsen 2014: Da skolen blev sat i system 1850-1920. de Coninck-Smith, N. og C. Appel (red.): *Dansk skolehistorie. Hverdag, vilkår og visioner gennem 500 år*. Bind 3, Aarhus Universitetsforlag.

Arkivalier

Græsted-Mårup Sognekommune: Sognerådsprotokol 1916-1921. Gribskov Arkiv.

Græsted-Mårup Sognekommune: Skoleplan 1921-1924. Gribskov Arkiv.

Græsted-Mårup Sognekommune: Skolekommissionens Byggeudvalgsprotokol for Græsted og Alme Skole 1921-1925. Gribskov Arkiv.

Græsted Skole: Embedsbog 1898-1947. Gribskov Arkiv.

Græsted skole: Indvielsesdokument 1922 (indlagt i Embedsbog 1898-1947). Gribskov Arkiv.

Opdagelsen af Æbelholt Klosterruin

AF SUSAN JOHNSEN

Tilfældige opdagelser og nogle viljestærke menneskers interesse for fortidens Æbelholt Kloster har været afgørende for, at Æbelholt Klosterruin blev gravet frem af tidens glemsel. Denne artikel handler om, hvordan ruinen blev opdaget og udgravet.

Fra at være gået fuldstændig i glemmebogen i henved tre og et halvt århundrede blev de første teglstensbrokker på de nyharvede marker opdaget i 1920'erne – og i 1930'erne igangsatte en nytillflyttet læge i Hillerød en meget ambitiøs plan: Han ville finde og udgrave resterne af det engang så storslåede Æbelholt Kloster.

Ebbeholtswang i de ældste tider

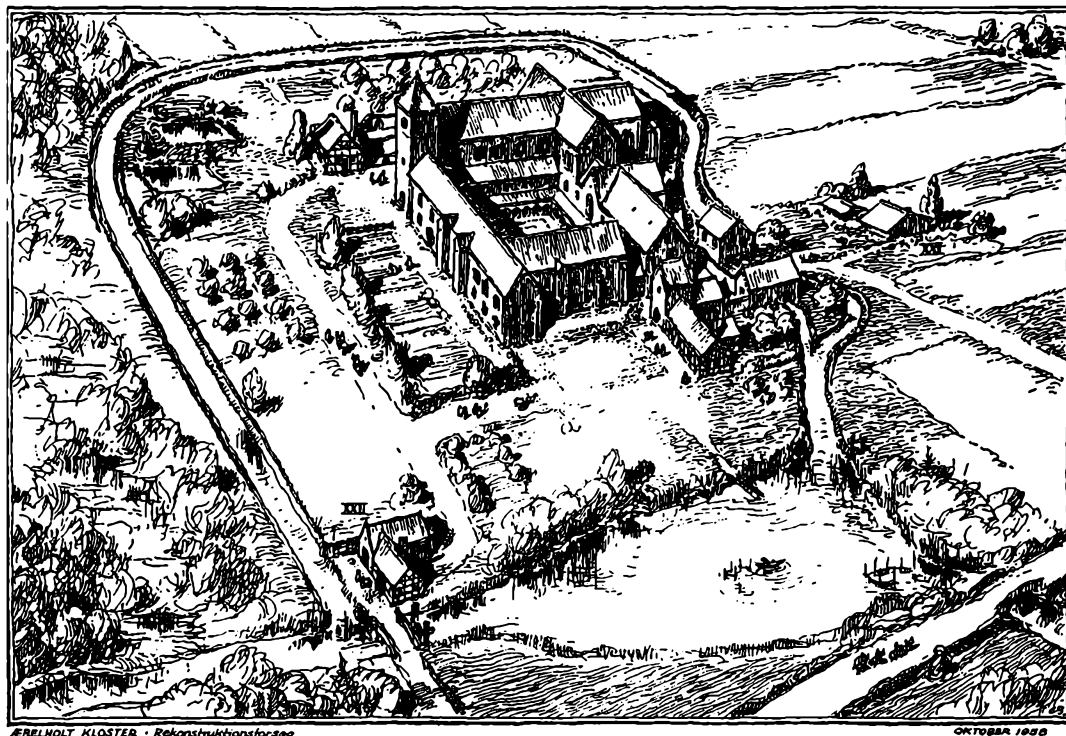
Æbelholt Vang, eller Ebbeholtswang, hvor Æbelholt Kloster blev opført omkring 1175, var efter alt at dømme et naturskønt område, som enten er opkaldt efter et hav af blomstrende æbletræer eller efter en, for os, ukendt hr. Ebbe, der kan have ejet jorden. Området gennemløbes af Æbelholt Å, som har sit udspring i Arresø. Ved Æbelholt var åen omkring 1100-tallet ophobet i én meget stor dam og én mindre dam, som i dag begge er helt udtørrede.

Under de senere udgravninger af klosterruinen blev der fundet spor af en beboelse og en gravplads fra romersk jernalder. Området har altså været anset for et velegnet bosted tilbage i jernalderen.

Luftfoto af Æbelholt Klosterruin og Klostergården, 30. sept. 2002. Fototjenesten, Flyvestation Værløse. P. Hedesmann.

Rekonstruktionstegning af Æbelholt Kloster med Æbelholt Å og munkekanal rundt om klosteret. 1958. Claus Bering.

En brønd eller kilde, fundet i koret inde i kirken under udgravningerne, stammer formodentlig også fra tiden, før klosteret blev anlagt. Der synes at være en tendens til, at man i 1100- og 1200-tallet ofte placerede kirker og klostre netop der, hvor den lokale befolkning tidligere havde gjort brug af en hedensk kilde eller havde haft et særlig helligt sted i tiden før kristendommens komme.

Absalons gård i Ulverød

Augustinerklosteret var oprindeligt opført på Eskilsø i Roskilde Fjord. Historikeren Hans Olrik fortæller i sit værk fra 1912 om Abbed Vilhelm af Æbelholt, at klosteret, da det endnu lå på Eskilsø, havde sine største besiddelser netop i Tjæreby Sogn, og at Biskop Absalon (1128-1201) i dette område valgte den senere placering for klosteret. Stedet, som hed

Æbelholt Vang, lå ikke langt fra Absalons egen gård i Ulverød (nuværende Ullerød), hvor han til tider opholdt sig.¹ Tjæreby Sogn blev i 1171 overdraget til augustinerklosteret af Absalon, som forinden havde erhvervet det fra Esrum Kloster. Der findes i Esrum Klosters brevbog et brev fra Absalons hånd fra ca. 1163, hvor hans vitterlighedsvidner understreger, at underskrifterne er "Givet i Ullerød den 18. november". Der er således grund til at formode, at den ene gård, som i 1178 ses omtalt i Ullerød i Æbelholt Klosters Brevbog, faktisk var Absalons egen, ligesom området omkring Ullerød. Æbelholt Kloster blev med andre ord ikke anlagt et hvilket som helst sted – det blev antageligt anlagt på Absalons egen jord, Æbelholt Vang, i Tjæreby Sogn, hvor Absalon også selv boede.²

Absalon var af Hvideslægten, kaldet således efter

hans farfar Skjalm Hvide. Skjalm Hvide var høvedsmand over Sjælland ca. 1050-1113. Han havde tillige taget sig af Erik Ejegods søn Knud Lavards opvækst, og hans egen søn Asser Rig havde, efter mordet på Knud Lavard, påtaget sig at opdrage dennes søn Valdemar, sammen med sine egne sønner Absalon og Esbern. Valdemar den Store og Absalon havde derfor som fostbrødre skabt et livsvarigt venskab, som på mange måder forklarer den toneangivende rolle Biskop Absalon havde i udviklingen af det danske samfund i tiden under Valdemar den Store.³ Ved Absalons overdragelse af Tjæreby Sogn til Æbelholt Kloster i 1171, fandtes allerede en landsby i Tjæreby, og vi ved, at Tjæreby Kirke er ældre end klosteret.⁴ Tjæreby Kirke er indviet til Paraklet – altså Helligånden, og da augustinerklosteret flyttede til Tjæreby Sogn, blev det også indviet til Paraklet og Sankt Thomas. Da klosteret lå på Eskilsø var det udelukkende indviet til Sankt Thomas (Apostlen). Det kan ses som en slags harmonisering af det nybyggede kloster i Æbelholt og kirken i Tjæreby, da de nu begge hørte under Æbelholt Kloster.⁵

Æbelholt Kloster virkede som augustinerkloster frem til ca. 1560, hvor det ophørte som følge af reformationen i 1536. På klosteret boede omkring 25 kannikker, som praktiserede en udadvendt præstegering under den regelbundne Augustinerorden. Klosteret havde begravelseret, drev hospital, herberg for pilgrimme og rejsende samt uddannede nye præsteviede kannikker. Historikeren Arild Huitfeldt (1546-1609) har omtalt Æbelholt Kloster som "dette kloster met en liden Kiøbsted", hvilket antyder, at der omkring klosteret voksede en hel lille by op.⁶

Æbelholt Kloster i "Glemmebogen"

Fra midten af 1500-tallet til 1900-tallets begyndelse var Æbelholt Kloster praktisk talt forsvundet for

eftertiden. Enkelte kilder fortæller dog, at klosteret har eksisteret i folks bevidsthed.

Abbed Vilhelm var Æbelholt Klosters første abbed og blev i 1224 helgenkåret. Peder Hansen Resen beretter i Atlas Domicus, at hans farfar H.P. Resen, der var biskop fra 1615 til 1638, fjernede en statue af Skt. Vilhelm fra Tjæreby Kirke, fordi landsbybefolkningen omkring Æbelholt viste den for stor overtroisk ærefrygt lang tid efter reformationen i 1536. Æbelholt Kloster og dets første abbed har altså levet videre i egnens bevidsthed og trosliv selv efter reformationen og den katolske kirkes fald.⁷ Området omkring Æbelholt og nordvest herfra mod Arresø blev en tid ligefrem kaldt "Tyrkeriet", skriver Resen.⁸ Tyrkertro betød, dengang som nu, at man var urokkelig og klippefast i sin tro.

Den senere historiker Lauritz Engelstoft beskrev som ung området omkring Æbelholt Kloster og Ullerød, da han i 1797 var på vandretur rundt i Nordsjælland:

"Ikke langt fra Frideriksborg ligger 2 smaa Landsbyer Trunte og Ullerød, som vi passerede igennem;

Postkort af Tjæreby Kirke 1930. Alsønderup-Tjæreby Lokalarkiv.

her er ingen skov, men markerne stode overalt i yndigste flor (...) Imellem Ullerød og Mehrløse (...) fandt vi ruiner af det gamle Eberholdts Kloster, som har ligget ikke langt fra Vejen; at Pletten, hvorpaa det har lagt, er saare interessant., behøver ej den Læser at giøres opmærksom paa, som kien-der noget til de Beliggenheder, de Herrer Munke udsøgte for deres Bopæle. Vi fandt blot Grus og sønderslagne Muursteen, men Arealet, hvor Klosteret har staaet, er temmelig stort; efter al Rime-lighed har der været 3 Fløye og i Gaarden har for- modentlig de 2 store Træer, som endnu findes, staaet. Mod Østen synes Haven at have ligget, thi der spores endnu en Slags Indgrøftning.⁹⁹

Landsbyen Trunte er formodentlig Truntehus, som dengang lå nord for Hillerødsholm. En egentlig landsby med det navn kendes ikke.

I 1808 var der indberetning til Oldsagskommissi-onen fra alle landets præster, og i den forbindelse stod der i en notits, at man fra gamle folk på egnen havde hørt, at der ca. midtvejs mellem Nejede Markskel og Vangehus ved Æbelholt befandt sig:

”en stor hvid Steen – en aflang firkant – i form af

en meget stor liisten fuld af runeskrift saa skøn af Materie, at Christ. IV ville have den anbragt i Slot- tets Bygning, men Stedet på den flade Jord – var saa helligt – eller vanhelliget – af onde Aander at Kongen opgav sit Forsæt”

Stenen, som senere blev ødelagt, er muligvis identisk med en sten gengivet på en tegning af Sø- ren Abildgaard.¹⁰

Opdagelsen af Æbelholt Klosters ruin

Siden nedlæggelsen af Æbelholt Kloster er resterne af klosteret blevet genanvendt forskellige steder, blandt andet til opførelsen af Frederiksborg Slot, li- gesom private folk på egnen har hentet stenrester og andre bygningsdele fra den tilbageværende ruin. Efter nogen tid var ruinen næppe synlig læn- gere, og adskillige pløjninger henover den tidligere lokalitet udviskede det præcise sted for klosterets placering.¹¹

Rundt omkring på Klostergårdens marker kunne man dog til enhver tid finde rester af munkesten og forskellige formsten. Omkring år 1900 var skole- inspektør P. Pedersen på besøg på gården, og han fandt ved denne lejlighed en sten til en hjørnerund- stav fra klosteret, som han af gårdejereren fik lov at tage med sig. Den blev siden indmuret i Hillerød Kommuneskoles nye tilbygning fra 1905 i den bue over porthvælvingen, der vender ud mod gården.

Omkring 20 år senere besøgte bibliotekar og museumsmand Anders Uhrskov, sparekassedirek- tør J.P. Bjellekær og højskolelærer Ole Jensen Klo- stergården, og de gik en tur henover de nyligt har- vede marker. De tre mænd undrede sig godt nok over, hvor voldsomt oversået markerne var med teglstensbrokker. De observerede, at der var gravet grus på en af markerne, og at der her var fundet et skelet. Skelettet betragtedes, og et par store mun-

Høstarbejde med selvbinder og heste på Klostergårdens marker 1965. Foto: Rubæk- Hansen. Alsønde- rup-Tjæreby Lokalarkiv.

kesten blev taget med som minde om turen. Mon ikke de har tænkt, at fundene måtte have med det gamle kloster at gøre – uden dog at kunne fastslå, om det var tilfældet.¹²

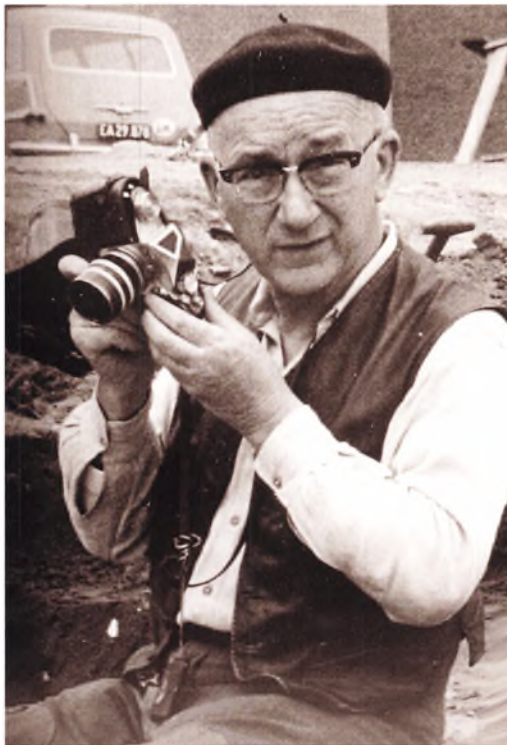
Enkelte murede grave fra middelalderen var tidligere fundet i området. Nationalmuseet havde undersøgt en grav i 1853, og i 1895 havde den unge forsker Ivar Hirschsprung udgravet tre munkegrave, men uheldigvis døde Hirschsprung uden at efterlade sig nogen afsluttende optegnelser vedrørende gravenes beliggenhed. Efterhånden var opfattelsen vel nok, at der ikke var synderlig meget tilbage af det engang så storslåede kloster.¹³

En tilflytter undersøger sagen – Vilhelm Møller-Christensen

En dag i året 1935 flyttede en mand til Hillerød for at starte en lægepraksis op. Han var dog interesseret i meget andet end sin praksis, og særligt det tidligere Æbelholt Kloster optog ham. Efter hans oplysninger skulle det have ligget på egnen vest for Hillerød, og når han var på sygebesøg på egnen, spurgte han folk, uden dog at få ret meget konkret at vide. De fleste efterretninger gik på, at klosteret havde ligget på en mark, der hørte til den senere Klostergård.

Klostergården beboedes af Anders Andersen og efter aftale med ham, begav Vilhelm Møller-Christensen, en tidlig morgen den 15. september i 1935, sig afsted til Klostergården sammen med tre andre mænd for at lave en undersøgelse af marken ved Klostergården.

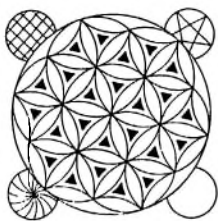
Undersøgelsen foregik sammen med gårdejeren og bestod i at bore en jernstang ned i jorden på steder, man tidligere havde vurderet kunne være mulige lokaliteter for klosterets fundament. Efter få søgninger med jernstangen stødte man allerede på

Vilhelm Møller-Christensen ved udgravningerne i Æbelholt. Omkring 1965.

noget fast og begyndte at grave, og snart fandt man velbevarede rester af en teglstensmur. Det gav blod på tanden, og udgravningen fortsatte. Senere kom flere naboer til gården til og begyndte at hjælpe med skovl og spade, og der blev gravet lige til klokken fire om eftermiddagen. Nu var nogle stenfundamenter i en 4-5 meters længde blevet afdækket og på begge sider af disse, var der en smal gang med et lerstampet gulv – kunne det være en bageovn eller ...?

Denne første udgravning efter det forsvundne Æbelholt Kloster viste sig at afdække en meget fin teglovn med hele tre indfyringshuller/ramper. Snart kom Nationalmuseet også til stedet og fandt de opnåede resultater så værdifulde, at man ville yde bistand med udgravninger, såfremt der kunne skaffes private midler til arbejdslønnen.

Tegning af gulvflise, med smukt geometrisk mønster, fundet under udgravningerne i det lille kapel. Efterår 1935.

Brønd fundet i klosterkirkens kor 1944. Foto: Langebæk.

Korrundbue og alterfod i den lille kirke. Efterår 1935.

De nye opdagelser blev beskrevet i aviserne, og folk begyndte at strømme til udgravningsstedet på søndage for at tage del i udgravningerne. Unge og ældre historisk interesserede mænd fra Hillerød og omegn og ligeledes fra Helsingør, tog del i prøvegravningerne, mens andre blot kom for at se på og følge med i opdagelserne. Her og der og alle vegne blev der gravet i et syndigt rod. Først med C.G. Schultz' udgravninger, påbegyndt d. 30. september på Nationalmuseets vegne, blev en mere systematisk udgravning af de fundne bygningsdele igangsat. Samme aften holdt Møller-Christensen et møde i sit hjem for historisk interesserede mænd, der ville hjælpe med at skaffe penge til fortsatte udgravninger. De udvalgte personer til opgaven var: gårdejer Andersen på Klostergården, sparekassedirektør C. Andersen, lektor H. Boisen, højskolelærer Ole Jensen fra Frederiksborg Højskole, sognerådsformand gårdejer Søren Larsen i Tjæreby og stiftamtmand kammerherre W. Oxholm fra Frederiksborg Slot. Desuden deltog stifteren af Folke-museet i Hillerød, Anders Uhrskov, og så naturligvis igangsætteren Vilhelm Møller-Christensen.

Allerede den 4. oktober var Nationalmuseets opbakning til projektet klar. Udtalelsen lød på, at man nu ved de private prøvegravninger havde konstateret en teglovn og forskellige bygningskonstruktioner. Det gav et godt holdepunkt og håb for, at en fortsat gravning kunne afdække anlæggets grundplan og måske i fremtiden skabe grundlag for skabelsen af en "ruinpark". En sådan kunne på en smuk og værdig måde minde et af Nordsjællands berømte klostre og en af kirkehistoriens mest ejendommelige skikkelser, klosterets første abbed, Vilhelm, som blev kanoniseret som helgen i året 1224. Nationalmuseet lovede at overtage den sagkyndige ledelse og hilste med glæde det lokale arbejde med at skaffe penge til udgravningerne velkommen.

De første rigtige udgravninger startede, og fire uger senere gik alle rundt og undrede sig over det samme: Hvor var kirken? Man holdt ved, og en dag kom noget af belønningen, da en mindre, afrundet mur og en firkantet mursokkel viste sig at være korrundbuen og altersoklen i det lille kapel, som man mente havde været i brug, mens det store klosterkompleks med den store kirke blev bygget. Snart kom mere af det lille kapel til syne, og fine murstensgulve med smukke geometriske mønstre dukkede op i udgravningen.

Gårdejer Andersen havde nu en rum tid affundet sig med, at hans marker blev gravet ud, og at der på en almindelig søndag i denne periode ofte var omkring 400 besøgende fra København og Nordsjælland. I længden var der naturligvis brug for en ordning af en slags. Alle var vel enige om, at dette stykke jord ikke længere skulle under ploven som landbrugsjord, og ruinerne havde allerede gjort deres virkning. Således var nu Frederiksborg Amts Spare- og Laanekasse gået ind i sagen og havde afkøbt gårdejer Anders Andersen et samlet areal på

en tønde land og retten til gårdens tilkørselsvej for 1.000 kr. samt 1.500 kr. for nuværende og fremtidige ulemper. Der var gået mindre end to måneder fra de første prøvegravninger, til arealet nu var købt op. Det blev senere tilskødet Nationalmuseet som gave.

De videre udgravninger blev nu krydret med noget nær et detektivarbejde, da det efterhånden kom til flere og fleres kendskab, at mange af klosters søjlerester befandt sig rundt omkring på egnen ved Æbelholt. I Skævinge Præstegårds have fandtes et søjlehoved af sten, som var placeret på provst Barfods grav. Denne havde i sin levetid ønsket, at søjlen en dag måtte blive opstillet på den plads, hvor klosteret havde ligget. Sognerådsformand Lars Hansen havde et granitkapitæl og et sandstenskapitæl var at finde hos gårdejer Jens Jørgensen fra Kildetoft. Sådant blev man ved, og det førte efterhånden til, at de fleste søjlerester fandt vej tilbage til Æbelholt Kloster, og i dag er opstillet i den delvis rekonstruerede ruinpark.

Der blev i kirkens kor fundet en brønd, som man muligvis kan identificere som Vilhelms kilde. Den kilde som Vilhelm lod rense, indhegne og forsyne med et lukke med vagt ved. Den kilde hvis vand havde helbredende kræfter.¹⁴ Der er forskellige teorier vedrørende brønden eller kilden, som må have været der, mens kirken var der. Den eksisterende formodentlig også i området, før klosteret kom til.¹⁵ Brønden var, da den blev udgravet, fyldt med murbrokker og kampesten, men da man rensede den op og fjernede slamlaget fra bunden, piblede vandet igen frem fra bunden, og den følgende dag var vandstanden over ½ meter. Efter et par tømninger var vandet så fint og velsmagende, at det herefter blev anvendt som drikkevand af de studerende under udgravningerne.

Udgravningerne i 40'erne og 60'erne

De udgravede ruiner blev fredet i 1936, og i løbet af 1942-43 var det egentlige klosteranlæg i store træk blottet, og anlæggelsen af en sten- og jordvold fuldført på de steder, hvor ingen, eller kun få, rester efter mure var fundet. Nu kom turen til udgravningen af skeletterne på klostertomten.

Man kan undre sig over denne opdeling af udgravningerne af bygninger og skeletter. Det skyldtes

Voksne og børn (familie) i udgravningen. Omkring 1942-1944. Foto: Møller-Christensen.

Besøgende med damesko og håndtaske får lov at komme helt tæt på udgravningen. Omkring 1942-1944. Foto: Møller-Christensen.

dels økonomiske årsager og dels, at Møller-Christensen ønskede at udgrave skeletterne efter en, af ham udarbejdet, metode, kaldet osteo-arkæologisk metode. De to udgravningsledere, C.G. Schultz og Møller-Christensen, havde heftige debatter om netop dette forhold, fordi Møller-Christensens metode, hvor jorden blev gravet væk rundt om skeletterne, betød, at svage bygningsspor kunne gå tabt, og det ville forhindre bygningsarkæologer i at foretage supplerende undersøgelser af klosteret på et senere tidspunkt.¹⁶

I 1942 påbegyndtes den systematiske gravning af skeletter i klosterkirkens vestlige del.¹⁷ Medicin- og historiestuderende blev nu indkaldt til hjælp og gravede under Møller-Christensens ledelse, og flere sider af klosteret dukkede op. Senere gravede man også i Fratergården og på kirkens tre frie sider.

Museumsbygningen, som findes syd for klosterområdet, blev bygget og stod klar til indvielse i

1957. Åbningsdagen var festlig og havde fint besøg. Vilhelm Møller-Christensen skrev om dagen:

*"Ved Åbningen skulle arveprins Knud deltage, som protektor for foretagendet, men måtte melde afbud pga. sygdom. I stedet deltog Arveprinsesse Caroline Mathilde, med en forstuvet højre arm i bind. Arveprinsen havde specielt bedt sin gemalinde om at tage af sted, så hun i museet kunne se, hvordan man ordnede sådan en arm. Festtalen afholdtes af Bondo Svane – en blæsende oratorisk præstation, festlig både med hensyn til indhold og form – efterfulgt af den ny direktør for Nationalmuseet, Johannes Brøndsted. Og så var der tid til snak, vin, cigarer og kage i modsatte ende af det blafrende telt som var "festsalen"."*¹⁸

I 1961 begyndte man igen at grave ved Æbelholt Kloster. De nye udgravninger var lokaliseret til området vest for klosteromtten. Her fandt man resterne af en til klosteret hørende vandmølle.

Udgravninger 1944.
En voksengrav og en
dobbeltgrav med to
små børn som formo-
dentlig var søskende.
Foto: Langebæk.

To studerende hjælper med udgravningerne nord for kirken i sommerferien 1944. En række fotografier blev senere givet til Museum Nordsjælland af en datter af to af de studerende, i øvrigt sammen med 23 perler af ben fra en rosenkrans fundet under udgravningen dengang. Foto: Langebæk.

I sommeren 1965 udvidedes det pågående gravearbejde mod nord ind på den tilstødende mark, som ikke var fredet.¹⁹ Nationalmuseet manglede denne sommer folk til at grave og fik udover hjælpen fra et antal historiestuderende og lægestuderende også hjælp fra drenge fra ungdomshjemmet Sølager i Halsnæs. Frederiksborg Amts Avis bragte en artikel om det og berettede, at drengene syntes, det var spændende at være med.²⁰

En studerende fortalte ved en senere lejlighed til en af museets folk, at de studerende dengang arbejdede gratis, at hun selv var to gange å otte dage på Æbelholt for at grave, samt at de boede på Klostergårdens loft, mens udgravningerne stod på.

I midten af august kom fjernsynet på besøg for at se de nyeste fund – 33 skeletter, murede munkegrave og fine lægeinstrumenter. Og sidst i august dukkede endnu en fin romansk munkegrav op i området nord for kirken.²¹

I 1979 var der under en udgravning lidt sydvest for klostertomten igen nogle meget fine fund. Det

Arveprins Knud vises rundt på Æbelholt Klosteruin den 25. juli 1962. Foto: Jørgen Rubæk Hansen. Alsønderup-Tjæreby Lokalarkiv.

To drenge fra ungdomshjemmet Sølager i Halsnæs hjælper med udgravningerne i sommeren 1965. Foto: Møller-Christensen.

Udgravningen af nogle af de fint bevarede munkegrave. Vilhelm Møller-Christensen gør kameraet klar. Foto: Møller-Christensens familie.

var udgravningen af endnu en teglovn i klosterets nærhed. Den her fundne ovn kunne være den ovn, som var omtalt i forbindelse med bygningen af Frederik d. 2.s Frederiksborg Slot. Der blev nemlig ved Æbelholt brændt teglsten til byggeriet i 1562.

Der blev under udgravningerne på Klosterruinen i Æbelholt fundet et meget stort antal skeletter. Det store antal har sin årsag i klosterets begravelsesret. Henved 1.000 skeletter blev udgravet frem til 1960, og herefter udgravedes yderligere op mod 100 skeletter fra 1960-65.²² Af disse i alt ca. 1.100 grave bestod de 30 af murede grave, som kunne dateres til klosterets begyndelse kort før 1200.

Begravelserne omfatter en stor gruppe på knap 300 skeletter udgravet i Fratergården. Her var nogenlunde lige fordeling af mands- og kvindegrave samt et stort antal børn. Disse formodes for størstedelen at være familier tilknyttet klosteret. I kirkerummet var der ligeledes en stor gruppe på omtrent 250-300 mands- og kvindegrave, men ingen grave med børn. Et udgravet kvindeskelet med kviksølvskader på kraniet indikerer, at en del af disse var velstillede folk, som havde fået en begravelse inde i kirken mod betaling formodentlig. Mod vest ved kirkens hovedindgang lå omtrent 65-70 børn begravet. Nord for kirken, hvor klosterets egen kirkegård normalt ville være placeret i direkte forbindelse med dødeporte i kirkens nordlige korsarm, udgravedes antageligt klosterets egne kannikker og abbeder samt hovedparten af de murede grave. Der var ligeledes foretaget begravelser i den sydlige og vestlige korsgang. Et udvalg af de udgravede skeletter ses i dag på Klostermuseet ved Æbelholt Klosterruin.

Beretningen som blev væk – og genfundet i 2001

Gennem udgravningsforløbet var det efterhånden

Mange nysgerrige besøgende ved udgravningerne. 1. maj 1960. Foto Jørgen Rubæk Hansen. Alsønderup-Tjæreby Lokalarkiv.

"Skeletter med og uden ved Æbelholt Kloster". Tekst og billede fra avisartikel i Frederiksborg Amts Avis, sommer 1965. Medicin- og historiestuderende graver skeletter ud nord for klosterkirken.

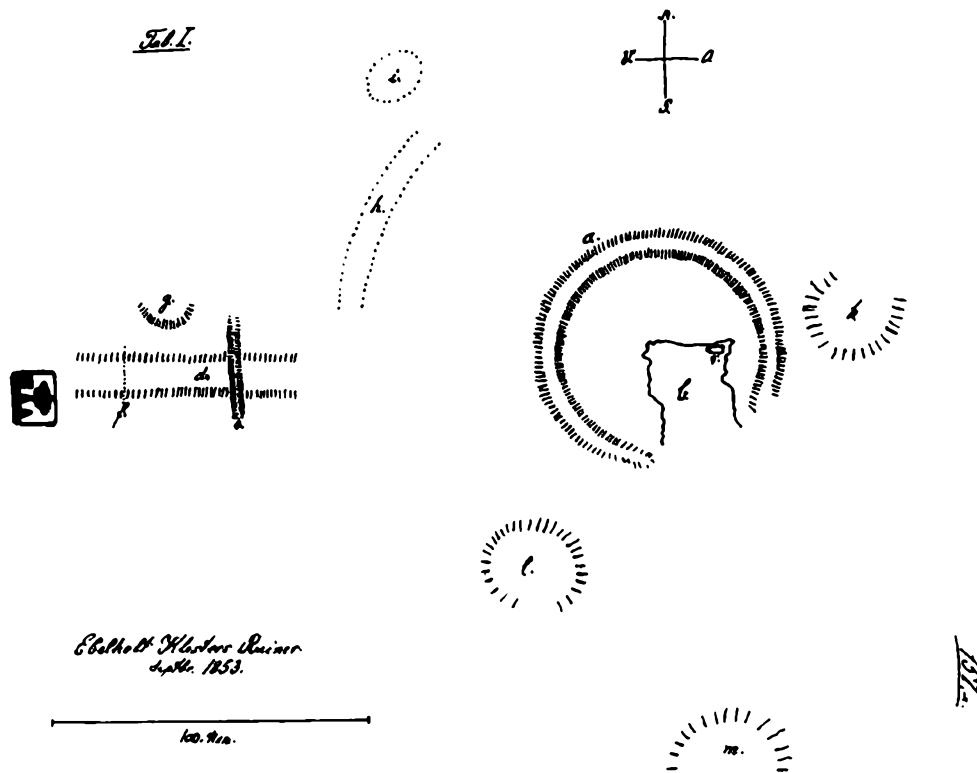

Fig.16 Tegning fra Beretningen fra 1853 over det undersøgte område ved Æbelholt. De på tegningen afmærkede steder er forklaret således i beretningen: a) jordvolden der før var lukket af og beplantet, b) den store udgravning gårdejereren havde gravet for at få velegnet fyld, c) den romanske grav – som Herbst blev kaldt ud for at undersøge, d) øst-vest gående jordvold med mur- og teglstensbrokker, e) en dyb grøft der løber fra syd til nord, f) gårdejers nabo havde her fundet udhulet træstamme – antageligt en vandledning gennem volden, g) en lille rund fordybning nord for volden, h) her var der førhen fundet pæleværk af nedrammede firkantede egepæle, f) ifølge gårdejer havde der her stået en jordvold, som mod vest var begrænset af en række kampesten og mod øst af et pæleværk. Nordvest for denne vold var, i) en lille meget ophøjet plads, hvor der var teglstensbrokker og en stenbro lidt under jorden, j) findes ikke, k) en lille forhøjning øst for klosteromtens, hvor der er fundet et stykke murstensgulv, k) en lille forhøjning, hvor der i underjorden er fundet en firkantet plads med stenbro og murbrokker, m) spor af bygningsgrund.

kommet til at stå klart, at fundamenterne til hele den østlige del af kirken og klosterets østfløj ikke længere eksisterede – uden at man rigtig var klar over, hvordan det var gået til. Det kom der nu en forklaring på. Ved granskningen af Nationalmuseets arkiver vedrørende Æbelholt, i forbindelse med en

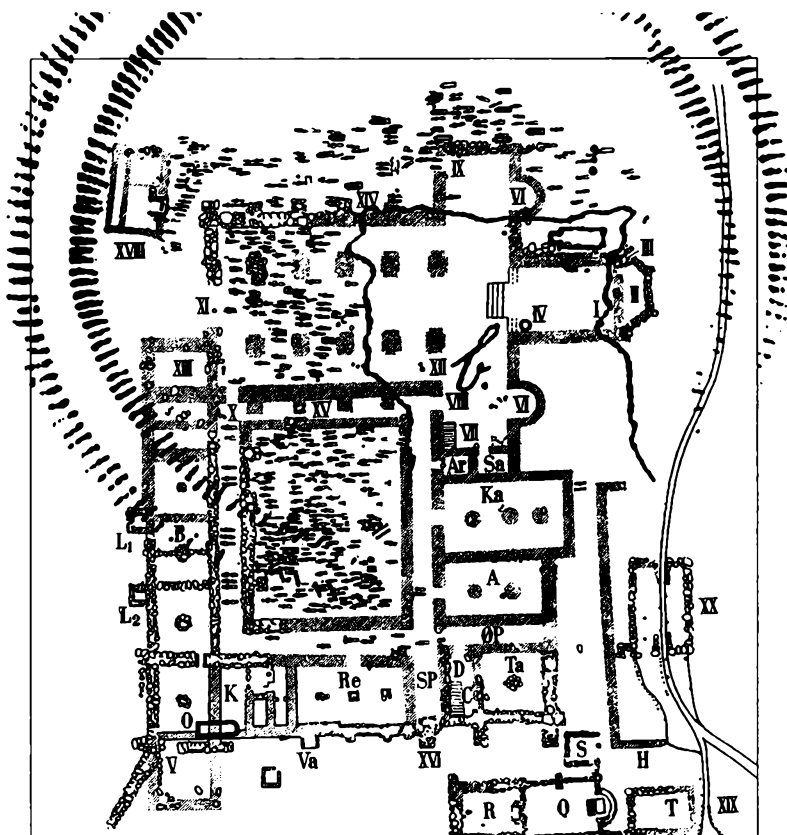
mindre udgravning i 2001, dukkede nemlig en hidtil ukendt beretning op, som tidligere enten var blevet overset eller havde forpudlet sig i arkivet.

Sagen var den, at der i 1853 var lavet en ret nøje rapport i forbindelse med udgravningen af en munkegrav netop i området omkring koret og kirkens

østlige ende. Gennem de mange år, hvor de senere udgravninger stod på, var der dog ingen, der stødte på beretningen. Nu kom der omsider en forklaring på det hele.²³

Det forholdt sig nemlig sådan, at bonden Hans Larsen på den gård, der senere kom til at hedde Klostergården, havde gravet grus og fyld til bygningsfundamenter på sin egen mark, netop der hvor klosteruinen lå. Gårdens ejer havde en tid været vant med, at der i materiale af grus og murbrokker af og til, for ikke at sige ofte, dukkede forskellige menneskeknogler op. Det havde han imidlertid taget med sindsro, indtil han stødte på en fin muret romansk munkegrav. Det fik ham alligevel på andre tanker, hvorfor han nu også havde kontakttet Amtmanden. Denne sendte bud til Nationalmuseet – dengang kaldet Museet for de nordiske Oldsager – som straks kom og besøgtigede området.²⁴

Beretningens forfatter var arkæolog Christian Herbst. Han var dengang tilknyttet Arkivarisk-Topografisk Arkiv og besøgtigede området ved den senere Klostergård. Først og fremmest var han kommet for at undersøge den romanske teglstensgrav, som han daterede til år 1200 eller ældre. Graven var Hans Larsen stødt på, da han hentede fyld i en større udgravning, som han selv havde lavet over nogen tid. Netop fyldet herfra var særlig godt, fordi den gode blanding af jord og teglstensbrokker var meget anvendelig. Mod nord var bortgravningen 2,5 alen dyb, og allevegne var der fundet store kampesten i udgravningen. Han havde ikke selv fundet tilhuggede kampesten, men kunne berette at han i Store Lyngby flere steder havde set store tilhuggede kampesten, der var $\frac{3}{4}$ alen høje og havde smallere bund end overflade, om hvilke der blev sagt, at de kom fra Æbelholt Klosters tomt. Det berettedes ligeledes, at der havde været en del skeletmateriale i det bortgra-

vede fyld. Det var ved Herbst's undersøgelse også tydeligt, at der endnu lå spredte skeletrester på hele det udgravede område, ligesom man også i grusgravens vægge så fremstikkende menneskeknogler. I beretningens slutning står der overraskende nok, at graven, ifølge lektor Ibsen, professor i anatomi, indeholdt en kvinde på ca. 50 år.²⁵

En tegning eller skitse blev udfærdiget i forbindelse med beretningen, og her ser man tydeligt problemet med klosterets manglende østfløj og kirkekor. Det manglende klosterfundament svarer nøjagtigt til den grusgrav, bonden havde gravet grus og fyld i – og måske lige så interessant – det omtalte område var i tiden under den forrige gårdejer omringet og beskyttet af en jordvold. Inden for rin-

Skitse tegning fra 1853-beretningen lagt oven på oversigtstegning over den udgravede ruin af Vilhelm Møller-Christensen. Det udgravede område b) passer med de manglende fund af fundament og skeletter i dette område.

*Postkort af Æbelholt
Klosterruin, Refektoriet
(Spisesalen), ca. 1958.
Alsønderup-Tjæreby
Lokalarkiv.*

gen var der beplantning og mod syd til sydvest var volden lukket af med et stengærde. Jordvolden og beplantningen vidner om, at en tidligere ejer af grunden udmærket har været klar over, at der på dette sted lå noget usædvanligt, en gravplads eller andet. Måske nogen ligefrem vidste, at det netop var rester af det tidligere Æbelholt Kloster.

*Skulptur i Tjæreby Kirke
forestillende Sankt
Vilhelm.*

Ringens sluttes

Omsider var ringen sluttet – Vilhelm Møller-Christensens store arbejde og ambitiøse plan var blevet realiseret, og udgravningerne med de efterfølgende undersøgelser førte til mange spændende forskningsmæssige resultater. Gennem hele sit liv havde han fortsat interesse for klosterruinen og besøgte den også ved senere udgravninger.

Det havde sikkert frydet ham at vide, at en forsvunden, men senere genfundet, beretning kunne forklare, hvad han gennem mange år formodentlig ikke kunne undlade at spekulere over – hvorfor den østlige del af ruinen var så ødelagt – men han døde i 1988, lang tid før beretningen dukkede op i 2001.²⁶

Meget peger på, at Æbelholt Kloster i sin tid blev anlagt på Absalons egen jord, og man aner landsbyerne Tjæreby og Ullerøds betydning allerede før klosterets opførelse. Kirken i Tjæreby står smukt, som den har gjort det i snart 850-900 år. Den gamle skulptur af Sankt Vilhelm, som i 1600-tallet blev fjernet fra kirken af Resens farfar, fordi befolkningen i området, selv efter reformationen, hang ved den katolske tro og Sankt Vilhelms mirakler, er i nyere tid blevet erstattet med en ny træskulptur af den hellige abbed af Æbelholt.

Vilhelm Møller-Christensens utrættelige arbejde var helt afgørende for, at ruinparken blev skabt og et museum anlagt. Han var, om nogen, den personlige faktor, der blev afgørende for, at den forsvundne ruin af Æbelholt Kloster atter så dagens lys.

Noter

1. Olrik 1912, s. 82.
2. Esrums Klosters Brevbog 2002, s.130-131; Æbelholt Klosters Brevbog 2013, s. 93.
3. Olrik 1908, s. 1-11.
4. Æbelholt Klosters Brevbog 2013, s. 83.
5. Danmarks Kirker 1970, s. 1415.
6. Kramer og Baunegaard 2001, s. 13.
7. Damborg 1867 og Resen 1994, s. 73.
8. Resen 1994, s. 73.
9. Behrend 1909, s. 50.
10. Adamsen 1998, s. 17.
11. Danmarks Kirker 1970, s. 1417-18.
12. Uhrskov 1936, s. 109-122.
13. Uhrskov 1936, s. 109-122.
14. Møller-Christensen 1939, s.16-17.
15. Uhrskov 1936, s. 109-122.
16. Danmarks Kirker, s. 1434.
17. Danmarks Kirker, s. 1419.
18. Juul 2009, s. 28-29.
19. Danmarks Kirker, s. 1419.
20. Frederiksborg Amts Avis 11.7.1965.
21. Frederiksborg Amts Avis 14.8 og 28.8. 1965.
22. Danmarks Kirker, s. 1435; Møller-Christensen 1958 og 1982, s. 134-136.
23. Kramer og Baunegaard 2001, s. 6.
24. Kramer og Baunegaard 2001, s. 6-7.
25. Kramer og Baunegaard 2001, s. 7-13.
26. Juul 2009, s. 24-32.

Litteraturliste

- Adamsen, C. og V. Jensen (red.) 1998: *Danske præsters Indberetning til Oldsagskommissionen 1807, Sjælland, Samsø og Møn*. Wormianum.
- Behrend, C. 1909: *Engeltofts rejseoptegnelser 1797*. Frederiksborg Amts Historiske Samfund.

Damborg A. 1867: *Abbed Vilhelms levned*. Næstved. *Danmarks Kirker II, Frederiksborg Amt*, 1970, bind 3. Nationalmuseet.

De nye udgravninger ved Æbelholt i gang. *Frederiksborg Amts Avis*, 11. juni 1965.

Esrums Klosters Brevbog. 2002. Thomsen, B. m.fl. (udg.) Skrifter til Kildehistoriske Oversættelser.

Juul, B.C. 2009: En Arkivskat – dokumenter fra og om Vilhelm Møller-Christensen, udgraveren af Æbelholt Kloster og medicin-historiker par excellence. *Nomus* 2009, 3, s. 24-32.

Jørgensen, B. 1981: *Dansk stednavnsleksikon. Øerne øst for Storebælt*. Gyldendal, København.

Kramer, F.E. og Baunegaard, K., 2001: En gammel beretning med ny viden om Æbelholt Kloster. *Nomus* 2001, 2, s. 6-13.

May 1965: Fjernsyns-projektører på Æbelholts skeletter. *Frederiksborg Amts Avis*, 14. august 1965.

May 1965: Nye udgravninger i Æbelholt Kloster, *Frederiksborg Amts Avis*, 28. august 1965.

May 1965: Skeletter med og uden ved Æbelholt Klosterruin. *Frederiksborg Amts Avis*. 1965.

Møller-Christensen, V. 1939: *Sankt Vilhelms kapel. Et Mirakelkursted og Helligvand ved Æbelholt Kloster i det 13de til 16de Aarhundrede*. Munkegaard.

Møller-Christensen, V. 1958 (1982): *Æbelholt Kloster*. Nationalmuseet.

Nielsen, K. 1981: *Danske Konger og Dronninger*. Lademann.

Olrik, H. 1908: *Absalon I*. København

Olrik, H. 1912: *Abbed Vilhelm af Æbelholt*.

Pontoppidan, E. 1774: *Den Danske Atlas*, Tomus II og Tomus VI. Rosenkilde og Bagger.

- Resen, H.P. 1994: *Atlas Sjælland IA og IIPQR. Som helhed og landdistrikterne samt Køge, Frederiksborg og Slangerup*. Hertig, H. (udg.) Odense Universitetsforlag.
- Schultz, C.G., V. Møller-Christensen og P.J. Reiter 1945: *Æbelholt Kloster*. Nyt nordisk forlag Arnold Busck.
- Smidt, C.M. 1939: *Æbelholt Kloster i Tjæreby Sogn. Nordsjælland. Foredragene ved det 16. Danske Hjemstavnstævne. 1-7. August 1938*. Særtryk af Frederiksborg Amts Historiske Samfunds Årbog, s. 95-101.
- Tornbjerg, S. 1980: En middelalderlig teglovn. *Antikvariske studier 4*, s. 317.
- Uhrskov, A. 1926: Udgravningen af Æbelholt Kloster. *Frederiksborg Amts Historiske Samfund*, s. 109-122.
- Uhrskov, A. 1932: *Sjællandske Sagn*. Gyldendal.
- Valfart til det udgravede Æbelholt. *Billedbladet* 1960.
- Æbelholt Klosters Brevbog* 2013. Kramer, F.E. m.fl. (udg.), Det danske sprog- og litteraturselskab.

Køb stranden fri!

Selskabet Gilleleje Strandbakker 100 år

AF SØREN FRANDBAKKER

Staten satte i 1881 strandbakkerne øst for Gilleleje til salg. De blev købt af Interessentskabet Fabers Minde bestående af 28 beboere, der på denne måde sikrede sig, at de uofficielle rettigheder, de havde på arealet, blev respekteret af kommende private ejere.

Allerede i 1883 skrev Fabers Minde slutseddelen på salg af strandbakkerne med arkitekt Carl Lendorf og dennes bror proprietær Alfred Lendorf fra København. En række juridiske problemer måtte imidlertid først ryddes af vejen, før handelen kunne gennemføres. Forløbet afspejlede kulturelle forskelle mellem den lokale befolkning og borgerskabet i København.

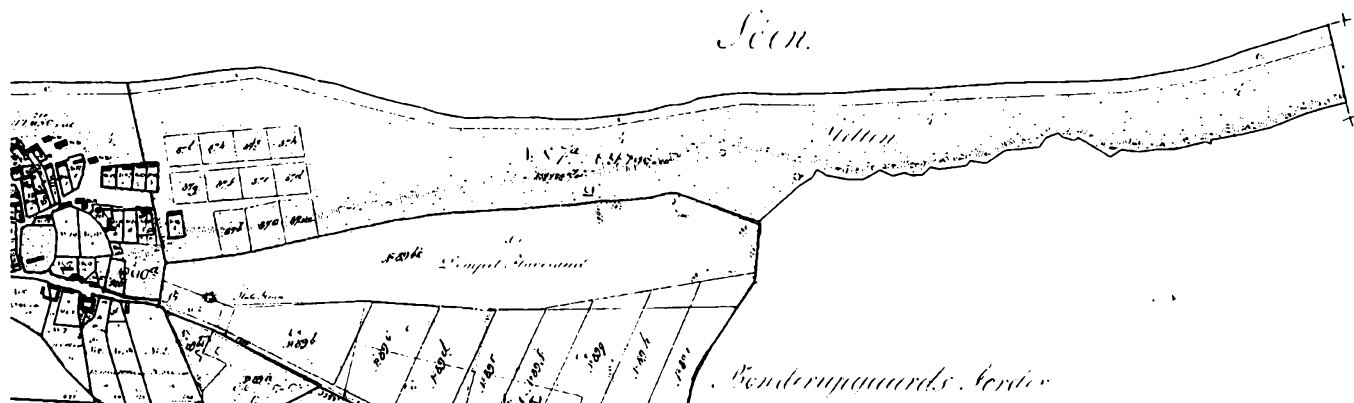
Efter 1900 blev Gilleleje oversvømmet af feriegæster, som ikke altid respekterede den private ejendomsret til strandbakkerne. Carl

Lendorf opsatte pigtrådsafspærringer. Det blev mere og mere klart, at arealet måtte sikres til offentligt brug, og et lokalt initiativ blev iværksat for at opkøbe så stor en del af bakkerne som muligt. Det medførte stiftelsen af Selskabet Gilleleje Strandbakker den 2. marts 1918. Siden er der opkøbt arealer under mottoet "Køb stranden Fri". Det var ganske uhørt, at private tog et sådant initiativ. Midlerne til købene er gennem årene skaffet ved afholdelsen af bakkefesterne.

Dæmpningen af sandflugten ved Gilleleje

Til langt op i 1800-tallet var arealerne vest og øst for Gilleleje hærget af flyvesand. På det ældste matrikelkort benævnes området ud til stranden øst for byen Sletten, der ved matriklen 1844 fik nr. 87a.

Matrikelkort over den østlige del af Gilleleje med strandbakkerne gældende til 1873. Den østlige del af Gilleleje By med kirken ses tv. Udsnit af kort fra Geodatastyrelsen – Historiske kort på nettet.

Syd for dette fandtes et areal, der betegnes *Dæmpet Flyvesand*. Arealerne ejedes af staten.

Fyrmester Christian Faber på Nakkehoved var ansvarlig for dæmpningen af flyvesandet på den ca. 10 km lange strækning fra Gilleleje til Raageleje. Et af de værste steder var *Gilleleje Østre Sand*, som arealet øst for fiskerlejet kaldes i den protokol, Faber førte i forbindelse med sit arbejde som klitfoged. I løbet af perioden 1831-1844 blev der på arealet udplantet ikke færre end 80.000 gran- og fyrretræer samt udkørt ler til dæmpning af flyvesandet. Det barske klima medførte, at mange træer gik ud, ikke mindst på grund af tørke, under udplantningen i foråret. Tyverier af planter og ulovlig græsning af kvæg var også med til at vanskeliggøre fremvæksten af træer og vegetation, der skulle holde på sandet.¹

Staten sælger grunde

Fra 1854 og frem blev udstykket 11 grunde i den vestligste del af matr. 87a, der blev købt af lokale beboere. Grundene fik numrene 87b-87i og 87k til 87m. Arealet øst for egnede sig imidlertid ikke på samme måde til udstykning på grund af bakkeskrænterne og beliggenheden umiddelbart ud til forstranden, der ikke var attraktiv for beboerne i fiskerlejet.

Dæmpningen af flyvesandet på matr. 87a havde kostet mange ressourcer i form af mandskab og indkøb af træer. For staten var det ikke nogen god forretning at eje arealet med faren for yderligere udgifter i fremtiden. Den 12. juni 1880 blev den resterende del af matr. nr. 87a derfor udstykket, hvor det formindskede areal nærmest Gilleleje på ca. 106.000 kvadratmeter fik matrikelnummeret 87n. Dette blev hurtigt sat til salg for den 12. juli 1881 tinglyses et skøde af 23. juni på arealet til Interes-

sentskabet Fabers Minde. 87n beskrives som en sandflugtsstrækning med en del granbevoksning.²

Interessentskabet Fabers Minde forpligtiger sig til, at den "...overleverede sandflugt bliver at frede eventuelt dæmpe for købernes regning, ...". Udtrykket "frede" betyder en total dæmpning. Dertil kom, at: "*Søborg-Gilleleje kommune reserverer de rettigheder som den lovlige måtte have erhvervet i henseende til adgang til arealet samt borttagelsen af tang og grus på og udfør dette. Gilleleje bys beboere i almindelighed forbeholdes ret og fornødne beskrevne adgang til at tage ler og mergel i den på arealet værende bakkeskrænt.*"

Af skødet fremgår, at købesummen blev sat til 1.300 kr. plus omkostninger, deriblandt 0,5 % afgift til staten. Det var Interessentskabet Fabers Minde der købte flyvesandsarealet øst for byen. Navnet passer godt ind i fortællingen om fyrmesterens store indsats for at dæmpe flyvesandet. Lokale folk måtte stå bag, men før vi kommer ind på det, skal vi først høre en anden historie.

Arkitekt Carl Lendorf og proprietær Alfred Lendorf

Carl Lendorf, født 1839, uddannede sig til arkitekt på kunstakademiet 1855-63 og var, som elev af Ferdinand Meldahl, med som konduktør ved genopførelsen af Frederiksborg Slot efter branden i 1859. I 1864 nedsatte Carl Lendorf sig som arkitekt i Odense og fik i de følgende år mange store opgaver. I 1883 trak han sig tilbage fra forretningslivet og flyttede i maj måned med sin familie til København og ind i en fem-værelses lejlighed i Sortedamsgade 1 med udsigt over Sortedamssøen. Ejendommen var bygget og ejet af Carl Lendorfs far, der havde sørget for, at også sønnen Alfred Lendorf havde fået en lejlighed, der lå i opgangen ved siden af.

Proprietær Alfred Lendorf havde trukket sig tidligt tilbage fra sit midtsjællandske landbrug.

Da Carl Lendorf og hans hustru samt deres to piger Emmy og Olga på henholdsvis 19 og 15 år havde indrettet sig i lejligheden i Sortedamsgade, nærmede sommeren sig. Vi er i den heldige situation, at Olga Lendorf skrev dagbog.³ Den 30. maj 1883 beretter hun, at forældrene og medlemmer af familien tog til Hornbæk for at finde en lejlighed for sommeren. Det blev til en skønt beliggende villa ned til vandet med fire værelser, køkken og loft, der blev lejet i hvert tilfælde i juli måned. Mandag den 2. juli tog familien Lendorf med dampskibet fra København til Helsingør og derfra videre til Hornbæk med charabanc (hestevogn).

Frem til søndag den 15. juli opholdt familien sig i fiskerlejet, tog på ture i Hornbæk Plantage, dasede i haven og fornøjede sig med forskellige spil, mens Olga næsten hver dag var i vandet. Om dagen den 15. juli skrev Olga blandt andet:

"Kl. 3 eftermiddag kørte fader, moder, bedste, tante Thora, Deo, frøken Baroc og jeg med charabanc til Nakkehoved yderste fyr; der er en dejlig have med en henrivende udsigt ud over havet og Sverige; og man kan både se Gilleleje det største og Hornbæk det næststørste fiskerleje i Danmark. Vi drak kaffe på Nakkehoved. Vi så fyret. Derpå kørte vi til Gilleleje. Bedstemoder og de andre gik til Gilbjerg hoved, mens fader, moder og jeg gik hen og besøgte onkel Alfred, som har lejet der i sommer; de bor ret kønt med udsigt over stranden. Det var morsomt at komme at besøge dem. Vi var noget hos dem og derpå fulgte de os til kroen, hvor vi sagde farvel til dem. Derpå spiste vi til aften i en pavillon i haven. Kl. 9 kørte vi hjem, det var en dejlig tur. Tog en sten på Nakkehoved, som jeg har skrevet på."

Arkitekt Carl Lendorf
1839-1918.

Søndag den 22. juli var der igen kontakt med Alfred. Olga skrev:

"Efter frokost, da vi stod ude i haven, kom onkel Alfred gående nede fra havnen op til os. Han og alle drengene var kommet sejlede i en stor båd fra Gilleleje. Fader, Deo, Emmy og jeg sejlede med tilbage til Gilleleje. Båden vi sejlede i var stor, det var en dæksbåd. Det var meget rart, men så kom der høje bølger, jeg var lige ved at blive søsyg. Jeg havde det ikke så godt, da vi kom i land, men det gik snart over. Vi blev til middag hos onkel. Efter middag spillede vi Croquet. Deres Croquet spil står på marken. Den er udmærket. Vi gik derfra kl. 4 1/2-5. Onkel og tante fulgte os forbi Nakkehoved. Vi havde vin og kager med, som vi fortærede i Villingebæk."

Tirsdag den 24. juli ville Carl Lendorf atter til Gilleleje. Olga skrev:

"Såsnart vi kom fra bad, klædte vi os om, Deo tog sin blegrøde uldne kjole på, Emmy sin lilla og jeg min lysegrå. Kl 9 1/2 gik vi tre og så fader til Gilleleje. Vi gik til Villingebæk på 3 kvarter; vi havde frokost med, som vi spiste der. Så gik vi langs stranden til Nakkehoved. Der var vi en halv times tid og så til Gilleleje, der var vi kl 12 1/2. Hen på eftermiddagen gik vi til Nakkehoved. Der var moder, bedste og frøken Thora; de var kørt dertil. Vi spiste alle sammen til aften sammen i en af pavillionerne."

Da Olga Lendorf den 30. juli kom hjem fra vandet var onkel Alfred tilsyneladende uventet dukket op. Han blev til frokost, hvorefter Carl Lendorf kørte med ham til Gilleleje. Den 31. juli skrev Olga, at far kom hjem fra Gilleleje lige inden middag. – Tilsyneladende overnattede Carl Lendorf hos broderen i Gilleleje.

Desværre er Olga Lendorfs dagbog for resten af 1883 og 1884 ikke bevaret. Arkivet har imidlertid en "Afskrift af Slutseddel" dateret 30. juli 1883, hvor to repræsentanter for Interessentskabet Fabers Minde skomager A. Christensen og murer N. Christiansen overdrager det jordareal, som selskabet fik skøde på 23. juni 1881 til arkitekt C. Lendorf og fhv. proprietær A. H. Lendorf.⁴

Vi forstår nu, hvorfor Carl Lendorf flere gange besøgte sin bror Alfred i Gilleleje. I Olgas dagbog kan vi se, hvordan de to brødre flere gange færdedes ved og på det areal, man endte med at skrive slutseddel på den 30. juli 1883. Carl og Alfred Lendorf har sikkert levet i en sommerferies rus over, at det i løbet af nogle få uger var lykkedes at formå Fabers Minde til at skrive slutseddel på salget af det store strandbakkeareal øst for byen.

Interessentskabet Fabers Minde sælger strandbakkerne

Det er sandsynligvis Alfred Lendorf, der under sit sommerophold i fiskerlejet har fået kendskab til interessentskabet, der ejede strandbakkerne på matr. 87n. Når borgerskabet lå på landet under primitive forhold, kunne det være et problem at blive barberet. I Gilleleje fandtes dog en barber Gustav Leonhard, der i Folketællingen 1880 beskrives som 30-årig og født i København. Leonhard med kone og femårigt barn boede i halvdelen af et hus. I den anden halvdel finder vi i 1880 skomager Anders Christensen, der ligeledes var 30 år med kone og et barn på 3 år. Anders Christensen havde tilsyneladende en god forretning, for han havde en svend og to lærlinge. – Historien kunne være den, at Alfred Lendorf under besøg hos barber Leonhard har vist interesse for strandbakkerne øst for byen og har fået oplyst, at området ejedes af Interessent-

skabet Fabers Minde, hvor et af medlemmerne boede inde ved siden af i samme hus!

Den anden interessant på slutsedlen, murer N. Christiansen, finder vi også i Folketællingen 1880. Han var på dette tidspunkt 27 år og gift. Slutsedlen, som de to repræsentanter for Fabers Minde satte deres navne under 30. juli 1883, gav først anledning til tinglysning af skøde den 7. juli 1885.

Fabers Minde bestod af 28 medlemmer, hvoraf de 13 ifølge Folketællingen 1880 med sikkerhed var fiskere – de fleste i 30'erne og 40'erne. Dertil kom 4 håndværkere. To gårdmænd indgik også i interessentskabet, mens der er usikkerhed om erhvervet for de sidste 9 medlemmer. Det virker umiddelbart overraskende, at der stiftedes et interessentskab ved købet af matr. 87n i 1881. Denne form for fællesskab var imidlertid et kendt begreb i fiskerlejet. I Prams indberetning 1805 i Rigsarkivet hedder det, at der i Gilleleje er 6 interessentskaber, der ejer 6 store både. Når en opgave var for stor for den enkelte, slog man sig sammen ved indgåelse af aftaler indenfor rammerne af et interessentskab. I det aktuelle tilfælde kunne købesummen på 1.300 kr. på den måde reduceres til et beløb på ca. 44 kr. for det enkelte medlem.

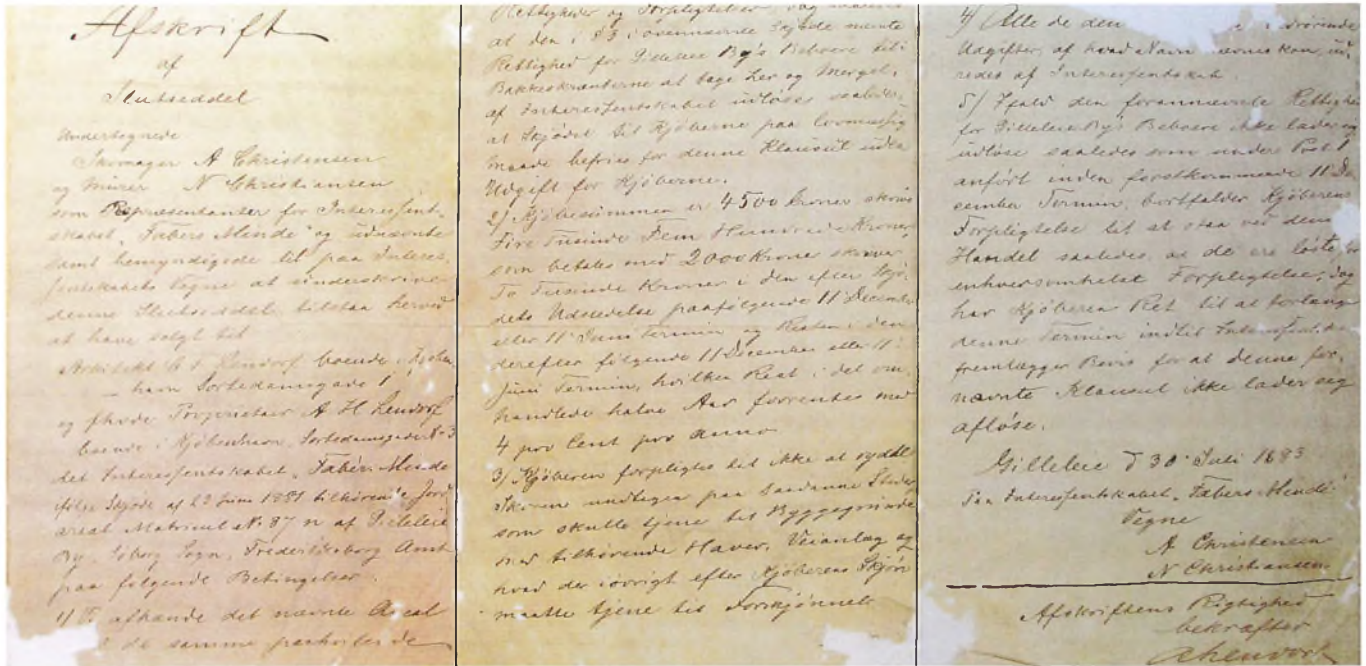
Købet af strandbakkearealet på ca. 106.000 kvadratmeter for 1.300 kr. var uden tvivl billigt, men sikkert en satsning fra fiskernes side. Af skødet fremgår, at det var en flyvesandsstrækning, de havde købt, med forpligtelse til at iværksætte, i det mindste, sanddæmpende foranstaltninger, hvis det skulle vise sig nødvendigt. Fyrmester Fabers ofte forgæves anstrengelser med store udgifter til træer og arbejdskraft, for at dæmpe sandet, burde have skræmt dem langt væk. At det ikke gik så galt skyldtes sikkert, at området i begyndelsen af 1880'erne i realiteten ikke længere var et aktivt flyvesandsområde.

Men hvad var grunden til, at de 28 medlemmer af Fabers Minde købte strandbakkerne? Som nævnt i skødet af 23. juni 1881 forbeholdes Gillelejes beboere i almindelighed ret til at tage ler og mergel i bakkskrænten. Så vidt det kan ses, var denne ret ikke nedfældet i tidligere dokumenter om de statsarealer, der stødte op til fiskerlejet. Ved at købe arealet kunne man fastholde muligheden for at tage ler og mergel for alle beboere i byen. – Søborg-Gilleleje Kommune reserverede i skødet de retigheder, som den lovligt havde erhvervet med hensyn til adgang til arealet med borttagelse af grus og tang på og udfor dette. Søborg-Gilleleje Kommune var derfor højst sandsynligt ikke interesseret i at medvirke ved købet af arealet, da kommunens interesser allerede var sikrede. Gillelejerne måtte derfor selv gå ind og pleje deres særlige interesser på området ved køb af arealet.

En anden grund til at købe strandbakkerne var også muligheden for at få en gevinst ved salg af området engang i fremtiden. I 1881 var der kun få sommergæster i Gilleleje; de tog gerne ophold på kroen. Salget af strandgrunde til velhavende københavnere var endnu ikke begyndt, men fiskerne, der ind imellem med deres både tog turen til de østlige fiskerlejer og Helsingør, var sandsynligvis ikke uvidende om den udvikling, som var i gang på kysten. Blandt andet i Hornbæk kunne man se de store kystnære sommervillaer skyde op. Købet havde derfor sandsynligvis også et skær af spekulation.

Carl Lendorfs skøde på strandbakkerne

Da slutsedlen på salget af strandbakkerne til Carl og Alfred Lendorf blev skrevet den 30. juli 1883 begyndte forhandlingerne om detaljerne ved overdragelsen af ejendommen, der skulle nedfældes i det nye skøde for matr. 87n. Ifølge skødet, Interessent-

Carl og Alfred Lendorfs slutteddel 1883 med Interessentskabet Fabers Minde om købet af matrikel 87n i det østlige Gilleleje med strandbakkerne.

skabet Fabers Minde var i besiddelse af og som Lendorf-brødrene fik forevist, stod det klart, at Søborg-Gilleleje Kommune og beboerne i Gilleleje havde særrettigheder, men køberne ville ikke respektere dem alle. Derfor fik sluttedlens paragraf 1 og 5 følgende indhold:

1) Vi afhænde det nævnte areal med de samme påhvilende rettigheder og pligter, dog således at den i paragraf 3 i ovennævnte skøde nævnte rettighed for Gilleleje bys beboere til i bakkeskrænterne at tage ler og mergel af interessentskabet udløses således, at skødet til køberne på lovmæssig måde befrires for denne klausul uden udgift for køberne.

5) Ifald den forannævnte rettighed for Gilleleje bys beboere ikke lader sig udløse således som under post 1 anført inden førstkommande 11. december termin, bortfalder køberens forpligtelse til at stå ved denne handel således at de er løste for

enhver som helst forpligtigelse, dog har køberen ret til at forlænge denne termin indtil interessentskabet fremlægger bevis for, at denne fornævnte klausul ikke lader sig afløse."

De to repræsentanter for Fabers Minde var måske gået for vidt for at få handelen igennem, eller var der blot tale om forhandlingstaktik? Aflysningen af rettigheden for Gilleleje bys beboere til at tage ler og mergel i bakkeskrænten handlede ikke kun om de 28 interessenter i Fabers Minde, der fik en økonomisk gevinst ved salget, men derimod om rettigheder, der angik hele byens befolkning. Sagen har uden tvivl været genstand for diskussion, men for at komme videre med spørgsmålet om handelens endelige afslutning skulle Fabers Minde forelægge Lendorf et bevis på, at klausulen ikke kunne ophæves, og det har sikkert ikke været vanskeligt at fremskaffe. Dokumentet er ikke bevaret, men det må på et tidspunkt være forevist Carl Lendorf med

underskrifter, der repræsenterede hele byen og dens afvisning af at ophæve rettigheden til at tage ler og mergel i bakkeskrænten.

Carl Lendorf skulle nu afgøre, om han alligevel ville stå ved handelen. Han valgte at bøje sig, ligesom Lendorf accepterede de øvrige byrder og forpligtelser, der var hæftet på ejendommen. Det drejede sig om, at ejeren af matr. nr. 87n til enhver tid var underkastet de gældende regler for standsning af sandflugt. Søborg-Gilleleje Kommune havde adgang til parcellen samt ret til på og ud for den at tage grus og tang. Så vidt vides forsøgte Carl Lendorf klogeligt ikke at få afløst kommunens rettigheder på matr. 87n, men på et tidspunkt dukkede nye oplysninger op om rettigheder, der ikke var nedfældet i det skøde, som Interessentskabet Fabers Minde fik på arealet i 1881.

Blandt interessenterne i Fabers Minde var gårdmændene Ole Hansen og Ole Petersen henholdsvis fra Vandmosegården i Bregnerød og Nakkegården ved Nakkehoved. De havde tilsyneladende altid hentet tang på stranden ved strandbakkerne til brug som gødning på deres marker. Ved at gå ind som interessenter i Fabers Minde og indskyde be-

løb ved købet af arealet i 1881 blev de to gårdejeres ret til at tage tang på stranden tilsyneladende accepteret af de øvrige 26 interessenter, men rettigheden blev ikke medtaget i skødet.

Da forhandlingerne med de nye ejere om overdragelsesbetingelserne gik i gang, må vi gå ud fra, at gårdmændene Ole Hansen og Ole Petersen har krævet, at deres ret til at tage tang på stranden skulle med i det nye skøde. Dette er tilsyneladende kommet bag på Lendorf-brødrene. Man fornemmer en diskussion om denne rettighed, fordi tangbjergningen og oplagringen foregik udfor granskoven, hvor Carl Lendorf havde tænkt sig at opføre sit sommerhus. En stor del af skødet handler derfor om, hvor og hvornår tangbjergningen må finde sted, samt hvor der må køres på arealet. Det er endnu en forklaring på, at vi skal helt frem til 7. juli 1885, før det nye skøde blev tinglyst.

Der er ingen tvivl om, at de to gårdejeres ret til at tage tang på arealet har bekymret Lendorf meget, fordi arbejdet med indsamlingen, oplagringen og bortkørslen ville være generende, når familien netop ønskede at nyde den friske luft ved vandet.

Tanken om bunker af halvrådden og ildelugtende

Matrikelkort over den østlige del af Gilleleje med strandbakkerne gældende til 1933. Udsnit af kort fra Geodatastyrelsen – Historiske kort på nettet.

Carl Lendorfs sommerhus på nuværende Carl Lendorfsvej 5 (matr.nr. 87x) set fra nord engang i 1890'erne. Huset blev i 1885 opført af tømrermester Emil Lytthans Petersen, der udførte mange bygningsarbejder for Carl Lendorf. Gribskov Arkiv.

tang var ikke opløftende. Skødets bestemmelser giver tydeligt indtryk af en kraftig regulering af aktiviteten. Det bestemtes, at indsamlingen af tang kun måtte foregå på stranden fra ejendommens vestskel indtil 100 alen (ca. 63 meter) øst for granplantagen. I den forbindelse skulle køberen snarest muligt ovenfor brinken ved forstranden udlægge en tangplads på 276 kvadratalen (110 kvadratmeter) med nødvendig vejadgang. Det garanteredes Lendorf, at han ikke fik udgifter ved anlægget af vejen eller til vedligeholdelse. Samtidig understregedes, at ejerne af matr. no. 3 i Bregnerød og matr. no. 1 i Nakkehoved kun havde ret til at køre langs

strandbredden, når de transporterede tang. Det påpegedes, at den udlagte tangplads ikke måtte benyttes til oplægning af tang i tiden fra 1. maj til 1. oktober, og at arbejdet resten af året ikke måtte påbegyndes før solopgang samt skulle være afsluttet kl. 8.00 morgen.

At Carl Lendorf trods alle disse vanskeligheder alligevel købte matrikel 87n hænger uden tvivl sammen med, at der var gode muligheder for at udstykke attraktive strandgrunde til velhavende københavnere. Matriklen omfattede således det kystnære areal fra nuværende Strand Allé og hen til Klitvej, hvor arealet udvidede sig og gik mod syd op til Fyrstien, der helt ud til nuværende Stonehill dannede sydgrænsen for grunden. Det var således en kyststrækning på ca. 900 meter Carl Lendorf købte.

Købesummen blev fastsat til 4.500 kr., hvor 2.000 kr. skulle betales 11. juni 1885 og de sidste 2.500 kr. den 11. december med tillæg af 4 % rente fra 11. juni. Med en købspris på 1.300 kr. i 1881 fik Interessentskabet Fabers Minde således fire år efter de investerede penge tre en halv gange tilbage i en periode praktisk talt uden pristalsstigninger.

Teksten i skødet er påtegnet "Gilleleje den 2. maj 1885", hvor det sidste møde med Fabers Minde tilsyneladende fandt sted. Efter godkendelse af Lendorfs advokat blev skødet fremsendt til tinglysning hos dommer Hammerich i Helsingør, hvor det blev indført i tingbogen 7. juli 1885 og herefter var retsgyldigt.

Det var Carl Lendorf, der købte strandbakkerne, skønt hans bror Alfred Lendorf sikkert havde den første kontakt til Fabers Minde og så sent som 24. april 1885 var med til møde i Gilleleje.⁵ Var det sagerne om rettighederne, der ikke kunne aflyses, og den ildelugtende tangbjergning, der i den sidste ende skræmte ham væk?

Mens de sidste papirer blev ordnet, var Carl Lendorf allerede i det tidlige forår 1885 gået i gang med at opføre sit nye sommerhus, det første i Gilleleje. En uge efter skødets tinglysning flyttede familien ind i huset den 14. juli. Rejsen foregik med tog til "Frederiksborg" og derfra med Gribskovbanen. Olga Lendorf sammenligner toget med dampsporvognen i København og fortæller, at de sad "ovenpå".⁶

Carl Lendorf sælger grunde

Med købet af strandbakkerne på ca. 106.000 kvadratmeter blev Carl Lendorf mange år fremover den største jordejer i Gilleleje. Ved indflytningen i sit nye sommerhus i juli 1885 var der ingen tvivl om, at han virkelig gjorde den drøm, han fik under sine første besøg i fiskerlejet i sommeren 1883. Gennem årene blev sommerhuset i Gilleleje omdrejningspunktet for familiens ferieliv. Det fremgår tydeligt af Olga Lendorfs dagbog. Der blev i de før-

Sommerhuset på matr. 87y på Carl Lendorfsvej blev bygget af Emil Lythans Petersen året efter han i 1885 opførte Carl Lendorfs sommerhus på matr. 87x. Emil Lythans Petersen havde som tømrermester gennem årene arbejdet for Carl Lendorf, der kvitterede for det gode samarbejde ved at tilbyde ham at købe grunden ved siden af sin egen. Huset er set fra nord ca. 1890. Gribskov Arkiv.

ste år solgt tre grunde øst for Lendorfs egen, men det var til bekendte i forbindelse med hans arbejde som arkitekt og til en fjern bekendt, men efterhånden som tiden gik, fulgte flere salg.

De stigende priser på kystnære byggegrunde efter århundredskiftet 1900 fristede mere og mere til udstykning og frasalg af grunde. Den 1. februar 1914 skrev Amtsavisen, at der spekuleredes så meget, at næppe "én dag forløber uden nye grundsalg og dermed stadigt stigende priser." Gilleleje var blevet et mondænt feriested, hvor mange velhavende københavnere gerne ville slå sig ned.

Prisen pr. kvadratmeter for det store område på ca. 106.000 kvadratmeter var i 1883 lidt over fire øre. Da Lendorf i 1917 solgte en grund (matr. bq) på selve strandbakkerne til speditør Ove Haugsted var prisen ca. to kr. og 60 øre pr. kvadratmeter. To grunde ved Klitvej blev samme år handlet til priser lidt over to kr. pr. kvadratmeter. Indregner vi pristalsstigningen fra 1883 til 1918 på ca. 6.5 vil det sige, at Lendorf fik en reel gevinst på mellem syv og otte gange det beløb, han i sin tid selv havde givet.

Konflikter på strandbakkerne

I de velhavende københavneres kølvand fulgte mange fra den københavnske middelklasse, der også ville opleve det skønne feriested og være i nærheden af de kendte mennesker, de fra bladene vidste opholdt sig i Gilleleje om sommeren. Hotellet, kroen og pensionaterne blev fuldt belagt i sommermånederne, men også mange endagsturister tog til Gilleleje, når vejret var godt, for at slå sig ned på strandene.

Det kunne give problemer med de mange mennesker. Den 15. august 1912 skrev Frederiksborg Amts Avis således:

"Angående den fri strandadgang er badegæ-

Del af strandbakkerne, granskoven og bebyggelsen på Carl Lendorfsvej. Postkort 1912. Gribskov Arkiv.

Strandbakkerne og granskoven set fra øst med Gilleleje Havn i baggrunden. Yderst til venstre ses en arbejdsvogn og to personer, der henter ler i bakken, en ret som fiskerlejets beboere havde fra gammel tid. Ca. 1910. Gribskov Arkiv.

sters opførelse ofte fremført. – Kan hænde, at enkelte badende har irriteret grundejere, men som helhed er badelivet harmløst. Øst for havnen, hvor stranden er allerbedst, med ren sandbund og lune gryder, findes imidlertid et trist "Aber Dabel". Der grisses med henkastede flasker, glasskår, aske, kasserede køkkengrej og alskens ragelse, som taler til lugtesans og følelser på grimme vis. – En grundig oprydning, og fjernelse af rådne tangdynger, ville nok gavne Gillelejes omdømme."

Det strandareal, der omtales, er Carl Lendorfs område ved strandbakkerne. Griseriet var selvfølgelig en torn i øjet på arkitekten. På dette tidspunkt havde Lendorf ejet arealet i næsten 30 år. Det havde gennem årene været muligt at lave separate aftaler med andre sommerhusejere op til bakkerne og befolkningen i fiskerlejet om færdsel på det private areal af særlig fastlagte stier. Stigningen i antallet af feriegæster i disse år betød imidlertid, at nogle ikke vidste eller havde sans for, at der var tale om privat grund og uden videre færdedes på bakkerne. I sommeren 1912 var forbitrelsen stor blandt landliggerne, fordi Lendorf havde opsat afspærringer forskellige steder på sit areal. I midten af august arrangerede landliggerne en demonstration i protest. Den 18. august skrev Amtsavisen:

"Fredag aften i skumringen samledes en mængde sommergæster ved den gamle reberbane på "Grønland". Alle var forsynet med japanske papirlygter, et fantastisk optrin i den lune sommeraften. Med en lirekasse i spidsen begav selskabet sig østpå gennem de smalle stræder og op ad bakken i

Granskoven. Lygterne kastede et blafrende skær dybt ind mellem de mørke graner og fremkaldte en helt speciel stemning. Prosessionen, som nu var vokset til over 200 mennesker, stoppede ude i det fri på Lendorf -bakkerne, hvor et varmt LEVE for Ors. [overretssagfører] Ole Jensen blev besvaret med rungende hurraråb. Derefter drog man ned af skråningen under afsyngelse af en meget yndet vise i Gilleleje for tiden, den såkaldte "Richvise". Man sluttede af med en munter svingom til lirekassens toner lige til papirlygterne brændte ud. – Efter sigende vil man gentage initiativet i aften. Denne gang går turen til cikoriefabrikant Richs sommerbolig, Gillelejes mest upopulære landligger."

Fabrikanten af Richs kaffeerstatning havde en sommerbolig Stormly lidt vest for Farvandsvæsenets areal ved Nakkehoved. Han havde afspærret sit strandareal nedenfor skrænten med pigtråd. Overretssagfører Ole Jensen var en af dem, der førte an i kampen mod afspærringerne. Den 1. maj 1913 havde Amtsavisen atter en reportage fra Gilleleje om problemerne:

"Arkitekt Lendorf har nu fuldført sin før omtalte afspærring med et solidt ståltrådshegn tæt forbi villahaverne således, at disses nordvendte havelåger ikke kan åbnes. Flere steder skærer hegnet sig gennem yderligt voksende buskadser, træer og forhøjninger. Ganske grotesk er det at se Ors. Ole Jensens havebænk indfiltret i de lendorfske ståltråde på en sådan måde, at den kun i adskilt stand kan gøres fri. ... Hegnet er imidlertid på flere steder resolut klippet over, og beboerne færdes nu ude og ind uden at bryde sig det mindste om hegnet. Retten vil utvivlsomt blive det næste forum i denne kedelige sag. Meget ville være slået i stykker for villaejerne, hvis afspærringen skulle være permanent!"

Lendorf læste øjensynligt denne reportage, for den 8. maj fik han optaget et læserbrev i avisen:

"I anledning af den stedfundne molestrelser af hegnet på min grund på Fyrbakkerne ved Gilleleje, beder jeg dem oplyse, at såfremt de skete uordner skulle gentage sig, vil politiets assistance blive påkaldt, og de pågældende draget til ansvar. Enhver

Fyrstien med strandbakkerne set fra øst med Gilleleje i baggrunden. Stien er indhegnet med pigtråd, så kun dem, der havde særtafte med Carl Lendorf, kunne færdes på selve bakkearealet. Postkort ca. 1915. Gribskov Arkiv.

overskridelse fra naboernes side vil blive påtalt ved retten, og vedkommende idømt mulkt [bøde] for overtrædelse af hegns- og markfreden. Jeg har givet enkelte naboer ret til at have låge i hegnet mod udstedelse af deklaration, der sikrer mig mod erhvervelse af hævd og forringelse af min ejendom. En lignende ret vil også de øvrige naboer kunne få i den nærmeste tid. Mere liberalt kan jeg ikke stille mig. For den almindelige færdsel vil Fyrbakkerne blive holdt åbne indtil hensynsløs badning eller fortsatte grove uordner fra naboside forhindrer dette.”

Sidst på året 1913 reagerede lokalbefolkningen på den truende situation. Den 12. november skrev købmand Carl Nees, som var formand for Gilleleje Turistforening, et brev for beboerne af fyrbakkerne om turistforeningen ville nedsætte et udvalg til varetagelse af beboernes og byens interesser i fyrbakkespørgsmålet. Den 21. november vedtog turistforeningen at efterkomme henstillingen, og den 26. november blev der på turistforeningens initiativ nedsat en komité. Carl Nees, redaktør V. Greibe og stationsforstander Asmussen m.fl. gik ind i arbejdet.⁷

Som tidligere nævnt solgte Carl Lendorf flere grunde til sommergæster på strandbakkerne. Overraskende nok købte overretssagfører Ole Jensen i 1915 en grund på 2.400 kvadratmeter i den østligste del af fyrbakkerne beliggende syd for Fyrstien. Ole Jensens problemer med en havebænk infiltreret af Lendorfs pigtråd i 1913 må derfor gælde en tidligere grund op til Fyrstien, men overretssagføreren har tilsyneladende snakket sig til rette med arkitekten om køb af en anden grund.

Turistforeningens initiativ førte ikke til nogen konkret handling, før redaktør Greibe påpegede, at det ville blive en ruin for Gilleleje, hvis der blev lukket af

for strandbakkerne. Det lykkedes ham at rejse en folkestemning for erhvervelse af området til offentligt brug. Greibe kontaktede Gilleleje Borgerforening for at få den til at stå i spidsen for bestræbelser for at købe strandbakkerne af Lendorf, men foreningen mente, at den ikke kunne magte så stor en opgave. Det blev i stedet en borgerkomité, der i efteråret 1917 indledte forhandlinger med Lendorf om køb af den del af grunden, han var indstillet på at sælge. Det lykkedes at blive enige om en købesum på 56.539 kr., hvoraf 30.000 skulle betales kontant ved købet, mens resten af beløbet indgik i en afdragsordning over 5 år.

Selskabet Gilleleje Strandbakker

Den 5. februar 1918 kunne Frederiksborg Amts Avis meddele, at afspærringen i granskoven nu var fjernet. Det var redaktør Greibes indsats, der havde skabt den afgørende opbakning til sagen og den 16. februar arrangerede borgerforeningen en festmiddag på Gilleleje Kro, hvor Greibe blev hædret.

Efterfølgende blev indkaldt til borgermøde: *“Gilleleje-borgere indbydes til et konstituerende møde lørdag den 2. marts kl. 7 i Menighedshuset angående dannelsen af et selskab, som erhverver Fyrbakkerne på byens vegne, samt valg af selskabets bestyrelse. Fyrbakkeudvalget”*.⁸

Dagen efter bragte Frederiksborg Amts Avis meddelelsen om, at Selskabet Gilleleje Strandbakker var dannet under et møde med ca. 30 deltagere. Selskabets formål var at foretage det endelige køb af Fyrbakkerne. Til bestyrelsen valgtes redaktør Greibe, manufakturhandler Th. Jacobsen, tømrer David Petersen, skipper C. F. Carlsen og fisker Martin Svendsen.

C. F. Carlsen findes som femårig i Folketællingen for 1880 under det fulde navn Carl Adolf Frittiøf

Carlsen. Han var søn af den 39-årige fisker Frederik Carlsen, der var et af medlemmerne i interessentskabet "Fabers Minde". Man fornemmer en vedvarende interesse for strandbakkerne som frit område hos familien Carlsen.

På mødet 2. marts 1918 blev det vedtaget, at dem der ønskede at være med i arbejdet ikke skulle betale kontingent eller modtage honorar, og den økonomiske side af sagen skulle løses ved frivillige bidrag. Blandt de fremmødte blev indsamlet ca. 5.000 kr. Men der var langt til de 56.539 kr., der var aftalt med arkitekt Carl Lendorf. Den nye formand manufakturhandler Th. Jacobsen viste allerede her sin handlekraft. Han lagde 25.000 kr. på bordet mod kaution fra resten af styrelsens medlemmer, der alle havde en fast tro på, at det skulle lykkes at gennemføre planen. Med de 30.000 kr. var udbetalingen til Carl Lendorf sikret. Den 6. april 1918 underskrev bestyrelsen og Lendorf købekontrakten. Det var en forudsætning for handelen, at de gamle servitutter om ret til gravning af ler og mergel samt indsamling og bortkørsel af tang skulle aflyses på den del af matr. 87n, som Carl Lendorf stadig ejede. Bestemmelserne skulle ligeledes aflyses på grunden 87x, hvor Carl Lendorf havde sit sommerhus. Carl Lendorfs salg til Selskabet Gilleleje Strandbakker omfattede 32.936 kvadratmeter. Ved købet i 1883 var arealet på ca. 106.000 kvadratmeter. Lendorf nåede at tjene godt på sin investering på 4.500 kr.

I skødet, som Selskabet Gilleleje Strandbakker fik lyst på ejendommen 23. juli 1918, blev indføjet de servitutter, som blev arbejdsgrundlaget for det nye selskab:

"1) De herved solgte arealer skal forblive ubebyggede, dog undtages herfra det stykke af skoven, der ligger vest og syd for hulvejen, hvilket styk-

BAKKEFEST

Søndag den 17. August 1919

til Fordel for

Gilleleje Strandbakker

Kl. 9. Smukke unge Damer begynder Blomstersalget.

Kl. 4. **KONCERT** paa Badehotellet, Professor **Willy Burmeister**

Kl. 5. Musik paa Hotellet og Kroen

Kl. 7. **Soirée** paa Badehotellet

Prof. af Anders W. Holm. Skulptør P. Fjeldstrøm. Lgl. Operasangerinde, Fru Leth-Bruusgaard. Dans af unge Damer fra den lgl. Ballet. Singsolisten, Fru Ely Kierulff.

Kl. 7½. Soirée paa Kroen, Samme Program

Kl. 9 **BAL** paa Hotellet a Kr. 1.50 i Hestingsvej skibens
paa Kroen a Kr. 1.00 i Leths Gæsteb.

Salg af Sang til Gillelejes Pris af Anders W. Holm.
Prospekttkort med Vers. Strandbakke-Blomster.

Kl. 11 Stort Festfyrværkeri

Selskabet „Gilleleje Strandbakker“

Plakaten fra den første bakkefest afholdt af Selskabet Gilleleje Strandbakker i 1919.

ke køberen skal være berettiget til at udstykke til bebyggelse i større eller mindre parceller.

2) På ingen del af det herved solgte areal må der være faste restaurations- eller beværtnings- og vidt som andre faste forlystelsesetablissementer.

3) Ad de på det herved solgte areal værende eller senere tilkommende veje og stier skal der være fri og uhindret adgang for alle."

Den nye bestyrelse havde bundet sig til økonomiske forpligtigelser overfor formanden Th. Jacobsen og Carl Lendorf. Hvor skulle pengene komme fra? Igen var det redaktør Greibe, der havde løsningen på rede hånd: Vi laver en fest. Det var for sent at planlægge et arrangement i 1918, men i 1919 så den første bakkefest dagens lys. Siden har festerne været grundlaget for bakkelselskabets arbejde.⁹

Tiden efter Carl Lendorf

Den 29. september 1918 døde Carl Lendorf, der var enkemand. Hans to døtre Olga og Emmy arvede faderens ejendomme blandt andet det, der var tilbage af stammatriklen 87n på strandbakkerne. Dertil kom sommerhuset på matr. 87x.

Lendorfs gamle sommerhus fra 1885 blev overtaget af Emmy Glahn, gift med landinspektør H. V. F. Glahn, sammen med den ubebyggede del af stammatriklen 87n, der lå vest for sommerhuset hen til nuværende Klitvej.

Olga Bøgebjerg, gift med billedhuggeren Rasmus Bøgebjerg, fik en grund (matr. 87co) umiddelbart øst for det areal, Carl Lendorf nåede at sælge til Selskabet Gilleleje Strandbakker. På grunden opførte hun et sommerhus. Øst for Olga Bøgebjergs nye grund lå et større areal (matr. 87ck), som de to søstre i fællesskab solgte til kunsthandlerne Vinkel og Magnussen. Det var på 17.890 kvadratmeter.

Olga Bøgebjergs grund var placeret centralt på bakkerne. Bag den på sydsiden af Fyrstien lå rekreationshjemmet "Aktieselskabet matr.nr. 89db af Gilleleje". Hjemmet ønskede at skabe direkte adgang for deres gæster til stranden. Før salget af den store grund til Vinkel og Magnussen solgte Olga Bøgebjerg og hendes søster Emmy Glahn derfor en smal parcel (matr. 87cl) af deres fælles arv fra faderen til selskabet. I 1923 overtog "Selskabet Lysglimt" rekreationshjemmet, der ønskede en bredere parcel i hele grundens bredde. Den 10. november 1923 fik Lysglimt derfor skøde på et stykke af Olga Bøgebjergs grund, der fik matr. nr. 87dn. I skødet nævnes: "*Forbud mod at der på ejendommen opføres andre bygninger end villaer til beboelse for højst 2 familier og forbud mod beboelse, håndværk eller fabriksdrift...*" Fredningslovgivningen var endnu ikke et værn mod privat byggeri på strandbakkerne.

Strandbakkerne set mod øst. Det sorte hus med skorstenen midt i billedet er Olga Lendorfs sommerhus, der blev opført efter faderen Carl Lendorfs død i 1918, hvor Olga Lendorf arvede et stykke jord på bakkerne, der fik matrikelnummeret 87co. Foto ca. 1922. Gribskov Arkiv.

Bestemmelserne i fredningslovgivningen udviklede sig i løbet af de kommende år. I 1938 var man nået så langt, at Vinkel og Magnussens store matrikel på 17.890 kvadratmeter kunne fredes med en påtegning om, "... at arealet ikke må bebygges eller beplantes m. v. Der er fri adgang for offentligheden." I 1939 solgte de to enker efter Vinkel og Magnussen grunden til Selskabet Gilleleje Strandbakker og Søborg-Gilleleje Kommune, der gik sammen om at købe arealet.

I 1935 lykkedes det strandbakkeselskabet at købe Olga Bøgebjergs grund. På dette tidspunkt havde hun været enke siden 1921. På grunden, der i 1935 var på 5.887 kvadratmeter, havde familien opført et sommerhus, som ikke indgik i handelen på 14.000 kr. I købekontraktens paragraf tre står:

"Køberen flytter det nuværende hegn, således at huset indhegnes med ¼ af hele grunden. Det gamle hegn skal fremdeles tilhøre sælgerinden. Købe-

ren forpligtiger sig til i løbet af efteråret og senest medio september d. a. at flytte huset med piller og opstille det på en af sælgerinden opgivet grund i Gilleleje. Huset afleveres med muret skorsten og spisekammer og i det hele i forsvarlig stand, malet såvel indvendig som udvendig, samt forpligter sig til at grave en ny brønd på den anviste grund."

I paragraf seks suppleres aftalen med følgende bemærkning: *"For så vidt sælgerinden ikke ønsker at flytte huset, er køberen pligtig til at overtage det for 1.000 kr. kontant medio september d.a."*

Der er ingen tvivl om, at Olga Bøgebjerg havde svært ved at slippe Gilleleje og sommerhuset på strandbakkerne efter 50 år som sommergæst på dette sted. Det vides ikke, om huset blev flyttet til en ny grund eller blev revet ned.

Søsteren Emmy Glahn solgte fra 1932-34 grunde på den del af stammatriklen 87n, der lå lige vest for Carl Lendorfs gamle sommerhus. Udstykningen

Strandbakkerne set mod Nakkehoved. Til højre et strandhus til omklædning tilhørende rekreativshjemmet Lysglimt. Postkort efter 1923. Gribskov Arkiv.

af arealet skete allerede i 1920. Emmy Glahn blev enke i 1935 og solgte i 1936 familiens gamle sommerhus.

I 1940 lykkedes det for Selskabet Gilleleje Strandbakker at erhverve Ove Haugsteds grund (matr. nr.87bq) ned til vandet ved siden af Kignæs på Carl Lendorfsvej, men først i 1981 blev der truffet aftale med Lysglimt om køb af den sidste private grund på strandbakkerne.

Afslutning

Selskabet Gilleleje Strandbakker har gennem årene haft en klar målsætning: At købe stranden fri. Udover strandbakkerne er opkøbt arealer på veststranden, ved Gillelejehallen og et par steder nord for Gilbjergstien. Det er sket gennem et stort frivilligt arbejde af byens borgere med grundlag i de overskud, som bakkefesterne giver. Selskabets struktur er i dag helt unik. Ved 50 års jubilæet i 1968 blev den beskrevet således:

*"En væsentlig forskel mellem Strandbakeselskabets opbygning, og den måde, foreninger og selskaber normalt arrangerer sig på, er blandt andet, at selskabet ikke har noget medlemskartotek. Der betales ikke kontingent. Man kender såmænd ikke medlemstallet. Medlem er enhver, der på en eller anden måde har virket til gavn for selskabet. Faktisk kan enhver sådan person betragte sig som medlem. Han behøver ikke at melde sig ind – og i givet fald heller ikke ud."*¹⁰

Kredsen omkring Selskabet Gilleleje Strandbakker har udviklet et særligt fællesskab, der indeholder noget af det oprindelige hjerteblod, der kendetegner Gilleleje. Opstår situationer, der på den ene eller anden måde truer fiskerlejets velfærd, står man sammen og løfter i flok.

Noter

1. Pragensis 1989, s. 107 ff.
2. Rigsarkivet: Skøde- og panteprotokoller 1849–1927.
3. Wolf 1997, s. 56 ff.
4. Dokumentet opbevares på Gribskov Arkiv.
5. Wolf 1997, s. 61.
6. Wolf 1997, s. 62.
7. Strandbakke-Trolden 8. juli 1928.
8. Selskabet Gilleleje Strandbakker 1918-1968, s. 20.
9. Selskabet Gilleleje Strandbakker 1918-1968, s. 25.
10. Selskabet Gilleleje Strandbakker 1918-1968, s. 10.

Litteraturliste

- Pragensis, J. 1989: Sandflugten og dens bekæmpelse i Gilleleje-området. *Gilleleje Museum*, bd. 28, 1989, s. 107 ff.
- Selskabet Gilleleje Strandbakker 1918-1968*. 50 års jubilæumsskrift uden forfatterangivelse.
- Strandbakke-Trolden* søndag den 8. juli 1928. Udgiven af Selskabet Gilleleje Strandbakker. Gribskov Arkiv.
- Wolf, P. 1997: Sommerliv blandt de første landliggere. *Gilleleje Museums Årbog* 1997, s. 56 ff.

Arkivalier

- Olga Lendorfs dagbog. Kopi, Gribskov Arkiv.
- Skøde- og panteprotokoller 1849 – 1927. Realregister 2. række: Gilleleje, Bonderup, Strand-Børstrup. Rigsarkivet. www.arkivalieronline.dk

Nazisterne i Hørsholm

AF MOGENS SANDER HANSEN

Et af de huse i Hørsholm-området, hvor der blev flaget i maj 1945, endda med både Dannebrog, det amerikanske "Stars and Stripes" og det engelske "Union Jack". Huset ligger på Bukkeballevj 25b.

Besættelsestiden 1940-45 var en bevæget tid, hvor modsætningerne blev skærpet. Efter befrielsen blev Hørsholm og især Usserød Sygehus beskyldt for at være lidt af en nazirede, men var det rigtigt? Nazistpartiets stemmetal og medlemmer og deres forhold er undersøgt og sammenlignet med nabokommunerne og med en tidligere undersøgelse for hele landet. Flere ledende personer i partiet kom fra Hørsholm-området og blev senere dømt for det. Her er kun anført navne på personer, der allerede er omtalt i andre artikler og bøger.

De danske nazister

De to største begivenheder i nyere dansk historie er nok den tyske besættelse i 1940 og befrielsen i maj 1945. Befrielsen var vel den glædeligste begivenhed overhovedet, men dog ikke for alle. Hørsholm Avis skrev således den 12. maj 1945: "Vi har faaet Anmodning om at paatale den meget mangelfulde Flagning, der fandt Sted navnlig fra de store Strandvejsvillaer", og "at Flagstængerne mange Steder stod tomme paa Danmarks Frihedsdag og de efterfølgende festlige Dage, hvor Flagene ellers vajede overalt". Men hvem var det, der ikke flagede, og hvor mange var de?

Det var selvfølgelig de danske nazister og andre, der havde samarbejdet med den tyske besættelsesmagt, og som nu kunne imødesee anklage og måske dom for landsskadelig virksomhed eller ligefrem landsforræderi. Det er blevet sagt, at Danmark måske var det land i Europa, hvor der var flest nazistpartier og færrest nazister. Der er registreret 29 nazistpartier, men DNSAP, Danmarks National-Socialistiske Arbejder Parti, var det eneste, der havde nogen betydning i praksis, bortset fra et tysk nazistparti i Sønderjylland. Det var det eneste, der kom i Folketinget, og det håbede endog at få overdraget regeringsmagten med tysk hjælp under besættelsen.

DNSAP blev stiftet i 1930 som en efterligning af det tyske nazistparti og definitivt opløst i 1945, da

krigen sluttede med tysk nederlag. Det deltog i de tre folketingsvalg 1935, 1939 og 1943, men fik aldrig mere end ca. 2 % af stemmerne på landsplan, det vil sige 30-40.000 stemmer.

Ved folketingsvalget i 1943, hvor partiet fik sit største stemmetal, stemte 3,2 % af vælgerne i Hørsholm Kommune på DNSAP. Det lyder ikke af meget, men det var 1½ gang mere end gennemsnittet for hele landet og det næsthøjeste i Frederiksborg Amt. I nabokommunerne var stemmeandelen væsentligt lavere, 2,64 % i Søllerød og 2,21 % i både Birkerød og Karlebo, mens enkelte kommuner vest for København lå højere. Partiet deltog også i folketingsvalgene 1935 og 1939, og her lå Hørsholm som nr. 3 og 4 af de i alt 47 kommuner i Frederiksborg Amt, og ved alle tre valg lå dets andel af stemmerne i Hørsholm over gennemsnittet.

Medlemmerne i nazistpartiet

Vælgerens gunst kan være flygtig, men hvis man ser på DNSAPs medlemstal, som må formodes at udtrykke et mere varigt tilhørsforhold, er billedet

det samme: nazisterne stod relativt stærkt i Hørsholm. Lige fra begyndelsen var nazisterne i opposition til næsten alle andre politiske partier, og de blev ofte ugleset af befolkningen, men hvem var de, og hvorfor blev de nazister?

Forskeren Malene Djursaa har udført en detaljeret undersøgelse af DNSAPs medlemmer og deres forhold baseret på en stikprøve på 10 % af de bevarede indmeldelser med videre. Til sammenligning har denne artikels forfatter undersøgt Bovrup-bogen, der er en trykt afskrift af DNSAPs medlemskartotek, som blev fundet på partiets kontor i Bovrup i 1945, deraf navnet. Den er behæftet med en del usikkerhed især for de tidlige år, men er nok den bedste af de lettere tilgængelige kilder. Her er anført navn, adresse, erhverv, fødselsdato og indmeldelsesdato for ca. 23.000 personer. Der findes også en afskrift, der kun omfatter Nordsjælland, men den er praktisk taget identisk med Bovrup-bogen.

Djursaa fandt, at partiet i hele dets levetid havde ca. 39.000 medlemmer svarende til ca. 1 % af hele befolkningen i 1940. Den geografiske fordeling var meget ujævn og svingede mellem 2,48 % og 0,30 % i de daværende amter. Frederiksborg Amt havde 1,25 % medlemmer, hvilket var den tredjestørste andel, hvis man ser bort fra de sønderjydske amter, der på mange måder indtog en særstilling.

Baseret på Bovrup-bogen og folketallene for 1940 fandt nærværende forfatter følgende tal for Hørsholm-området det vil sige Hørsholm Kommune inkl. Usserød, der blev indlemmet i 1938. Hele Hørsholm-området havde 1,41 % medlemmer, heraf Usserød 1,58 %, Hørsholm 1,55 % og Rungsted inkl. Vallerød-Pennehave 1,16 %. I nabokommunerne Birkerød (ekskl. Usserød med videre) og

Tilskuere til DNSAPs store cykeldemonstration i København den 2. juli 1940. I midten med kasket ses overlæge Hindborg og bag ham til højre skimtes Frits Clausen, begge med højre arm hævet til nazihilsen. Rigsarkivet.

Søllerød var de tilsvarende tal 0,83 % og 0,85 %, mens Karlebo Kommune kun havde 14 medlemmer det vil sige 0,58 % af befolkningen. DNSAP stod således langt stærkere i Hørsholm-området end i nabokommunerne og i landet som helhed.

Djursaa peger på to mulige forklaringer på de store geografiske forskelle, dels en såkaldt "naboskabsrekruttering" og dels indsatsen fra nogle få særligt engagerede personer, lidt i lighed med vore dages "ildsjæle". De virker begge sandsynlige for Usserøds vedkommende, hvor over halvdelen af de 1933-34 indmeldte boede indenfor en radius af 2-300 meter. Flere af disse tidlige medlemmer annoncerede i partiets blad, fik tillidshverv og holdt taler ved partiets møder. Mindst to af dem blev senere betegnet som "meget ivrige".

Indmeldelserne i DNSAP var meget ulige fordelt på de enkelte år, således som det fremgår af tabellen over indmeldelser pr. år som % af det totale tal.

Forløbet var generelt, at antallet af indmeldelser begyndte småt i de første år, men voksede i 1934-35 for så at falde lidt i de følgende år og stige me-

get stærkt i 1940. Derefter faldt det langsomt i 1941-42 og stærkt i 1943-45. Hørsholm adskilte sig både fra hele landet og fra nabokommunerne på flere punkter. Den første stigning var meget stor i Hørsholm i 1934 og til dels i 1935, men også i 1937-38 var tallet højere end hos de andre. I 1940 svarede tallet nogenlunde til gennemsnittet for hele landet, mens det var lavere i de følgende år. I Birkerød og Søllerød var næsten alle tallene lavere end de tilsvarende tal for hele landet, men meget højere i 1940. Det generelle forløb skyldtes nok, at det nye parti fik en vis tilgang af medlemmer på grund af nyhedens interesse, og at denne tilgang aftog i takt med, at de mest interesserede havde meldt sig ind.

Alle områderne havde således langt de fleste indmeldelser i 1940 og næstflest i 1941, hvor tyskerne så ud til at vinde krigen. Der var imidlertid store variationer i antallet af indmeldelser pr. måned i 1940, som vist i tabellen.

En del af disse variationer kan selvfølgelig skyldes lokale forhold, men det er nærliggende at sam-

Indmeldelser i DNSAP pr. år som % af alle indmeldelser i området

År	1931-33	1934	1935	1936	1937	1938	1939	1940	1941	1942	1943	1944-45
%Djur	3	6	7	2	3	5	5	25	21	18	5	2
%Hør	2	19	8	2	9	9	2	26	15	6	0	0
%Bir	0	0	2	4	2	4	4	44	19	12	8	2
%Søl	3	3	2	1	0	6	3	41	26	8	5	3

Djur = hele landet; Hør = Hørsholm-området; Bir = Birkerød Kommune; Søl = Søllerød Kommune.

Indmeldelser i DNSAP pr. måned som % af alle indmeldelser i året 1940

	jan.	feb.	marts	april	maj	juni	juli	aug.	sept.	okt.	nov.	dec.
%Djur	<3	<3	<3	<3	<3	7	13	12	13	19	15	10
%Hør	0	0	0	0	7	27	7	19	0	15	12	12
%Bir	9	0	0	0	4	9	0	4	4	61	0	9
%Søl	0	2	7	2	7	11	0	11	5	30	14	11

Djur = hele landet; Hør = Hørsholm-området; Bir = Birkerød Kommune; Søl = Søllerød Kommune.

menholde dem med nogle af de samtidige begivenheder, så som at tyskerne besejrede Frankrig i maj, hvor det så ud til, at de ville vinde krigen, at Quisling dannede en nazistisk regering i Norge i september, og at DNSAP planlagde at få magten i Danmark ved et kup i november. Det er nok rimeligt at antage en hel del opportuniste bag de mange indmeldelser i 1940.

Medlemmernes køn, alder og erhverv

I Hørsholm-området fandtes 102 medlemmer i alt, heraf 16 kvinder (16 %), hvoraf langt de fleste var fruer det vil sige hustruer til medlemmer. Det er noget mindre end Djursaa's tal for hele landet (21 %) og kun ca. halvdelen af tallene i nabokommunerne Birkerød (37 %) og Søllerød (30 %). Det kan hænge sammen med, at der generelt blev meldt flere kvinder ind i 1940 og senere, og at Hørsholm havde forholdsvis mange indmeldelser i de tidlige år, hvor andelen af kvinder var lavere. Den højere andel af kvinder i Birkerød skyldtes især indmeldelser efter 1940 af blandt andet servitricer ansat ved Schalburg-skolen på Høveltegård.

Djursaa har undersøgt medlemmernes alder ved indmeldelsen og fundet, at de generelt var noget yngre end befolkningen som helhed til og med ca. 35 år. Det samme ses for Hørsholm-området, og her bemærker man især, at de fleste indmeldelser var i aldersgrupperne 20-24 år og 30-34 år, og at der også var ret mange i gruppen 40-44 år.

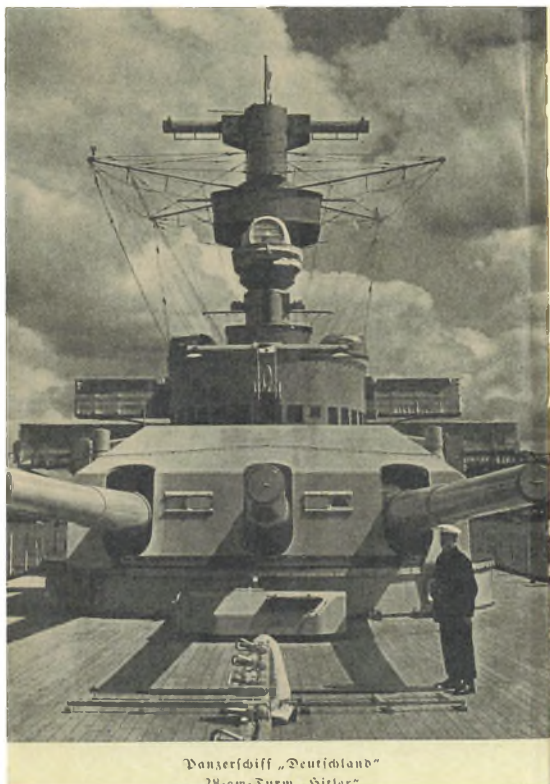
Erhvervsbetegnelserne i Bovrup-bogen er noget upræcise, og tallene for de enkelte kommuner er meget små, men man kan dog udlede nogle indikationer. Djursaa fandt påfaldende mange gartnere blandt medlemmerne i Hørsholm, men også i Frederiksborg Amt og på Fyn. Her udgjorde gartnerne en større del af befolkningen end normalt, og over-

repræsentationen blev forklaret med den førnævnte "naboskabsrekruttering". I Frederiksborg Amt var der 11,8 % gartnere blandt DNSAPs medlemmer mod forventet 4 %, i Birkerød-området var der knap 10 % og i Hørsholm-området 18 %.

Håndværksmestre var overrepræsenteret i Hørsholm både i forhold til Djursaa's medlemstal og i forhold til deres andel af hele befolkningen. Arbejdere var lidt underrepræsenteret, mens bagersvende var overrepræsenteret. Djursaa har især undersøgt en eventuel overrepræsentation i truede erhverv det vil sige erhverv i talmæssig tilbagegang, men ikke fundet nogen sammenhæng. I Hørsholm var nogle af håndværksmestrene fra truede erhverv overrepræsenteret ligesom bagerne, mens andre truede erhverv var underrepræsenteret, så "naboskabsrekruttering" har nok været en langt væsentligere faktor. Hvis man ser på de såkaldte statuskategorier, var der flere selvstændige og lidt færre funktionærer i Hørsholm end i Nordsjælland som helhed.

En nærmere analyse af tallene viser, at over halvdelen af de mange indmeldelser i 1934 kom fra Usserød, mens næsten halvdelen af indmeldelserne i 1937-38 kom fra Rungsted. Partiet holdt møder i Birkerød og Holte i 1932, men åbenbart ikke i Hørsholm før 1934, så de mest nærliggende forklaringer er nok igen "naboskabsrekruttering" og særligt fremtrædende eller aktive medlemmer.

Ligesom sit tyske forbillede havde DNSAP også en SA-afdeling, der holdt vagt ved møderne, sloges med tilsvarende afdelinger fra de andre partier og søgte at fremme sagen ved forskellige provokationer. I Tyskland stod bogstaverne SA for "Sturm-Abteilung", mens de i Danmark betød "Sports-Afdeling". Afdelingen i Hørsholm fik rosede omtale i partiets presse, hvor den blev omtalt som "Rungsted-Hørsholm Storm", idet "Stormføreren" boede i

Die deutsche Kriegsmarine

Herausgegeben von
Konteradmiral a. D. R. Gadow

Mit 22 Abbildungen

Die Schrift wird in der
N.S.-Bibliographie geführt.
Berlin, den 6. April 1939.
Der Vorsitzende der
Parteiämterlichen Prüfungskommission
zum Schutze des N.S.-Schrifttums.

Ferdinand Hirt in Breslau
Königsplatz 1

Titelbladet på en lille bog om den tyske "Kriegsmarine", der blev fundet i det såkaldte SA-hus i Rungsted, hvor DNSAP's sysselledelse havde kontor, og hvor "Hørsholm Storm" holdt møder.

Rungsted. Afdelingen deltog således i et møde i Holte i 1934, der blev aflyst efter kampe med "marxisterne". Den arrangerede også cykelmarcher med vimpler i omegnen, og den deltog i partiets store cyklistdemonstration i København 2. juli 1940, hvor ca. 150 deltagere blev anholdt og idømt 14-40 dages hæfte.

Nogle ledende medlemmer

Hørsholm-området indtog på mange måder en fremtrædende stilling indenfor DNSAP blandt andet ved at levere kandidater til valgene og ledere til partiet. Hørsholm blev endda beæret med et besøg af føreren Frits Clausen i januar 1942, hvor han holdt "en stor historisk tale" ifølge partiets dagblad "Fædrelandet". Ved de tre folketingsvalg var der tre Rung-

sted-borgere blandt partiets syv kandidater i Frederiksborg Amt, ved amtsrådsvalget i 1935 var en af de tre kandidater fra Hørsholm, og ved landstingsvalget i 1939 var tre fra Rungsted og en fra Isterød af i alt fem kandidater i Fredensborg-kredsen. Mere end halvdelen af partiets kandidater i kredsen kom således fra Hørsholm-afdelingen, og den kunne endda også levere en kandidat til Bornholm i 1935.

Fra 1936 lod DNSAP Danmark opdele i sysler med hver sin partileder ligesom Gau'erne i Tyskland. Frederiksborg Amt blev til Middel Syssel, og i partiets store tid 1939-43 kom begge lederne fra Rungsted, og sysselkontoret lå derfor her. Herredslederen og en af syslets to afdelingsledere kom fra Usserød, og dets fire gruppeledere fra Birkerød, Bløvstrød, Nivå og Rungsted.

Personalet på Usserød Sygehus 1924-27. I midten af forreste række ses overlæge Hindborg.

En af partiets folketingskandidater var Charles E. Hindborg (1886-1974), der var overlæge ved Usserød Sygehus fra 1928 til 1945. Han havde en tysk mor og var nok vokset op med et positivt forhold til Tyskland. Han meldte sig ind i DNSAP i oktober 1938, ikke i den første store bølge, men i den anden lidt mindre. En mand i hans position var selvfølgelig et aktiv for partiet, og allerede i 1939 blev han opstillet til landstingsvalget. Han skrev selv i 1943 i pjecen "Hvorfor - DNSAP?":

"National-Socialismen er for mig en Livsanskuelse, og ikke et politisk System. National-Socialismen vil have Kraft til at genoplive de ideelle, nu slum-

rende Kræfter i vort Folkelegeme og skabe et sundt Folk, hvor Raceproblem, Ernærings- og Erhvervs-spørgsmaal, Legemskultur og Boligspørgsmaal vil blive løst".

Han var på studierejse til Berlin i september 1940 og var formentlig udset til at være sundhedsminister i den regering, som partiet håbede på at kunne danne med tysk støtte. I februar 1941 blev han landsleder for folkesundhed og raceforskning og fik kontor i partiets hovedkvarter i København. Samtidig blev han medlem af storrådet og leder af et nyt slægtskontor, der skulle udstede de såkaldte "arier-attester". I forbindelse hermed udarbejdede han et kar-

totek over de jødiske slægter i Danmark. Han havde åbenbart et godt forhold til føreren Frits Clausen, der jo også var læge, og i 1943 blev Hindborg suppleant til en nyoprettet partidomstol. Uvist af hvilken årsag brød han med DNSAP i sommeren 1944, men tilsluttede sig et nyt nazistisk parti Dansk National Samling, hvor han blev medlem af lederrådet. At han fastholdt sin overbevisning til det sidste, ser man af, at han deltog i et stort fællesmøde i Odd-Fellow-palæet 15. marts 1945, hvor en række af de mindre nazistpartier sluttede sig sammen med DNSAP, og hvor han blev medlem af det nye partiråd.

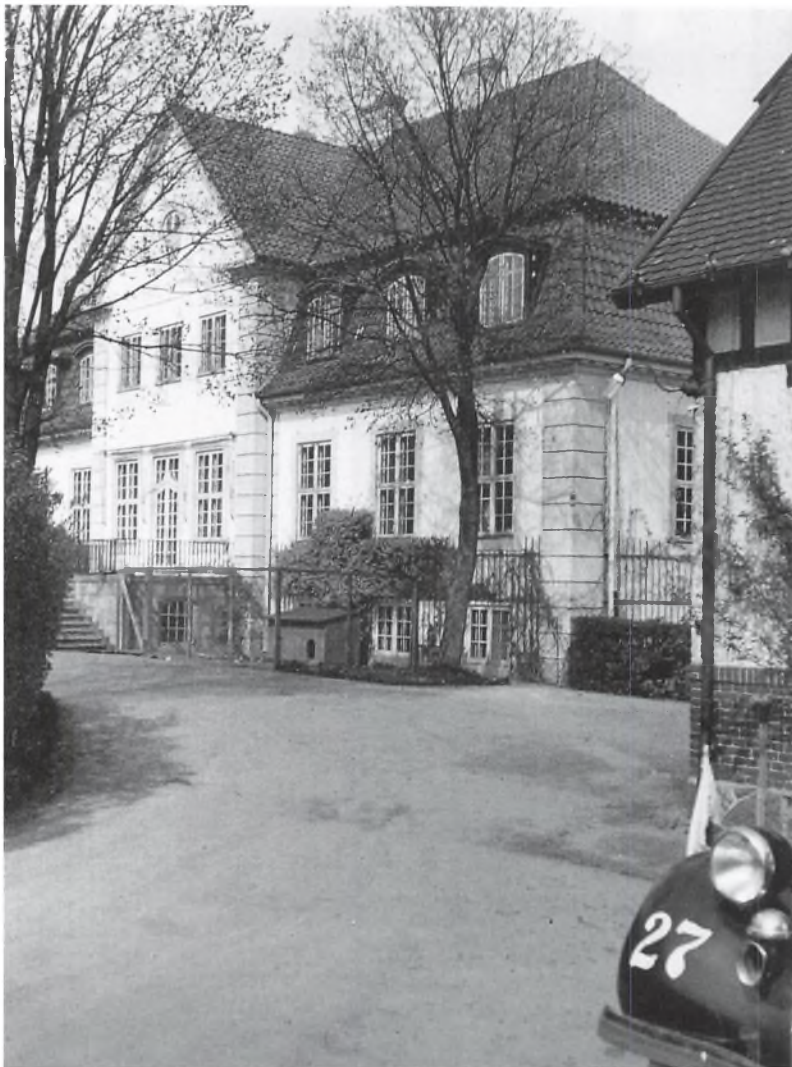
Som læge var Hindborg stærkt interesseret i arvelighedsforskning og foretog mange sterilisationer af "belastede personer". I en samtale med "Fædrelandet" den 20. november 1940 og i en pjese fra 1942 gik han ind for sådanne sterilisationer som "social-humanitære foranstaltninger". Efter krigen blev Hindborg idømt tre års fængsel for at have været med i DNSAPs ledelse, og 1951 flyttede han til Spanien, men vendte tilbage til Danmark nogle år senere.

Hindborgs nazistiske anskuelser smittede af på hans omgivelser. Hans kone var kandidat for partiet ved sognerådvalget i 1938, og hans datter var leder i partiets ungdomsorganisation NSU. I 1944 blev hun gift med en dansk SS-mand på Dagmarhus, der var tysk hovedkvarter under besættelsen, og efter krigen flyttede de til Santo Domingo i Caribien. Sygehuset i Usseørd blev efter krigen kaldt en "ren nazirede", hvor der blev propageret for nazismen og opbygget en "nazistisk klike". Under hele besættelsen var mindst fire af lægerne og flere sygeplejersker medlemmer af partiet.

En af lægerne var Emil Petersen (1906-55), der blev 1. reservelæge i Usseørd 1939 og senere på året medlem af DNSAP. Han var meget aktiv, blev

sysselgruppeleder for propaganda, holdt foredrag og skrev artikler til "Fædrelandet". I foråret 1942 meldte han sig som læge til SS og gjorde tjeneste ved et lazaret i Krakow i Polen. Her blev der udført forsøg med jøder fra ghettoen og fanger fra en nærliggende arbejdslejr, som han måske var involveret i. I 1943 kom han tilbage til København og arbejdede for SS's forsorgskontor. Her hjalp han også en tysk SS-læge med materiale i forbindelse med de berygtede afkølingsforsøg på koncentrationslejr fanger i Dachau. Vinteren 1943-44 var han sammen med Frits Clausen på et lazaret i Minsk, hvor hans opgave antagelig var at holde øje med Frits Clausen og fremskaffe compromitterende materiale om ham til SS og den tyske rigsbefuldmægtede Werner Best, så de kunne få ham afsat som partifører. Senere i 1944 var Petersen læge for Schalburgkorpset, og i 1945 blev han anholdt og interneret. Han har nok haft lidt dårlig samvittighed, for han forsøgte at flygte i en ambulance. I 1947 blev han idømt et år og otte måneders fængsel for at have meldt sig til SS. Da der senere fremkom mere belastende materiale om hans virksomhed, og han skulle afhøres herom, var han rejst til Brasilien, hvor han blev læge ved et sygehus.

En anden partileder fra Hørsholm-området var landsrettsagfører Ejler Pontoppidan (1894-1945), der var sysselleder i Frederiksborg Amt. Han deltog som frivillig i den finske borgerkrig i 1918, hvor han, efter eget udsagn, kom til at hade kommunismen og ville arbejde på at komme den til livs. Han blev medlem af DNSAP i maj 1938, men har nok haft sympati for partiet noget tidligere, for allerede i 1934 var han forsvarer for en af dets stiftere, Carlis Hansen. Han var kandidat til Folketinget ved valget den 3. april 1939, men allerede dagen efter, den 4. april, blev han idømt otte måneders fængsel og frakendt sin

Villa "Strandbjerg" på Strandvejen i Rungsted hvor det tyske hemmelige politi Gestapo havde en afdeling 1944-45.

sagførerbestilling for at have spioneret for Tyskland. Han havde nemlig indsamlet og videregivet oplysninger om tyske flygtninge i Danmark. Han havde også ydet Frits Clausen juridisk bistand og havde åbenbart stadig dennes tillid, for han blev udnævnt til sysselleder i november 1939, da han blev løsladt. Han forlod partiet i 1941 sammen med flere andre ledere i protest mod brødrene Brylids voksende indflydelse og stiftede Den Danske Front, hvis blad han

redigerede. Senere arbejdede han for det tyske gesandtskab, og i marts 1945 blev han skudt af modstandsfolk, der var brudt ind på hans kontor.

Den næste sysselleder blev Svend Ejner Berthelsen (1889-1968), overingeniør og senere teknisk direktør i A/S Jacob Holm & Sønner. Han var sikkert en dygtig tekniker og havde flere patenter, men blev afskediget i 1941 på grund af sit medlemskab i DNSAP. Det fik ham til at true med at søge tyskerne hjælp. Senere var han direktør i Skævinge Hør-Skætterri, der blev saboteret af BOPA i 1943, og 1941 var han medstifter og formand for bestyrelsen i A/S Dator, der skulle overtage agenturer for tyske firmaer fra jøder og samtidig fremskaffe et økonomisk overskud til DNSAP. I 1946 blev han idømt 2½ års fængsel og flyttede senere til Marokko, hvor han døde.

Berthelsens anskuelser bredte sig også til familien. Hans kone var kandidat ved sognerådvalget i 1938, og hans søn Poul var leder i NSU (National-Socialistisk Ungdom) og senere frivillig i krigen på østfronten. Da han kom hjem, blev han medlem af den mest berygtede tysk-danske terrorgruppe, Peter-gruppen eller Brøndum-banden. Her blev han likvideret af den kendte modstandsmand "Citronen" i maj 1944. Poul var forlovet med en datter af områdeføreren for SA i Blovstrød, hvis kone var formand for den lokale kvindegruppe. Da datteren hørte om sin forlovedes død, begik hun selvmord med piller, som hun fik af lægen Emil Petersen fra Usserød Sygehus.

I lighed med Hindborg var der mange andre medlemmer, der betragtede nazismen som en livsanskuelse snarere end bare et parti. Det viste sig blandt andet ved, at de holdt fast ved deres overbevisning også efter nederlaget i 1945 og ved, at både deres hustruer og større børn var aktive i par-

tiet. Et eksempel er en håndværkerfamilie i Usse-rød, hvor både faren, sønnen og deres koner var medlemmer og desuden stillere for partiet. En anden håndværker med flere tillidshverv i partiet havde også sin kone og søn som medlemmer. I en tredje familie var både mand, kone og søn og også mandens familie i København partimedlemmer, og måske fik de også naboens søn med i NSU og senere i Frikorps Danmark, hvor han faldt på østfronten. Familien flyttede senere til Frøslev-lejren, hvor den var under tysk beskyttelse i de såkaldte "stikkerbaracker" eller "stikkerly".

Nazisternes hårde kerne

En del af DNSAPs medlemmer lagde ikke deres aktivitet i partiet, men hos den tyske besættelsesmagt. Sysselleder Berthelsens søn er allerede nævnt, og et andet eksempel er Arvid Waltenstrøm, der var kontorist i skattevæsenet og boede i Rungsted som genbo til overlæge Hindborg. Han var den første i området, der meldte sig ind i partiet efter 9/4-1940, så han har nok følt, at fremtiden lå her. Allerede i 1941 begyndte han at arbejde for det tyske politi, i begyndelsen med at skrive rapporter om indholdet i de danske aviser, men senere fik han andre og større opgaver. Han var således med til at infiltrere kredsen omkring det illegale blad "De Frie Danske", hvilket førte til, at omkring halvdelen af de involverede blev arresteret eller måtte forlade det illegale arbejde. Derefter deltog han i razziaer, forhør og mishandlinger for at bekæmpe den danske modstand. I december 1943 var han med til en af de første tyske terroraktioner, nemlig det mislykkede attentat på den kendte politiker Ole Bjørn Kraft. I oktober 1944 indledte han tilfældigt den aktion i Jægersborg, der førte til modstandsmanden "Citronen"s død, hvorefter mod-

En af cellerne i villa "Strandbjerg" hvor danske modstandsfolk sad fanget og blev torteret.

standsbevægelsen forgæves søgte at likvidere ham. Han arbejdede blandt andet sammen med den kendte torturbøddel Ib Birkedal Hansen, men han var ikke helt så god til at fremskaffe tilståelser. Efter krigen blev han dødsdømt ved alle tre retsinstanter, men benådet i 1949 og løsladt i 1959.

Viktor Regelov Jensen kom til Hørsholm som bagersvend i 1931 og meldte sig ind i DNSAP i januar 1934 som en af de første i området. Han meldte sig senere til Frikorps Danmark og deltog i krigen på østfronten, men kom hjem og gik ind i Schalburgkorpset. Her var han aktiv i bekæmpelsen af modstandsbevægelsen og arbejdede i en periode sammen med den berygtede masseorder Bothilsen Nielsen fra Brøndum-banden blandt andet om ru-deknusninger og bombeattentater. Han blev kaldt "Bageren" eller "Den onde Bager", og i 1946 blev han krævet idømt dødsstraf, men slap med livsva- rigt fængsel.

Det tyske hemmelige politi Gestapo oprettede i 1944 en afdeling i den store villa "Strandbjerg" på

Biler med modstandsfolk og anholdte nazister på vej gennem folkemængden ved Hørsholm Skole i maj 1945.

Strandvejen i Rungsted. Her ansatte man danskere som tolke, hvor de deltog i afhøring og tortur af danske modstandsfolk. En af dem var særlig berygtet for sin brutalitet og blev forsøgt likvideret af modstandsfolk, da han cyklede hjem ad Rungstedvej i januar 1945. Han blev hårdt såret, men overlevede og blev senere dømt til livsvarigt fængsel og løsladt i 1950'erne. Det var såvidt vides modstandsbevægelsens eneste aktion i Hørsholm-området. Efter krigen blev der krævet dødsstraf for mindst tre af Gestapos tolke i Rungsted, men de fleste fik 12-16 års fængsel.

Retsopgøret efter krigen

Allerede i 1944 begyndte modstandsbevægelsen at udarbejde det såkaldte centralkartotek med navne og adresser på de folk, som man mente skulle

anklages og dømmes for landsskadelig virksomhed efter krigen. Den 5. maj 1945 begyndte man så at internere de personer, der stod i kartoteket. Politiet var blevet opløst i 1944, så de mistænkte blev anholdt af bevæbnede modstandsfolk og kørt bort i åbne lastvogne under offentlig bevågenhed med opmuntrende tilråb til modstandsfolkene og fyråb til de anholdte. De eksisterende fængsler og arresthuse var selvfølgelig helt utilstrækkelige til at rumme de mange personer, og derfor tog man Hørsholm Skole i brug og indrettede sovepladser med halm på gulvet. Der blev interneret mere end 250 personer fra Hørsholm-området og den nærmeste omegn i de første majdage. En stor del blev løsladt efter det første forhør blandt andet ved retten i Hørsholm, mens de lidt mere belastede blev varetægtsfængslet for 14 dage eller mere.

Gymnastiksalen på Hørsholm Skole med halm til de internerede nazister i maj 1945. Nogle af dem huskede halmen længe efter.

Disse begivenheder blev udførligt refereret i pressen. Usserød Sygehus fik særlig omtale, og her anholdtes overlægen og to andre læger samt over-sygeplejersken og tre andre sygeplejersker. De internerede var trods alt et lille mindretal, og det hele forløb ret fredeligt. Den tidligere sysselleder Berthelsen, der nok ikke flagede, havde søgt tilflugt i en anden villa uden flag, og her måtte modstandsfolkene skaffe sig adgang med håndgranater.

Der er blevet sagt og skrevet meget om retsop-gøret efter besættelsen, og det var nok noget tilfældigt. Det blev ikke gjort strafbart at have været medlem af et nazistparti, men kun at have samarbejdet med eller på anden måde hjulpet den tyske besættelsesmagt, herunder at have angivet danskere for illegalt arbejde, det såkaldte stikkeri.

Der har også været talt om, at nazisterne blev

stigmatiseret efter krigen, men i Hørsholm var det ikke værre, end at de fleste af dem blev boende efter krigen. I KTAS's telefonbøger fandtes i Hørsholm-området i alt 15 medlemmer af DNSAP med telefon i 1945, og af dem boede de 11 stadig i området i 1951. Otte af de 15 medlemmer havde egen forretning som håndværksmestre eller handlende og var således særligt sårbare overfor omgivelsernes indstilling og eventuelle modvilje, og her var de seks stadig i området i 1951.

Sammenfattende kan man sige, at nazismen ikke havde mange tilhængere i Hørsholm-området, kun nogle få procent, og den blev aldrig repræsenteret i det daværende sogneråd. DNSAP stod dog stærkere i Hørsholm end i resten af Nordsjælland, men ikke så stærkt som i en del andre steder i landet, og Hørsholm stod relativt stærkt i nazistpartiet. For

Overlæge Hindborg på vej til internering på Hørsholm Skole den 5. maj 1945.

fuldstændighedens skyld bør det nævnes, at der også var en modstandsbevægelse i Hørsholm, men den var af mange grunde ikke særligt aktiv under selve besættelsen og falder uden for denne artikels rammer. I 1946 fastslog retten i Københavns Amts Nordre Birk, at det var lovligt at kalde en familie, hvor mand, kone og to døtre alle var medlemmer af DNSAP, for en nazirede. På den baggrund må man sige, at Hørsholm slet ikke var én stor nazirede, men at der var mange små nazireder i Hørsholm.

Litteratur

- Djursaa, M. 1981: *DNSAP. Danske nazister 1930-45*. Gyldendal, København.
- Fædrelandet*, diverse numre 1939-1945.
- Hørsholm Avis*, diverse numre 1945-46.
- Johannsen, A.C. 2016: *Danske læger under nazismen*. Gyldendal, København.
- Lauridsen, J.T. 2002: *Dansk nazisme 1930-45 - og derefter*. Gyldendal, København.
- National-Socialisten*, diverse numre 1932-1945.
- Pedersen, L.S. 2011: Folkesundheden og Danmark. *Magasin fra det Kgl. Bibliotek*, december 2011, vol. 24, s. 14-28.
- Pedersen, L.S. 2009: Læge uden grænser. *Magasin fra det Kgl. Bibliotek*, december 2009, vol. 22, s. 25-37.

Arkivalier

- Adressekartotek til Centralkartoteket, Politiets Efterretningstjeneste. Rigsarkivet.
- Bovrup-bogen, Politiets Efterretningstjeneste. Rigsarkivet.
- DNSAP-kartoteket i Nordsjælland. Hørsholm Lokalarkiv.
- Folketællinger 1930 og 1940, Danmarks Statistik. Rigsarkivet.

Bronzestøberens bolig

På sporet af bronzealder-stormandens residens

AF TIM GRØNNEGAARD

Arkæologi er et fag med mange uafklarede hypoteser og måske'er. Lokalteten Tårsbakke ved Blistrup har åbnet mulighed for at efterprøve en af disse hypoteser i jagten på "Ludshøj-høvdingens" residens. Her er der blandt andet fundet et hus af en type, der andre steder i landet er tolket som bronzestøberens bolig.

Optakten

I 1994 undersøgte Gilleleje Museum et aktivitetsområde fra yngre bronzealder forud for opførelsen af kosmetik-fabrikken Persanos hovedkvarter i Blistrup. Her har man for 3000 år siden gravet efter ler i stor skala: Lergrave på op til 20 meter i tværmål og op til 1,8 meters dybde. Beregninger viser, at der var opgravet ler nok til at opføre lervægge og anlægge lergulve i tyve bronzealderhuse af gennem-

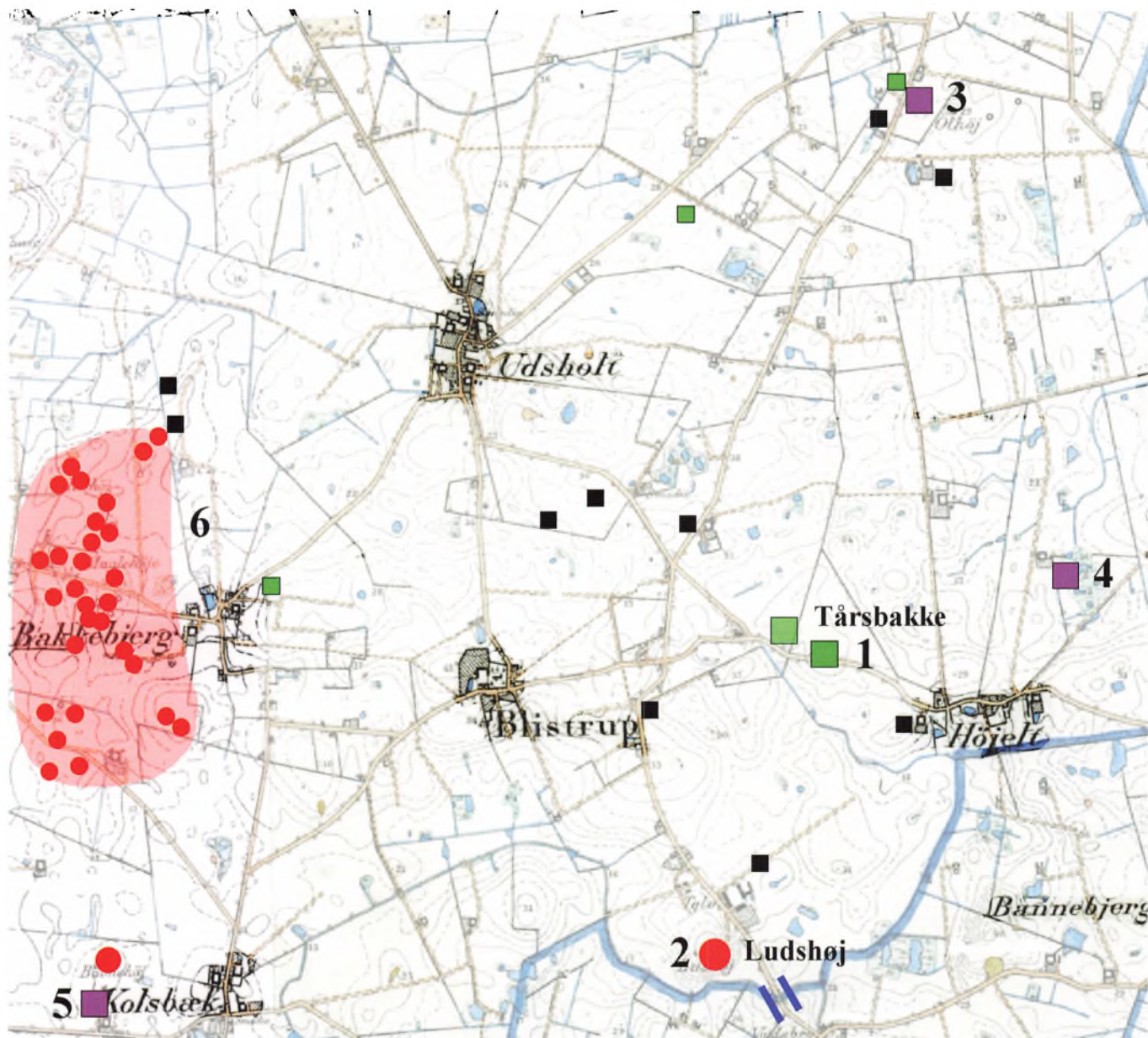
snitsstørrelse.¹ Tilstedeværelsen af store mængder bopladsaffald af keramik og flint fra gruberne viste, at den tilhørende boplads ikke kunne ligge langt derfra. Keramikken fra gruberne så formmæssigt ud til at strække sig over flere hundrede år af yngre bronzealder, så den tilhørende boplads må have haft en betragtelig levetid. Fund af blandt andet digler fra bronzestøbning pegede mod, at denne boplads, ud over en usædvanlig kaliber og brugstid, også havde tilknyttet håndværksmæssige aktiviteter af særlig art, idet bronzestøbning næppe har været en normal foreteelse på bopladserne.

Et stormandsdynasti ved Blistrup?

Blistrup-området står arkæologisk set med en ganske særlig aura, idet der, næsten uanset hvor man her graver mulden af, dukker fund fra yngre bronzealder frem i form af gruber med keramik, jordovne m.v. Der kan derfor ikke være tvivl om, at der i denne periode har været en intens aktivitet overalt i området. Eksklusive fund viser imidlertid, at denne særstilling ikke kun er kvantitativ: Syd for byen på en høj bakketop knejser "Ludshøj", der har været en af Nordsjællands største gravhøje. Her fandt man i forbindelse med grusgravning i 1800-tallet en usædvanligt rigt udstyret mandsgrav fra begyndelsen af yngre bronzealder. Den gravlagte har måske været grundlæggeren af et stormandsdynasti i området, idet der ikke er tegn på aktiviteter i den

Digel til bronzestøbning fundet som affald i en lertagningsgrav i forbindelse med undersøgelsen ved Persano i 1994.

Kulturlandskabet omkring Tårsbakke i yngre bronzealder.

1) Tårsbakke-bopladsen med tilhørende lergravningsområde i lavningen mod vest. 2) Gravhøjen Ludshøj med en rig mandsgrav fra yngre bronzealder. 3) Lille dødshul med offerfund af et lurpar af bronze og et sæt kvindebæltesmykker. 4) Moseofferfund af et sæt kvindebæltesmykker, næsten magen til nr. 3. 5) Række af jordovne, mellem to gravhøje fra yngre bronzealder. Ovnene er samtidige med gravhøjene. 6) Maglehøje. Koncentration af store gravhøje anlagt i ældre bronzealder og genbrugt i yngre bronzealder. Med grøn firkant er markeret regulære bopladsfund fra yngre bronzealder repræsenteret ved keramikholdige gruber. De sorte firkanter er kogestensgruber, enkeltvis eller i klynger, kulstof 14-dateret til yngre bronzealder. Med blå er markeret et vadested for nord-sydgående trafik.

foregående periode. Der ser således ud til at være sket et magtmæssigt nybrud omkring 1000 f.Kr. I et dødishul nord for Blistrup ofrede man ca. 800 f.Kr. et lurpar, der forinden sikkert har ladet sine drønen-de toner høre ved særlige lejligheder. I mosehullet var på samme tid ofret et kostbart sæt dekorerede kvindebæltesmykker. Et meget lignende sæt bæltesmykker er fundet i en mose ved Højelt øst for Blistrup. Endelig bør nævnes en række jordovne (kogestensgruber), der ser ud til at have strakt sig 200 meter mellem to gravhøje fra yngre bronzealder og dermed synes at afspejle en enkeltstående, stor social begivenhed i forbindelse med en gravlæg-gelse med bespisning af flere hundrede menne-sker.

Fint lille drikkebæger fundet i et askelag på bopladsen.

Bronzecelt (arbejdsøkse) fundet i et askelag på bopladsen. Øksen var måske råmateriale til omsmelting.

Syn for sagn

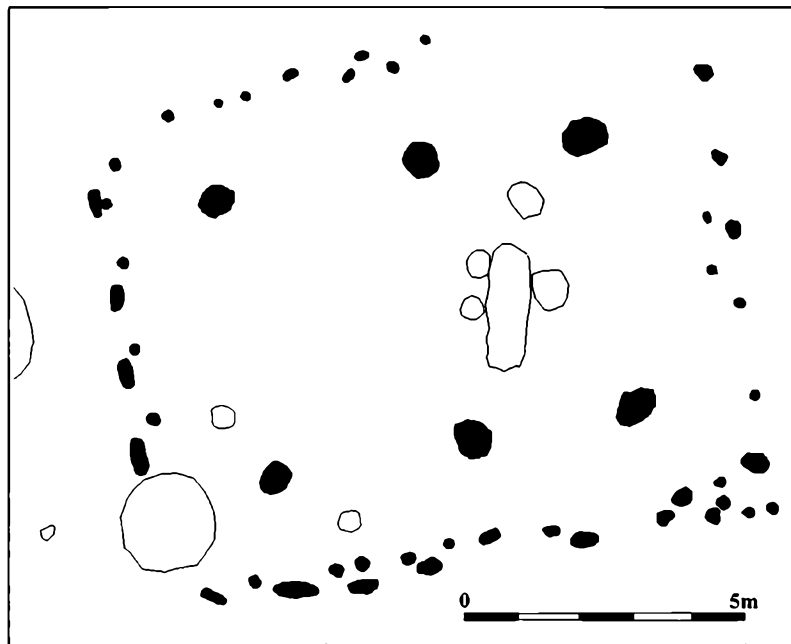
Da artiklens forfatter i 2004 foretog en mindre undersøgelse øst for Blistrup (hvor der i øvrigt også blev gjort fund fra yngre bronzealder), kiggede han op mod den langstrakte, prangende Tårsbakke mod øst og tænkte: "Det må være der, han har boet, stormanden!" Erfaringer fra Nordjylland, hvor bronzealderbopladserne ligger tæt, viser, at netop sådanne bakker var foretrukne bosteder i den periode, og Tårsbakke lå samtidig ganske tæt på de førnævnte store, keramikrige lergrave under de nuværende fabriksbygninger.

Dengang var det Gilleleje Museum, der forestod det arkæologiske arbejde i området, og et lille museum som det havde ikke mange ressourcer til at efterprøve "tænk-nu-hvis'er". Derfor var det først i 2016, efter fusionen til den større enhed Museum Nordsjælland, at muligheden bød sig for, efter aftale med ejeren, at trække nogle grøfter med maskine hen over toppen af Tårsbakke. Prøvegravningen

viste aktivitetsspor ud over al forventning i form af stolpehuller, gruber, hegnsforløb og et stort fladedækkende askelag. I dette askelag blev med detektor fundet en bronzecelt, en arbejdsøkse fra yngre bronzealder. Celte findes normalt kun som ofre i vådområder, og det er første gang i Gribskov Kommune, en sådan økse er fundet i bopladssammenhæng, for det er ikke bare en ting, man taber eller kasserer. Da der i samme lag blev fundet et fint lille drikkebæger med knopper under randen, blev askelaget tolket som en udrømmet brandtomt, hvor man ikke havde fået reddet alt inventaret.

Alt dette lå på toppen af en dyrket bakke under et tyndt pløjelag og var dermed meget udsat for dyrkningens erosion, der hvert år tager en lille bid af bakketoppen og dermed inden for en årrække helt ville ødelægge både askelag, hegnsgrøfter og vægstolper, der indeholder vigtig information om denne usædvanlige boplads. Museum Nordsjælland modtog derfor et tilskud fra Slots- og Kulturstyrel-

Hus 1 – yngste fase af bopladsens økonomibygning og det hidtil bredeste oldtidshus fundet i Gribskov Kommune.

sens pulje til undersøgelse af dyrkningstruede for-tidsminder med et særligt videnskabeligt potentiale. Udgravningen fandt sted efter høst 2017. Midlerne rakte dog ikke til en totaludgravning af pladsen, kun en undersøgelse af de mest sårbare dele.

Et usædvanligt bredt hus

Mest iøjnefaldende i udgravningsfladen var sporene af hus 1. Da huset blev fundet ved prøvegravningen, var det med et stænk af tvivl ud fra devisen "så brede er der ingen huse, der er!" Men det viste sig at være rigtigt. Fulde ni meter! Det er det hidtil bredeste oldtidshus i Gribskov Kommune og samtidig det første sikre bronzealderhus i dette område. Et så bredt hus burde være tilsvarende langt, men en intensiv undersøgelse viste, at huset ikke havde været længere end 11 meter. Dermed kunne det ikke tolkes som et almindeligt beboelseshus med stald, men det må have været en bygning med en særlig funktion i tilknytning til en hovedbygning i nærheden. Sporene af huset bestod af hullerne fra tre sæt tagbærende stolper, hvor det vestlige sæt var forskudt, så der opstod et stort, åbent rum. Sporene af væggene var velbevarede og bestod yderst af "pølseformede" stolpehuller, hvori der har stået to stolper, og inderst en række mindre, runde huller. I den østlige del fandtes mellem tagstolpehullerne en klynge små gruber, der lå alene og dermed så ud til at have været en del af inventaret. Gruberne udgjordes af fire små jordovne og en sodsværtet badekarformet grube indeholdende fint ornamenteret keramik. Sporene efter de optrukne stolper var fyldt med brændt ler, hvilket tyder på, det er en brandtomt. Brandtomter har godt potentiale for analyser af oplagret korn og husets funktionsopdeling, og

det peger den foreløbige gennemgang af jordprøverne også på er tilfældet her.

Lignende korte og meget brede bygninger er fundet på Viborg-egnen, hvor de er tolket som bolig for en professionel bronzestøber, fordi der i alle tre tilfælde er fundet spor efter bronzestøbning i den umiddelbare nærhed.² Det kunne også være en tolkningsmulighed for huset ved Tårsbakke, hvor der i de store lergruber mod vest jo blev fundet digler fra bronzestøbning. Det kan også forklare fundet af bronzecelten i bopladslaget, hvor man ikke plejer at støde på dem: Den kan have været råmateriale til omsmeltnings. Et samtidigt fund af en bronzestøbers lager fra Hornbæk Plantage, gravet ned i kanten af en langdysse, indeholdt flere udtjente celte.

En tolkning som bronzestøberens bolig kan være en forklaring på bygningens usædvanlige dimensioner: En bronzestøber har haft behov for opbevaringsplads for støbeforme, råmaterialer og værktøj, men har ikke behøvet at tage hensyn til opstilling af kvæg, som det var tilfældet i tidens langhuse. I de norrøjske fund synes bronzestøberen fra og med yngre bronzealders begyndelse at have været en selvstændig højstatusperson, men på Tårsbakke er der flere tegn, der peger mod, at denne bronzestøber har været fast tilknyttet en stormandsgård.

En ældre fase

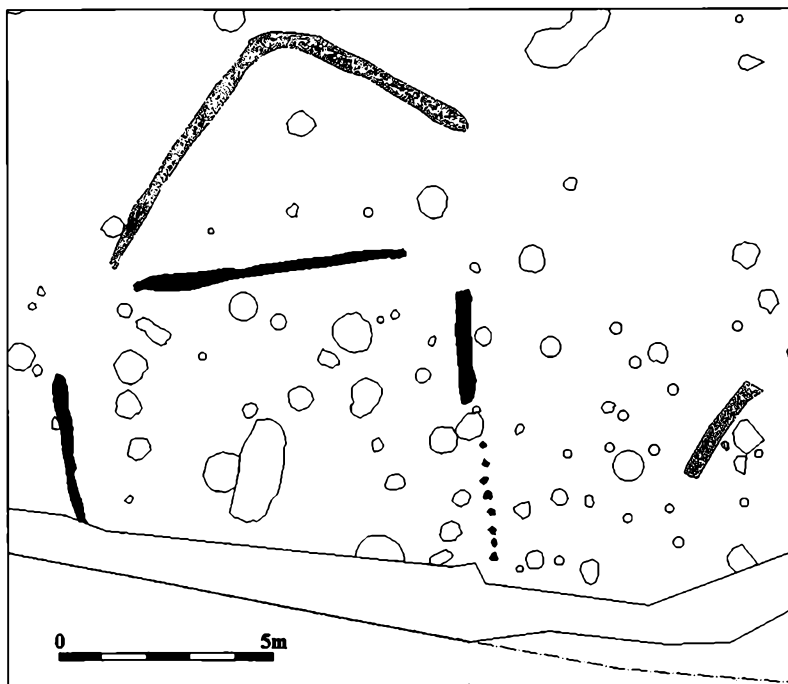
Umiddelbart sydvest for hus 1 fandt vi et andet hus, hus 2. Der var ikke bevaret spor efter væggen, men alligevel kunne man se, at det ikke havde været helt så bredt som hus 1. Men husene har haft ganske samme struktur med tre sæt tagbærende stolper og det vestlige sæt forskudt. Der kan dermed næppe være tvivl om, at de to huse har

afløst hinanden med hus 2 som det ældste, og måske har de haft samme funktion. Hus 2 så ud til at være revet ned på normal vis uden flammernes mellemkomst. I et af stolpesporene fandtes en kraftig flækkesegl af flint. Selv om brugen af flint var stærkt reduceret på dette tidspunkt, var store skæftede flækker stadig uovertrufne til skæring af tagrør og korn. Hus 2 adskilte sig på et andet punkt markant fra hus 1, da det var drejet 45 grader i forhold til dette. Dette skulle vise sig at være et gennemgående træk på bopladsen: Alle gårdens bygninger synes at være revet ned på én gang og genopført ved siden af med en ny, stærkt afvigende orientering.

Et læhegn?

Syd for hus 1 fandt vi en usædvanlig, vinkelformet struktur opbygget af "pølseformede" stolpehuller af samme art som i hus 1. Da den også havde samme

To faser af rektangulær indhegning med ukendt funktion, der muligvis har stået i tilknytning til hovedbygningens nordside.

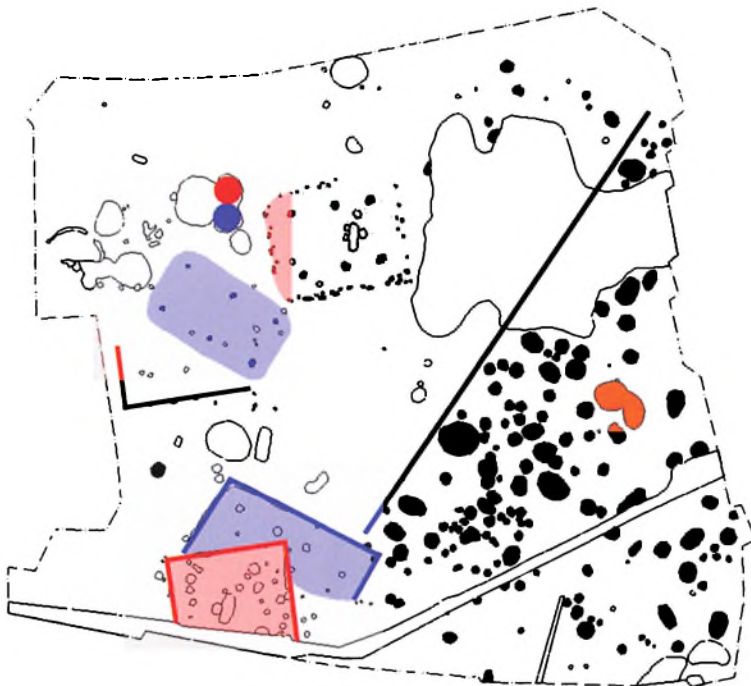

orientering og samme høje indhold af brændt ler, kan man med rimelig sikkerhed knytte den sammen med dette hus. At der ikke var spor af tagbærende stolper inden for strukturen gjorde, at den må tolkes som en form for hegn, der har omkranset et areal sydøst for hus 1. Hegnet kan have haft en særlig funktion, måske var det et læhegn for bron-zestøbning?

Et solidt hegn

I feltets sydlige, højest liggende del ned mod Tullstrupvej lå to faser af en rektangulær hegnsgroft på ca. 10 x 10 meter. Groften fra den ene fase var fyldt med brændt ler, og den havde samme orientering som hus 1, som groften derfor nok er samtidig med. Mod øst blev hegnsgroften opløst i tætliggen-

Oversigt over bopladsens anlæg, huse og hegn. Den ældre fase er markeret blå og den yngre rød. Den vestlige afgrænsning af "industriområdet" er fremhævet med blå. Ovn- og esseanlæg er farvet orange.

de stolpehuller, der hver især næsten havde tagbærende format. Det viser tilsammen, at hegnet må have været endog særdeles kraftigt, måske mandshøjt. De store mængder brændt ler i den øverste del af groften viser, at hegnet må have været lerklinet. Med andre ord taler vi om et hegn, der er langt kraftigere end for eksempel en dyrefold. Anlægget har næppe været tagdækket, eftersom de få reelle stolpehuller inden for hegnet lå uden synlig orden. Groften fra den anden hegnsfase havde samme fyld og orientering som hus 2, så groft og hus kan derfor henføres til den samme fase. Inden for hegnsgrofterne fandtes en masse små og mellemstore gruber, der må afspejle særlige aktiviteter.

Hvad har et sådant kraftigt hegn været brugt til? Beliggenheden nær bakkens top tyder på, at de to hegnsfaser har ligget i nær tilknytning til hver sin hovedbygning, der formentlig lå på det højeste punkt af Tårsbakke. I dag ligger bakketoppen imidlertid under asfaltvejen, hvor der ikke umiddelbart kan udføres en udgravning. Sådanne kraftige hegnsanlæg er højest usædvanlige for perioden, ja nærmest unikke. Måske har anlægget haft en særlig specialiseret funktion tilknyttet hovedbygningen?

"Industriområdet"

Et blik på udgravningsplanen afslører straks, at der er en betragtelig forskel mellem pladsens vestlige og østlige del. Mens den vestlige del er nogenlunde "ren" mellem huse og hegn, er den østlige del delvis dækket af et sort askelag og rummer et virvar af jordovne (kogestensgruber) af alskens former og størrelser. Der var mindst 130 af dem, og de lå nærmest side om side, men uden at skære hinanden. De må være anlagt over en længere årrække,

men ikke længere end at de ældste stadig var synlige i terrænet. I felten fik dette sodsværtede område øgenavnet "industriområdet". Det er særligt markant, at afgrænsningen mod vest nærmest er snorlige, hvilket antyder at dette "beskidte" område har været fysisk afskærmet fra det "rene" område mod vest, hvor beboerne og deres gæster færdedes. Orienteringen af afgrænsningen svarer til orienteringen af den ældre bopladsfase. Det viser, at det store udskilte "industriområde" ser ud til at være planlagt fra begyndelsen. Jordovnene har måske været benyttet til tilberedning af fødevarer ved højtider eller besøg, eller de kan være brugt i forbindelse med produktion af visse genstande eller særlige fødevarer. En meget lignende markant klynge af jordovne er fundet i forbindelse med bronzestøberpladsen Brokbakken ved Viborg.³ Der ser dermed ud til at være en form for kobling mellem disse to fænomener.

Der er også foregået en anden askedannende aktivitet i industriområdet: To dybe gruber, der skærer hinanden, ser ud til at have afløst hinanden på stedet. Det er ovne, der har været dækket af en lerkuppel. Mindst fire påviste faser afslører, at anlægget har været i brug igen og igen gennem længere tid. Ved siden af ovnene lå et badekarformet, esselignende anlæg, hvor lerkuplen havde været opvarmet til over 1100 °C, hvilket kun kan lade sig gøre ved tilførsel af ilt fra blæsebælge eller lignende. Om vi her har fundet selve lokationen for bronzestøbningen vil vise sig, når resultaterne af de metallurgiske undersøgelser foreligger.

En forsætlig brand?

Nær hus 1 og 2 fandt vi to dybe, brøndlignende gruber, der så ud til at have afløst hinanden på stedet. Den yngste af dem havde i opfyldningen et

Et usædvanligt fund fra bunden af en stor grube: en skaftrillekølle af granit.

næsten halvt meter tykt lag brændt lerklining, som kan stamme fra de udrømmede brændte lervægge i hus 1, der markerer afslutningen af bopladsens levetid. Måske er hus 1, det vinkelformede anlæg og det rektangulære hegn (samt den ikke fundne hovedbygning) brændt ned på én gang og udrømmet som en bevidst afsluttende handling, så man ikke bare efterlader en stormandsgård til gradvist forfald?

Specielle fund

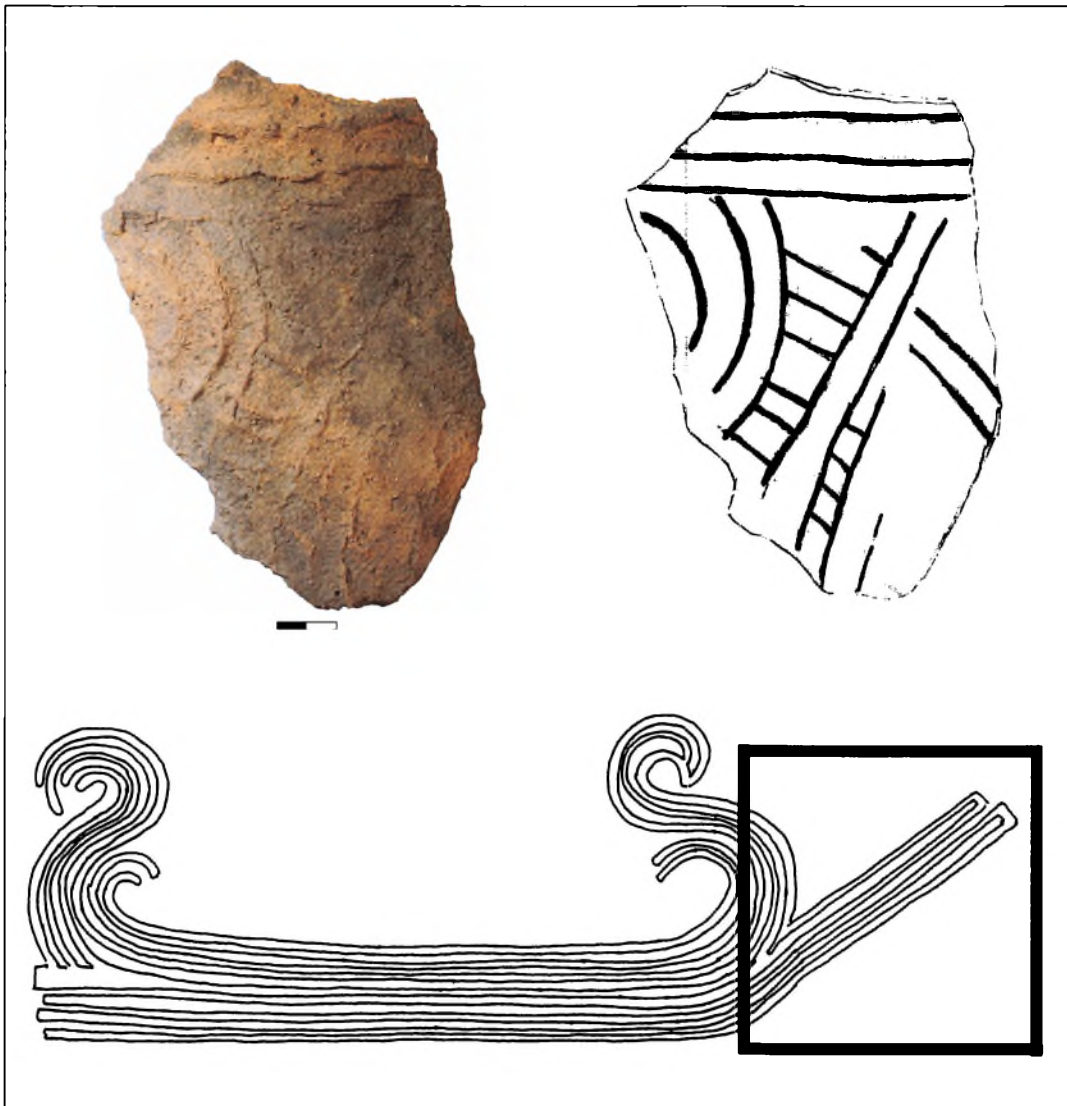
Nogle fund er særligt tankevækkende i kraft af deres eksklusivitet. Et af dem er en oval skafrillekølle af granit, der blev fundet på bunden af en grube. Skafrillekøller kendes mest som løsfund fra yngre bronzealder og har været brugt som en slags skæftede hamre, da de har knusemærker i begge ender. Denne kølle var anderledes: Den havde tre skafriller og må derfor have været skæftet på en anden måde. Måske har den siddet med læderstropper på et skaft i stil med middelalderens morgenstjerner som et kraftigt slagvåben?

Et andet fund, der sender tankerne på flugt, er et stort sideskår fra et forrådskar. Ornamentikken her er ikke de sædvanlige parallelle lister, men derimod plastiske slyngede bånd med tværgående ribber, der er formet i overfladens beklaskning. Det ser

med andre ord ud til at være figurativ ornamentik, der "forestiller" noget! Mest leder det tankerne hen mod den slyngede stævn fra et skibsmotiv af samme art, som det kendes fra tidens rageknive. Her har stævnen en snabelagtig forlængelse, ligesom det kendes fra den noget yngre Hjortspring-båd. Hvis denne tolkning er rigtig, må man forestille sig skibsfiguren brede sig hele vejen rundt om lerkaret. Bronzealderens skibsmotiver er i Gribskov Kommune bedst kendt fra den navnkundige "Birkerøgelsten", en helleristningssten fundet ved Gilleleje. Den har netop i 2017, efter mange års stedmoderlig placering, fået en værdig plads ved indgangen til Kulturhavn Gilleleje.

Søjler i landskabet

Stormandsresidenser har til alle tider forsøgt at understrege det visuelle indtryk over for folk udefra. Bronzealderbebyggelsen ved Blistrup er ingen undtagelse: Hvis man dengang i oldtiden kom nordfra over havet eller over land vestfra, så man på vid afstand den imponerende mur af de store gravhøje "Maglehøje" ved Bakkebjerg. Helt op i 1800-tallet, før sommerhusene gjorde deres indtog, var gravhøjene indtegnet på kort som sømærker. Når man kom sydfra, over vadestedet ved Øllemose Å (der stadig lever i stednavnet Vadshuse), var det første, øjet mødte på venstre hånd, en umådeligt stor gravhøj, "Ludshøj", på toppen af en kuplet bakke.⁴ Højen blev i senere tid brugt som bavneshøj ("Lyshøj"), fordi den i varslingsystemet kunne ses mange kilometer væk. Rettede man nu blikket skråt mod højre, så man, på kanten af næste kuplede bakke, stormandens pragtbolig, der måske har haft pudsede og mønsterbemalede vægge, som det for eksempel kendes fra den rige bronzealderboplads Voldtofte på Fyn.⁵

Lerkarskår fra stort
 forrådskar med
 usædvanlig plastisk og
 figurativ ornamentik.
 Måske repræsenterer det
 stævnen fra en skibsfigur
 i stil med dem, som
 findes på tidens
 rageknive?

Huset under asfalten

Den omtalte pragtbolig i to faser findes indtil videre kun på tankeplan, da landevejens asfalt og stabilgrus forsejler bakketoppen. Imidlertid ser det ud til, at man i sin tid her blot har rømmet mulden af og anlagt Tulstrupvej ovenpå. Der er dermed en god chance for, at hovedbygningens stolpehuller stadig

kan være bevaret under vejens stabilgrus. Museum Nordsjælland vil derfor i fremtiden være særlig opmærksom på, om Gribskov Kommune har planer om at renovere vejen til genbrugsstationen i Højelt!

Noter

1. Pedersen 1995.
2. Larsen 2015.
3. Mikkelsen 2015.
4. Appel og Olsen 2011.
5. Jensen 2002 s. 349 ff.

Litteratur

Appel, L. og J. Olsen 2011: Bronzealderfundene er gjort ved årtusindgamle trafik-knudepunkter. *Holbo Herreds Kulturhistoriske Centre Årbog* 2011, s. 6-19.

Jensen, J. 2002: *Danmarks Oldtid. Bronzealder 2000-500 f.Kr.* Gyldendal, København.

Larsen, A.L. m.fl. 2015: Løgstrup SØ – bronzestøbning på en lokalitet med gårdsanlæg og samlingsplads. I: S. Boddum, M. Mikkelsen og N. Terkildsen (red.): *Bronzestøbning i yngre bronzealders lokale kulturlandskab. Rapport fra seminaret "Bronzestøbning i yngre bronzealders lokale kulturlandskab" afholdt i Viborg, marts 2014.* Yngre bronzealders kulturlandskab, vol. 5, 2015, s. 41-69.

Mikkelsen, M. 2015: Brokbakken – en lokalitet, der rejser væsentlige spørgsmål til vores forståelse af bronzestøbning i yngre bronzealder. I: S. Boddum, M. Mikkelsen og N. Terkildsen (red.): *Bronzestøbning i yngre bronzealders lokale kulturlandskab. Rapport fra seminaret "Bronzestøbning i yngre bronzealders lokale kulturlandskab" afholdt i Viborg, marts 2014.* Yngre bronzealders kulturlandskab, vol. 5, 2015, s. 71-93.

Pedersen, J.-Aa. 1995: Persano. En bronzealderbo-plads i Blistrup. *Gilleleje Museums Årbog* 1995, s. 58-98.

I arkæologiens tjeneste – set fra gravemaskinens førerhus

AF PERNILLE PANTMANN

Dette er en interviewbaseret artikel, et format som er atypisk for denne årbog. Hensigten har været todelt; dels at skabe et portræt af en væsentlig, omend knap så synlig, medspiller på de mange arkæologiske udgravninger, som museet foretager. Og dels at forsøge at levnedegøre nogle sider af det arkæologiske arbejde, der ellers kan være vanskelige at få frem, og derfor sjældent præsenteres. Ofte er det selve resultatet af en udgravning, som fremlægges, enten i form af genstande eller lokaliteter med al den nye viden, som de indeholder. Derimod er selve arbejdet og processerne, der går forud, kun sjældent en historie, der bliver fortalt. Det synes derfor naturligt

En typisk arbejdssituation med Lars Hansen i maskinen og en af museets arkæologer foran.

gennem dette interview at kombinere et portræt af en person med en vigtig, men måske underspillet funktion, med ønsket om at fortælle en anden historie om det arkæologiske arbejde.

De fleste vil mene, at en arkæolog kan genkendes på at have en graveske i den ene hånd og en pensel i den anden. De færreste forestiller sig, at det vigtigste graveredskab er den store 22 ton gravemaskine med bæltet og to meter bred skovl. Ikke at vi kører den selv, det skal der en fagmand til, men vi står foran og dirigerer, hvor og hvordan den skal grave, eller hvornår den skal stoppe. Personen, der fører denne maskine, er derfor en væsentlig medspiller på den moderne arkæologiske udgravning. Her er samarbejdet mellem maskinfører og arkæolog af største vigtighed. Som arkæolog står man farligt tæt på skovlen, hvilket er årsagen til, at man arbejder iført hjelm, men det er derfor også vigtigt med konstant øjenkontakt. Men selve arbejdet, som man udfører, foregår også i tæt samarbejde, for selvom det er arkæologen, der bestemmer, hvor meget der skal graves, er det maskinføreren, der i virkeligheden gør det. Relationen mellem arkæolog og maskinfører er således på ingen måde ligegyldig. Den gode maskinfører forholder sig til terrænet, så han ikke bliver snydt af skrånende områder og derfor kommer til at skrælle for tykke

eller skæve muldlag af. Han forstår, hvor stor skade en stor sten kan gøre for den endelige udgravningsflade og forsøger derfor at løfte stenen lige op og væk, så den ikke trækker dybe furer igennem det hele. Han forstår og følger alle arkæologernes mere eller mindre forståelige tegn, der indikerer hvor og hvor meget, der skal graves, eller at der omgående skal stoppes. Kort sagt, han følger præmissen om, at en arkæologisk udgravning fra hans side kræver overblik og erfaring samt engleblid tålmodighed i forhold til den meget brogede skare af arkæologer, som et museum kan mønstre.

Dette interview med maskinfører Lars Hansen giver læseren indblik i, hvordan den moderne arkæologi fungerer i felten. For næsten 25 års samarbejde med arkæologer har ikke kunnet undgå at give Lars indsigt i den arkæologiske verden, og dermed har han også oplevet den forandring, som faget har gennemlevet de senere år. Indimellem kan

*Maskinfører Lars Hansen
i førerhuset*

det være frugtbart, at en person udenfor ens fag, men dog alligevel med kendskab til arbejdsgangen, kan bidrage med perspektiver på ens virke og arbejdsmetoder. Sådanne perspektiver kan bidrage til ændrede arbejdsgange og refleksioner over, om man gør tingene på den bedste måde. Men de kan også illustrere behovet for at fortælle andre om, hvad vi laver og hvorfor. I forbindelse med foredrag og åbent-hus-arrangementer mødes man ofte med spørgsmål omkring opstart af udgravninger, hvordan gør vi, hvor meget jord graver vi væk, kører vi selv gravemaskinerne? osv. Nogle af disse spørgsmål får man forhåbentlig svar på i denne artikel.

Lars Hansen er ansat i Brdr. Jørgensen – et mindre entreprenørfirma i Hillerød. Lars begyndte sin karriere som arkæologisk maskinfører i 1994 for det daværende Folkemuseum i Hillerød. Efter fusionen i 2014 af de nordsjællandske museer til Museum Nordsjælland fulgte Lars med, og er blevet vores "hus-maskinfører" og fungerer nu derfor i hele Nordsjælland. Selvom vi alle er meget glade for at anvende Lars, kan han ikke dække vores fulde behov for maskinførere, og derfor anvender vi også andre maskinførere. Vi møder mange forskellige, og det er ofte en fordel, når en maskinfører har arbejdet for arkæologer før, for der er virkelig en anden arbejdsgang på en arkæologisk udgravning i forhold til arbejdsopgaver på eksempelvis byggepladser. Derfor bliver fordelene så meget større, når man har arbejdet med den samme maskinfører gennem mange år. Helt naturligt kan man få hjælp til andre opgaver end de rent basale graveopgaver. Det kan være flytning af skurvogn, tilslutning af vand eller småreparationer. Men selve det arkæologiske samarbejde er også langt mere fintfølende, når det er en maskinfører, som vi har anvendt før, da det i høj grad letter kommunikationen i den

samarbejdsøvelse, som blev omtalt tidligere. Lars er meget løsningsorienteret, og derfor kan det absolut svare sig at spørge ham til råds om, hvordan man nu bedst løser denne eller hin opgave. Typisk kan det handle om, hvordan man bedst påbegynder en udgravning af et område, der for eksempel er træbevokset, eller udfordringer i forbindelse med udgravning i vådområder. I sådanne situationer kan man være sikker på, at Lars gør sig nogle overvejelser, som vi ikke nødvendigvis selv har indtænkt, så her kan det betale sig at lytte.

Men spørger vi Lars selv, får vi sikkert også nogle andre syn både på hans funktion og indsats og på det generelle arkæologiske arbejde, som er anderledes end vores, så dét har vi gjort. Jeg tog ud og besøgte ham på en udgravning, hvor han netop var i gang med den måske mest trivielle opgave – tildekning af en udgravning.

Vi går ind i skurvognen og får en snak.

Lars – hvordan blev du involveret i arkæologiske udgravninger? I den arkæologiske afdeling har vi snakket om, om det var fordi, du trak det korteste strå?

”Nej, helt sådan var det nu ikke. Jeg er ikke helt klar over, hvordan det begyndte, men måske har det noget at sige, at Klostergården var ejet af min gamle mester Knud Jørgensen, og Klostergården ligger ved siden af Æbelholt Kloster (red: et af museets udstillingssteder). Og da museet skulle bruge en maskine og en maskinfører, var det naturligt at bruge firmaet. I begyndelsen kørte Jørgen [red.: en kollega i firmaet] også, men efterhånden blev det mest mig – så det var vel det, man kalder tilfældighedernes spil”.

Havde du kendskab til arkæologi, før du begyndte?

”Næ, overhovedet ikke – altså udover det, man

ved om arkæologer i min branche. Der er jo mange fordomme, såsom at I bruger ske og pensel og, at I ligger med r... i vejret. Andre fordomme er, at det er arkæologerne, der forsinker byggerierne og er skyld i, at økonomien løber løbsk, samtidig med, at man jo ikke forstår, hvad det skal gøre godt for. Sådan havde jeg det altså også til at begynde med”.

Misunder de andre i firmaet dig, at du fik den tjans, eller er de glade for, at de slap?

”Nej, de var og er ikke spor misundelige, de mener jo godt, at de ved, hvordan arkæologi og arkæologer er, så det er ikke noget, de andre nødvendigvis synes lyder spændende”.

Og hvad tænkte du så om at arbejde med arkæologer?

”Ja, altså til at begynde med, så var det jo bare et job, jeg skulle udføre. Men så viste det sig jo også at være afvekslende i forhold til, hvad jeg var vant til. Især i begyndelsen for siden er dét jo også blevet mere rutine”.

Som ansat i firmaet Brdr. Jørgensen har Lars flere opgaver, der omfatter alle typer anlægsarbejde, som er typiske for et mindre entreprenørfirma, eksempelvis alt fra hvad der vedrører el, vand og varme. Dertil kommer den efterfølgende reetablering med brolægning eller asfaltering. Endelig er der også mere sæsonbetonede opgaver som eksempelvis saltning og snerydning om vinteren. Umiddelbart er disse funktioner derfor meget langt væk fra det arbejde, som skal udføres på en arkæologisk udgravning.

Der går en del processer forud for selve den arkæologiske udgravning. Ofte begynder det med behandling af byggesager, der resulterer i det, som vi kalder arkivalsk kontrol, dvs. undersøgelser af, hvad museet allerede har af kendskab til det pågældende område, kombineret med en vurdering af

Lange rækker af søgegrøfter ude i landskabet er et sikkert tegn på en arkæologisk forundersøgelse.

landskabets potentiale i relation til forhistoriske aktiviteter. Hvis museet mener, at der er anledning til at forvente noget af arkæologisk betydning, anbefaler vi en arkæologisk forundersøgelse. Denne foregår ved, at vi ved hjælp af den store gravemaskine, systematisk graver grøfter af to meters bredde for hver 12. meter, henover det berørte område. Forundersøgelsen skal først og fremmest afsløre, om der findes rester af fortidsminder på stedet, dernæst give et statistisk grundlag for at vurdere omfanget og typen af forhistoriske aktiviteter. Det danner grundlag for en beregning af den efterfølgende udgravnings omfang, varighed og pris. Er der grund til at foretage udgravninger, bliver grøfterne udvidet til større åbne områder. Det er gravemaskinens funktion at afdække disse områder ved at skrælle mulden af, hvorved store mængder jord flyttes rundt. Det er derfor ikke ligegyldigt, hvordan man begynder den maskinelle afgravning for at undgå for meget spildtid med at flytte jordbunker mange gange. Her er dialogen med maskinføreren igen

meget vigtig. Der er altså stor forskel på, hvilken type opgave en maskinfører er med på; en forundersøgelse eller en udgravning.

For os er der en væsentlig forskel på, om vi er ude på en forundersøgelse eller en regulær udgravning, oplever du også det? Hvordan?

“Selv min funktion er ikke meget anderledes, om det er en forundersøgelse eller en egentlig udgravning, men jeg synes, det er mere spændende, når det er egentlige udgravninger, for så er der flere mennesker, og der kommer løbende flere resultater. Og det er noget, som der bliver talt mere om i skurvognen”.

Lars beskriver, hvordan der er mere liv på en udgravning og flere resultater og mere diskussion, hvilket stemmer meget godt overens med de forskellige forløb, som en forundersøgelse og en udgravning repræsenterer. På en forundersøgelse er der typisk to arkæologer med, og selvom det altid er spændende, hvad en forundersøgelse giver af resultater, så er der ofte lange perioder, hvor der

ikke sker ret meget, og det kan være meget ensformigt – også for arkæologerne. Derfor er gejsten helt anderledes i en udgravningssituation, hvilket selvfølgelig også hænger sammen med, at mand-skabet bliver forøget, og der dermed er mere liv, flere diskussioner og mere udveksling af faglige synspunkter og viden.

Synes du, at din andel af det arkæologiske arbejde er vanskeligt, eller er det bare ren rutine?

“Næ, som udgangspunkt er det jo meget det samme, jeg laver, og derfor kan jeg da godt synes, at autopiloten tager over”. Efter en lille overvejelse tilføjer Lars: “Arh, det er nu også afhængigt af forholdene. Nogle steder er jorden vanskelig, for den kan være meget gruset eller stenet, og så er det svært at få lavet overfladen pæn og glat, og det er irriterende at se på, både for jer og for mig. Nogle gange kan vejret også drille, hvis det regner eller sner, eller der er lavtstående sol, det kræver altid mere koncentration. Og så er der jo også de senere år kommet de der irriterende moser, som I er begyndt at rode i”.

Lars hentyder, her til sidst, til det faktum, at mu-

seet de senere år har været meget interesseret i vådområder, både fordi disse i stadig stigende grad bliver inddraget i bebyggelsesarealerne, men også fordi museet igennem længere tid har fået mange spændende resultater fra netop disse områder. Sølpetermosen, i den sydlige del af Hillerød, er et godt eksempel. Moser kan være meget vanskelige at arbejde i, både for Lars og for os. Ofte er de meget bløde og kan være meget vandholdige, hvilket selvfølgelig giver en del praktiske udfordringer. Lars har mere end én gang set bekymret ud, når han kører sin 22 ton maskine ud i et område, der med det samme begynder at dirre som en gigantisk geléklump.

Hvad er det værste ved at være på udgravning?

“Det værste er nok, at der de senere år er blevet flere større udgravninger, som betyder mere ensformigt arbejde, der derfor også bliver mere kedeligt. Tidligere var udgravningerne små, og det betød, at man hurtigt forlod området for så at begynde et andet sted på en ny opgave. Nu kan man i flere uger ad gangen være det samme sted. Det kan derfor blive mere trivielt”

En udgravningssituation, hvor maskinen, navnlig i den første tid, spiller en afgørende rolle i at få åbnet udgravningsfeltet.

Hvad er det bedste ved at være på udgravning?

"Det er altså svært at svare på, men det sociale er helt klart vigtigt. Hos jer er der mange, meget forskellige mennesker, og som oftest er det sjove mennesker, som er meget anderledes, end dem jeg møder i firmaet. Nogle af jer har jeg kendt i mange år, så det er hyggeligt at være på udgravning sammen, men der sker også en løbende udskiftning, hvor der kommer nye ansigter til, og det kan også være rart. Og så er det klart, at det også betyder noget, at jeg ikke er nær så fysisk udmattet i de perioder, hvor jeg arbejder med jer. Og som årene går, er det jo meget rart, at kroppen får nogle pauser".

Hvilke sjove oplevelser har du haft?

"Det synes jeg er svært at svare på, men det var spændende dengang, da vi gravede den der gravplads i Gørløse [red.: Egholm gravpladsen udgravet i 2001 med flere grave fra romersk jernalder fra ca. 200 e.Kr.]. Det var sjovt og spændende, fordi vi har gravet så få af dem, og fordi gravene lå lige under græstørven, så man virkelig skulle passe på. Men det er altså også sjovt, når vi finder på lidt ballade. For eksempel dengang jeg og en af arkæologerne

Der er ofte et bedre overblik fra maskinens førerhus. Bemærk i øvrigt de mørke pletter med markeringspinde, som Lars omtaler, i forgrunden af billedet.

fandt på at sætte træklodser på en af de andre arkæologers cykelpedaler, fordi vi syntes, det var synd, at hendes gamle loppefund af en cykel ikke helt passede til hendes højde. Vi havde en fest med klodser og gaffatape, det var virkelig sjovt, men jeg håber også, at hun blev glad, for vi gjorde det jo også for at hjælpe hende. Det er det, jeg mener med, at det er sjove mennesker, og at vi efterhånden kender hinanden godt".

For en arkæolog er der ingen tvivl om vigtigheden af det, vi laver; selvom det ude i felten godt kan virke som rutine, så har hver udgravning til formål at gøre os lidt klogere. Det incitament har en maskinfører jo ikke nødvendigvis, man kan derfor med en vis ret spørge Lars, som har været med i så mange år, om han er helt upåvirket af formålet med det, vi laver.

Hvad er din holdning til arkæologi – synes du, det er vigtigt?

"Min holdning har helt sikkert ændret sig over årene. Som jeg sagde tidligere, så havde jeg jo selv de fordomme, som eksisterer indenfor mit fag, men nu synes jeg, at det er spændende. Jeg er dog stadig lidt usikker på, om arkæologi helt er pengene værd. Jeg er bondefødt, så jeg vil gerne have et produkt ud i den anden ende. Det er også den funktion, jeg har i mit arbejde i firmaet: Der er en opgave, der skal løses, den bliver løst, og man føler, man har produceret noget. Den fornemmelse har jeg ikke i det arkæologiske arbejde, men det har jo nok også at gøre med, at jeg ikke udfører selve den arkæologiske funktion, så jeg har svært ved at se, hvad produktet reelt er, og hvad det skal bruges til. Men altså, jeg kan da godt høre og fornemme, når der er kommet noget, som I synes er spændende. Det var også derfor, jeg synes, det var meget rart, da jeg tog på museet og hørte, hvad I havde fået ud

af de mange udgravninger i Salpetermosen [red.: udgravningerne forud for det kommende supersygehus]. Så blev det mere klart for mig, at de udgravninger havde gjort jer klogere, og at der var produceret noget viden. Men jeg synes altså, at det er svært at sige, om det er vigtigt. Det kommer jo an på, hvad man sammenligner det med”.

Lars’ holdning til om arkæologi producerer noget, er en holdning, vi ofte møder. Og derfor er det ud fra et arkæologisk synspunkt vigtigt at fastslå, at alt hvad vi udgraver, giver resultater, som er nye. Det er ikke altid, at man ude i felten helt kender omfanget af den ny viden, ofte bliver denne først tydelig, når man kommer ind på museet, og det efterfølgende arbejde begynder. Det er denne del af arbejdet, som virker usynligt, men som ikke desto mindre er afgørende for de arkæologiske resultater. Det er samtidig også en meget tidskrævende del. Alle fund skal registreres i databaser, så man efterfølgende kan finde dem og søge efter dem. Der skal sendes prøver afsted til datering, det foregår eksempelvis på laboratorier i Polen. Der skal måske sendes dyrekogler til bestemmelse på Naturhistorisk Museum. Sarte genstande skal sendes til konservering, en proces der kan tage helt op til et års tid. Først når alle disse resultater kommer tilbage, samler vi dem sammen og tolker dem og forfatter derefter rapporter, som kan ligge til grund for artikler, bøger, forskning, udstillinger osv. Selve udgravningsdelen, som Lars oplever, er altså blot en mindre del af det arkæologiske arbejde og kan måske for en lægmand synes mere eller mindre resultatløst.

Med din lange erfaring har du så efterhånden afkodet, hvad vi kigger efter, eller er det dig stadigvæk en gåde?

”Det synes jeg faktisk, jeg har afkodet. Jeg kender

godt forskel på stolpehuller og gruber, og jeg ser ofte kogestensgruberne før jer, så snart de dukker op, og jeg ved, at mulden skal afrømmes mere forsigtigt hen over dem”.

Her må indskydes lidt om disse arkæologiske fagtermer, som Lars gladelig slynger om sig med. Stolpehuller er betegnelsen på de cirkulære mørke aftegninger i den lysere undergrund, der repræsenterer det hul, der oprindeligt blev gravet med henblik på at sætte stolper til et hus i oldtiden. Disse fremstår ikke længere som huller, men er fyldt med mørkere jord – måske rester af formuldet stolpe, lidt trækul eller genstande, som kom med ned i hullet, da det blev gravet. Gruber er termen for større eller mindre huller, der blev gravet med forskellige formål for efterfølgende af være fyldt op igen, ofte med bopladsaffald. Kogestensgruber er en massebetegnelse for meget trækulsholdige, og derfor næsten sorte plamager, ofte med brændte sten. Man mener, at mange af dem har været anvendt som en slags jordovne. Ofte er disse ikke så dybt nedgravet, og derfor forsvinder de nemt, hvis

En typisk udgravningssituation, hvor de mørke pletter i undergrunden indikerer stolper fra flere huse, som arkæologerne har markeret med landmålerstokke. I øvrigt sidder der en holder til landmålerstokke på maskinen – et system, som Lars har udviklet.

man graver for tykke lag af henover dem – og det er dét Lars har erfaret gennem årene. Vi behøver ikke engang sige det eller signalere det til ham.

Lars fortsætter: "Jeg ved for eksempel godt, at man skal udvide omkring stolpehuller, for at finde flere, så man kan se hele huset." Dermed mener Lars, at der typisk skal flere stolpehuller til i et bestemt mønster, for at vi kan få en slags grundplan over huset, og man derfor er nødt til at fjerne jorden omkring de første stolpehuller, hvis man vil finde flere." Selvom jeg som udgangspunkt godt kan se forskel på gruber og stolpehuller, så ved jeg også, at det nogle steder kan være vanskeligt at se. Og nogle gange undrer jeg mig jo over, hvorfor I ikke sætter en markeringspind i, men så får jeg at vide, at det er fordi, det er et stenspor – dét kan jeg altså ikke se. Ligesom jeg heller ikke kan se, hvilken periode af oldtiden huset eller gruberne stammer fra. Men overordnet set ved jeg godt, hvad det er, I er på jagt efter", siger Lars med et skævt smil.

Er der nogle ting, som du synes er sjovere i en udgravning end andre?

"Det kan jeg ikke sådan lige svare på, andet end

at det er sjovest, hvis der kommer noget frem i udgravningen, for så bliver arkæologerne i mærkbart bedre humør. Det betyder i øvrigt også noget, hvordan vejret er. Hvis det er for surt, smitter det af på dem. Men ellers synes jeg ikke, der er noget, der er sjovere end andet".

Kan du, når du ser tilbage på de sidste knap 25 år, se, at der er sket en udvikling af udgravningerne mht. areal og omfang måske?

"Ja for søren da, der er da sket virkelig meget! Som jeg har sagt, så er mit arbejde blevet mere trivielt, for før havde man ikke de der forundersøgelser med endeløse rækker af søgegrøfter, hvor vi kører op og ned ad arealet. Og selve udgravningerne er da også blevet mærkbart større, både i fladen men også målt på graveholdets størrelser. Og som jeg sagde tidligere, så kan jeg mærke det ved, at vi er på den samme udgravning i længere tid, simpelthen fordi de er blevet større og mere tidskrævende".

Siden der kom en revision af museumsloven i 2002, har vilkårene ændret sig for dansk arkæologi, hvilket har betydet en markant stigning i både antallet af udgravninger og deres omfang. Samtidig er forundersøgelser blevet langt mere systematiske, end de var tidligere.

Er der noget særligt, som du husker fra en udgravning – et fund, et sted eller en situation, som du anser for at være særlig mindeværdig?

"Jeg husker flere udgravninger for de udfordringer, som de har givet i form af irriterende beplantning. Der var en situation i Allerød engang, hvor græsset stod så højt, at vi ikke kunne orientere os, og pindene [red.: de rød-hvide landmålerstokke på 1,60 meter, som vi anvender til at markere, hvor vi skal grave vore grøfter i forundersøgelserne] blev næsten usynlige. Og en anden gang var vi ude i en

Dårligt vejr kan antage mange former, men snevejr hjælper bestemt ikke på sigtbarheden eller humøret.

rapsmark, hvor vi også havde svært ved at orientere os. Desuden blev motoren overophedet af alle de blomster, der kom ind i maskineriet. Men der var også dengang, da jeg var med ude for at finde guld. Detektorfolkene havde vist fundet noget på en mark, som vi skulle prøve at finde mere af, så jeg var derude sammen med dem og en af arkæologerne. Det var jo meget sjovt, også fordi jeg jo ofte bliver spurgt af folk i min egen branche, om jeg er med til at finde guld. Det er jeg jo faktisk sjældent, men nu kan jeg sige, at det har jeg været med til. Og det var da sjovt at prøve – især fordi der faktisk kom guld! Men jeg synes altså også den gravplads ude i Gørløse var spændende”.

Når nu pensioneringen engang kommer, ser vi dig så som amatørarkæolog og frivillig på udgravningerne?

”Nej – det kommer så ikke til at ske! Men nu går der jo også mange år endnu før den tid kommer....

Altså, det bliver da helt sikkert underligt at slippe arkæologien, det er ikke umiddelbart noget, jeg glæder mig til. Interessen er jo kommet for arkæologi, jeg tænker da over det, når jeg læser om et fund i avisen, eller hører om det i radio og tv – det gjorde jeg bestemt ikke tidligere. Men nej, jeg tror ikke, jeg nogensinde kunne finde på at blive frivillig på en udgravning, for så dyb er interessen heller ikke”.

Er der noget, du har lyst til at tilføje til det, vi har talt om?

”Ja, jeg synes, jeg har fået mange gode kolleger blandt arkæologerne, det var også tydeligt, da jeg blev 50, og I fandt på at lave surprise-morgenmad for mig, hvor I alle sammen dukkede op. Det var en god dag. Men jeg har jo også kendt flere af jer igennem mange år, og ved at have gravet sammen med jer så meget, har jeg da også lært noget om naturlovene for arkæologer”.

Lars graver mulden af i ultratynde lag, hvorefter detektorfolkene følger efter i håbet om at finde guld.

Hvad er det for naturlove – dem tror jeg ikke lige, at jeg kan komme i tanke om?

“For eksempel lige når man synes, at man har lavet en rimelig pæn og jævn flade – så vil I liiige have gravet et par cm mere muld af i fladen. Den er stensikker! Og man kan også være sikker på, at dér, hvor vi er blevet enige om, er det bedste sted at lægge en jordbunke, for at undgå at flytte den senere, dér skal vi selvfølgelig senere se, hvad der ligger nedenunder. For det viser sig jo altid at være det mest spændende sted. Eller, hvis man har tænkt, at man ikke behøver at afgrave jorden helt op mod skellet, fordi man gerne vil have en strimmel jord, som maskinen kan være på. Netop dette sted skal der selvfølgelig graves jord af til sidst, så I forventer næsten, at jeg skal få maskinen til at svæve. Alt dette ved jeg godt, så derfor er jeg nogle gange begyndt at foreslå jer, at vi begynder anderledes, så vi måske kunne undgå de situationer, og jeg synes, de fleste af jer lytter”.

Ja, det er jo rigtig nok, at vi ofte tager dig med på råd, eller at vi udnytter dine mange andre kompetencer. Generer det dig, når nu du egentlig er hyret til at køre maskine?

“Jeg synes, at det OK at blive spurgt til råds og hjælpe med forskellige opgaver. Den der funktion som “praktisk gris” kan jeg meget godt lide – den giver jo også nogle afbræk i det lidt ensformige gravejob”.

Du nævnte tidligere, at du i begyndelsen også havde en masse fordomme om arkæologer, fordi de ofte optræder i din branche. Hvad siger du nu, når du møder sådanne fordomme om os?

“Jeg forsvare jer altid; både jeres arbejde og tidsrammer. Når mine kolleger siger, at det er arkæologernes skyld, at et byggeri bliver forsinket, så er jeg nødt til at sige, at det ikke er tilfældet. Jeg forklarer

dem om, hvordan I forsøger at komme tidligt ind i processen netop for at undgå forsinkelser. Jeg siger også, at det i hvert fald ikke passer, at I kun graver med pensel og med ske. Og når den der kommer med, at I ligger med r... i vejret, så må jeg jo bare sige, at det ikke gør så meget, for mange af jer er jo damer”.

Det sidste bliver sagt med et venskabeligt grin, for vi ved godt, at Lars ikke hører til kategorien af lumre maskinfolk. I Lars’ tilfælde tager vi det som en kompliment.

Efter mødet og interviewet med Lars, blev jeg i endnu højere grad end tidligere klar over, at en af de virkelig gode grunde til at have en maskinfører, som har arbejdet med os igennem mange år, er de perspektiver på vores arbejde, som han kan give. Der er vel i de fleste fag en fare for, at man kan blive meget lukket om sig selv, og måske bekræfte hinanden i, at det man gør, er det rigtige og den bedste løsning, og her er det meget værdifuldt at få andre synspunkter og blive udfordret på, om det nu også er tilfældet. Indimellem kan man også glemme at værdsætte betydningen af andre faggruppers indsats for at løse en opgave, og da kan det være på sin plads at blive mindet om betydningen af godt tværfagligt samarbejde. Der blev indledt med det typiske billede af en arkæolog med graveske og pensel, men i virkeligheden burde vi lige så ofte fremstilles med en skovl i den ene hånd og en gravemaskine – med fører – i den anden.

Artiklen er baseret på et interview med Lars i maj 2018 og er godkendt af ham før tryk.

Folkeskolen på vej i Fredensborg i 1920'erne

AF HANS JØRGEN WINTHER JENSEN

Folkeskolen, som vi kender den i dag, er et resultat af en lang historisk proces. Folkeskolen er ikke bare et resultat af politiske beslutninger på landsplan, men i høj grad af lokale forhold. Derfor var der tidligere stor forskel på skolevæsenet på land og i by. Desuden fik skolen en særlig karakter i de kommuner, som nok var landkommuner, men samtidig havde bymæssige bebyggelser. En sådan kommune var Fredensborg. I artiklen beskrives det, hvorledes byens skolevæsen i perioden fra ca. 1900 til ca. 1925 tog små skridt på vejen mod den gratis, skattefinansierede folkeskole for alle. Den folkeskole, som kunne give adgang til en videregående uddannelse. Et vigtigt problem, som vil blive behandlet her, er spørgsmålet om, hvem der tog initiativet til og støttede de lokale skolereformer, som kan siges at foregribe en senere tids reformer, som ophævede forskellen på land og by i skolemæssig henseende.

*Marinus Sørensen
1884-1957. Overlærer,
senere inspektør, ved
Fredensborg Skole
1921-1951.*

Den offentlige skole 1900-1920

”Det har været en interessant diplomatisk opgave inden for børnenes verden at søge forenet de ret udtalte sociale modsætninger: et lille, men typisk bysamfund, handel, håndværk, arbejdere og en lige så typisk ren landbefolkning.”¹

Sådan sammenfatter Marinus Sørensen i sine erindringer fra 1953 sit virke som førstelærer og siden skoleinspektør ved Fredensborg Skole 1921-1951. Som udefra kommende havde han et skarpt blik for modsætningerne i den lille kommune, som han kom til i 1921 – nemlig Asminderød-Grønholt. Citatet er brugt som indgangsbøn til artiklen her, fordi det siger noget helt centralt om baggrunden for den lokale folkeskole.²

Spørgsmålet er, om den offentlige skole i Asminderød-Grønholt i 1920'erne udviklede sig i retning af at blive en folkeskole ikke bare af navn, men også af gavn. For at kunne forstå undersøgelsen og udviklingen i Asminderød-Grønholts kommunale skolevæsen, er det vigtigt at have in mente, at datidens offentlige skole adskilte sig meget fra nutidens.

Sagen var nemlig den, at de undervisningspligtige børn gik i vidt forskellige skoler alt efter om de boede på land eller i by. Der var ligeledes forskel på skolegangen for børn af fattige og rige forældre i købstæderne. Ordet folkeskole optræder første gang i en lovtæst fra 1899 – nemlig i ”Lov om forskellige forhold vedrørende Folkeskolen”. Den lov gjaldt hele Danmark, såvel by som land, så i lovgivningens forstand havde man en folkeskole. Man kan imidlertid ikke sige, at der var tale om én folkeskole for hele folket i praksis.

I landkommunerne fandtes den landsbyordnede

undervisning. Her blev de undervisningspligtige børn mellem 7 og 14 år undervist i to klasser, nemlig i yngre og ældre klasse. De kunne dog også være inddelt i fire klasser. Klassekvotienten var højere end i købstæderne, og fagrækken var kortere. I de landsbyordnede skoler var der ikke undervisning, der kunne føre til eksaminer, der gav adgang til videregående uddannelser. Hvis et landbobarn skulle have en eksamen, måtte forældrene have ressourcer til at lade barnet frekventere den nærmeste købstadsordnede skole eller en privat skole.

I købstæderne bestod den offentlige skole dels af en skole, hvor forældrene betalte et mindre beløb for undervisningen, og dels af en gratis skole, kaldet friskole, for dem hvis forældre ikke kunne betale. I friskolen rådede man over langt færre ressourcer og kunne derfor kun give de fattige børn en undervisning af lavere kvalitet end i betalingskolen; men købstadsskolerne underviste i flere fag, i flere timer pr. elev og havde en lavere klassekvotient end de såkaldte landsbyordnede skoler, hvor man som oftest kun gik i skole hver anden dag og

Fredensborg Skole efter 1906. Fredensborg Arkiverne.

det i klasser med flere årgange sammen. Så sammenfattende og skarpt formuleret kan man sige, at skoletilbuddet til børnene på landet var dårligere end tilbuddet til købstadsbørnene.

Desuden fandtes i købstæderne, og i en vis udstrækning i landkommunerne, private skoler, der blev drevet som forretninger, hvor forældrene derfor skulle betale.

Med almenskoleloven af 1903 indførtes den såkaldte mellemskole og dertil hørende mellemskoleeksamen. Den var beregnet for børn mellem 11 og 14 år, og den skulle give adgang til realklassen/realeksamen og til gymnasiet/studentereksamen; men denne skoleform indførtes ikke i de landsbyordnede skoler, og langt fra i alle offentlige købstadsordnede inden 1920. Derimod tog mange private skoler denne form til sig som en ny indtægtskilde.

Der var altså lang vej til, at man kunne tale om den danske folkeskole som en fælles, gratis, skattefinansieret skole for alle danske børn på land og i by, uanset social baggrund – en folkeskole, der også kunne give adgang til en videregående uddannelse. En folkeskole ikke bare af navn, men også af gavn.

Asminderød-Grønholt 1900-1920

Da skolevæsenet ikke udviklede sig i et tomrum, men som en del af lokalsamfundet, er det nødvendigt med et kort rids af Asminderød-Grønholt Kommunes historie. Navnet siger ikke mange noget i dag, så det er nok hensigtsmæssigt at gøre opmærksom på, at kommunen skiftede navn til Fredensborg-Humblebæk i 1972, som i 2007 blev lagt sammen med Karlebo Kommune til Fredensborg Kommune.

Asminderød-Grønholt landkommune havde i lig-

hed med andre kommuner i Nordsjælland siden 1700-tallet været forkælet, hvad angår vejnet, i kraft af kongevejene. De var blevet anlagt for at lette kommunikationen mellem København og de nordsjællandske kongeslotte. I 1864 åbnede den såkaldte Nordbane, der var en jernbanelinje fra København over Hellerup, Lyngby, Holte, Birkerød, Lillerød, Hillerød, Fredensborg og herfra videre til Helsingør. Det betød togafgange mod København og Helsingør tre gange daglig til gavn for såvel person- som godstransport. Dermed var en vigtig forudsætning for den vækst, som området kom til at opleve i 1900-tallet, på plads.

Jernbanen gav anledning til den bebyggelse og de erhverv, som man så i alle andre stationsbyer, som blev centre for den lokale handel, service- og håndværksvirksomhed, godt hjulpet på vej af ophævelsen af de gamle købstæders monopol på håndværk og handel og indførelsen af næringsfrihed i 1862; men i Fredensborg fik udviklingen en speciel drejning. For det første tiltrak området mange rekonvalescenter og pensionister. For det andet tiltrak man mange landliggere, som lejede sig ind hos de lokale. De få, der havde råd til at erhverve en bolig her, boede og arbejdede som oftest i København i vinterhalvåret.

I slutningen af 1800-tallet og i starten af 1900-tallet oplevede Fredensborg en stærk vækst og byggeaktivitet, der resulterede i, at antallet af ejendomme i Fredensborg voksede med næsten 60 %. En integreret del af væksten var den modernisering, som Asminderød-Grønholt oplevede. I 1906 kunne man tage såvel gas- som vandværk i brug. I 1913 fik Fredensborg nedlagt kloakrør, og i vinteren 1917-18 nåede elektricitetsforsyningen ud til alle, der havde de nødvendige installationer.

Nordbanen havde begunstiget områderne inde i

landet, hvorimod områderne ved Øresundskysten ikke havde fået denne vitaminindsprøjtning. Det fik de i 1897, hvor kystbanen åbnede. I starten var den imidlertid kun dobbeltsporet fra København til Rungsted. Først i 1921 blev den dobbeltsporet fra Rungsted og nordpå.

I et forsøg på kort at beskrive ændringerne i kommunen i begyndelsen af 1900-tallet kan man starte med befolkningsudviklingen. I 1901 boede der 5.064 indbyggere. I 1916 var tallet steget til 5.479, for i 1921 at være oppe på 5.888, således at befolkningstallet i de to første årtier af 1900-tallet steg med godt 16 %.

Bag denne beskedne vækst gemte der sig nogle forskydninger mellem de bymæssige bebyggelser og kommunens store landområde til fordel for de førstnævnte, således at godt halvdelen af kommunens indbyggere omkring 1920 boede i bymæssige bebyggelser.

Skellet mellem land og by i Asminderød-Grønholt kom til udtryk i det politiske liv. Konflikten mellem de voksende bysamfund i Fredensborg og

Klasseværelse på Fredensborg Skole, uden år, Fredensborg Arkiverne.

kystdistriktet – det vil sige Humlebæk-Sletten – i kommunen og landområderne viste sig i uenighederne omkring forsyningen med gas, vand og el. Diskussionen gik på det forhold, at alle kommunens indbyggere skulle deltage i bekostningen, men at det som oftest var byboerne, der fik gavn af de store investeringer. I hvert fald i starten.

Hvis man kort skal karakterisere de samfundsmæssige ændringer og forskydninger i Asminderød-Grønholt Kommune i de to første årtier af 1900-tallet, kan man sige, at Fredensborg og Kystdistriktet oplevede såvel kvantitative som kvalitative ændringer, medens landsbyerne i sammenligning hermed nærmest stod stille.

Skolevæsenet i en landkommune med bymæssig bebyggelse

Dobbeltheden i Asminderød-Grønholt Kommune med hensyn til bebyggelse og erhverv var et vilkår, som den delte med 72 andre kommuner med tilsammen over 200.000 indbyggere. De dannede i 1915 deres egen organisation ved siden af købstædernes og landkommunernes med navnet "Fællesorganisationen af Landkommuner med bymæssig bebyggelse".

Hvis man sætter lighedstegn mellem Nordsjælland og det gamle Frederiksborg Amt havde "Fællesorganisationen af Landkommuner med bymæssig bebyggelse" ni kommuner som medlemmer i Frederiksborg Amt. Yderligere fem kommuner fra den nordlige del af Københavns Amt på grænsen til Frederiksborg Amt var medlemmer. Det ville være interessant at undersøge og sammenligne udviklingen i alle disse kommuners skolevæsen, for at se om de alle gennemløb en lignende udvikling; men indtil videre er det kun blevet til Hørsholm Kommune, som blev behandlet i sidste års udgave af "Alle

Tiders Nordsjælland", og altså her Asminderød-Grønholt.

Dobbeltheden i Asminderød-Grønholts struktur med hensyn til bebyggelse og erhverv kommer også til udtryk i det kommunale skolevæsen. I 1906 åbnedes Fredensborg Centralskole. Her undervistes de undervisningspligtige børn i syv klasser inddelt efter alder, og de undervistes hver dag. I kommunens øvrige syv skoler undervistes børnene i henholdsvis to og fire klasser på tværs af deres alder. Børnene var således kun inddelt i to klasser i Langstrup, Vexebo, Dauglække, Toelt, Grønholt og Lønholt. I skolen i Sletten havde man valgt en mellem-løsning, da børnene her var inddelt i fire klasser. Men fælles for alle de nævnte skoler var, at børnene kun gik i skole hver anden dag.

I Sletten Skole havde eleverne haft undervisning tre timer hver dag i et par år omkring århundredskiftet. Denne hverdagsundervisning var blevet gennemført efter henstilling fra skoledirektionen, men ordningen svarede ikke til beboernes ønsker. Efter kort tid søgte de om igen at få indført undervisning hver anden dag, da de på grund af deres økonomiske forhold ikke kunne undvære børnene hver dag. Desuden spildtes for meget tid, når børnene skulle gå den lange vej fra Humlebæk til Sletten hver dag. I første omgang strittede sognerådet imod; men da beboerne insisterede på at få hverdagsundervisningen erstattet af hverandendagsundervisning, og da skolekommissionen anbefalede ændringen, bøjede sognerådet sig. Og først i 1929 indførtes hverdagsundervisning ved Sletten Skole – efter udtrykkeligt ønske fra beboerne.

Når beboerne i skoledistriktet, hvor Fredensborg Centralskole lå, kunne leve med, at deres børn gik i skole hver dag, skyldtes det ikke nødvendigvis, at de ikke var afhængige af børnenes arbejde. Nej sa-

Fredensborg Skole med elever og lærere 1920. Fredensborg Arkiverne.

Vexbo Skole med elever og lærere ca. 1925. Th. lærer Aagesen og tv. fru Aagesen og lærerinde fru Petersen. Fredensborg Arkiverne.

gen var, at de til gengæld for at gå i skole hver dag, kun gik i skole halvdelen af dagen, for det samlede timetal var det samme, hvad enten man gik i skole hver eller hver anden dag. Det betød, at disse børn kunne kombinere deres halve skoledag med et halvdagsjob, hvad der var almindeligt i byerne, hvor to børn ofte deltes om et heldagsarbejde. Forskellen på Centralskolens hverdagsundervisning og de andre syv skolers hverandendagsundervisning afspejler derfor sandsynligvis forskellige typer af arbejdsmarked i henholdsvis det bymæssige Fredensborg og i de områder, hvor erhvervslivet var præget af landbrug og fiskeri. En anden mulig forklaring kunne være, at relativt flere forældre i Fredensborg var så velstående, at de ikke var afhængige af børnenes arbejde.

Der var selvfølgelig ikke tale om, at der eksisterede to helt, med vandtætte skotter, adskilte arbejdsmarkeder for børn i denne lille kommune. Desuden

udviklede erhvervslivet sig, og dermed udviklede arbejdsmarkedet sig – også det for børn. Det afspejlede sig også i skolens hverdag og forsøget på at regulere også børnenes liv og skoleliv. Man skelnede mellem lovlige og ulovlige forsømmelser. Til de første hørte de forsømmelser, der skyldtes sygdom, hårdt vejr og ufremkommelige veje. Disse forsømmelser medførte ikke bøder. Det gjorde derimod de ulovlige; men hvad der var ulovlige forsømmelser, hvorvidt de skulle medføre bøder og hvor store disse skulle være, fortolkedes vidt forskelligt fra kommune til kommune og forandredes over tid. Det er derfor bemærkelsesværdigt, at sognerådet i 1907 vedtog "... for indeværende Aar at undlade at ikende de af de skolesøgende Børn, som søge Centralskolen og som deltage i Høstarbejdet Bøder for Forsømmelser i Høsttiden". Hvorimod samme sogneråd året efter vedtager ikke at eftergive bøder for skoleforsømmelser på grund af høsten.

Daugløkke Forskole med elever og lærerinde 1921. Fredensborg Arkiverne.

Toelt Skole med elever og lærer 1922 eller 1923. Fredensborg Arkiverne.

Forslag til indførelse af mellemskole og mellemskoleeksamen

Som det forhåbentlig fremgår af det foregående var Asminderød-Grønholt omkring 1920 en kommune med to ansigter. På den ene side havde man de store landområder præget af landsbyer og landbrug. På den anden side havde man den bymæssige bebyggelse, Fredensborg, Humlebæk og Sletten, med deres villabebyggelse. Denne struktur havde givet anledning til et skolevæsen, der på tilsvarende vis var todelt, et skolevæsen, hvor man på den ene side havde centralskolen med købstadslignende forhold (hverdagsundervisning, aldersinddelt undervisning i syv klasser), på den anden side havde kommunen syv skoler med landsbyordnet undervisning (to eller fire klasser, hverandendagsundervisning).

Det er ikke bare en sen eftertid, der ser sådan på det. I anledning af en forespørgsel fra sognerådet havde Indenrigsministeriet "resolveret, at Fredensborg By maa betragtes som bymæssig Bebyggelse, medens den øvrige del af Kommunen anses som almindelig Landkommune."³ Hvorfor sognerådet spurgte Indenrigsministeriet om kommunens status, er ikke helt klart; men det hænger sandsynligvis sammen med overvejelser i sognerådet om en ændring af skolevæsenet, for kort tid efter indløb endnu en skrivelse fra Indenrigsministeriet. Heri hedder det, at kommunen eventuelt godt kan indføre købstadsordning for centralskolens vedkommende, medens den hidtidige ordning kan bibeholdes for de øvrige skolars vedkommende.

I forlængelse heraf fremsattes et forslag om oprettelse af realklasse eller mellemskoleklasse ved

Fredensborg Centralskole⁴. Dermed sattes en proces i gang som foreløbig endte med en ny skoleplan, som vedtoges af sognerådet og stadfæstedes af Undervisningsministeriet 12. april 1921. Heri blev det slået fast, at Centralskolen i Fredensborg var undergivet de for købstadsskoler gældende regler. Desuden var det planen, at denne skole skulle bestå af følgende tre afdelinger: 1. Grundskolen for børn fra den skolepligtige alders begyndelse indtil 11-årsalderen med fire fortløbende etårige klasser, 2. Hovedskolen for børn fra 11 til 14 år med tre fortløbende etårige klasser, og 3. Mellemskolen for børn fra 11-årsalderen med fire mellemskoleklasser. Kommunens øvrige syv skoler skulle forblive landsbyordnede. Fire af skolerne skulle have fire klasser og tre skulle have to klasser.

Indførelse af præliminæreksamen

Planen overhales imidlertid af virkeligheden. Skolekommissionen vedtog nemlig allerede 16. marts 1922, efter indhentet erklæring fra overlæreren, at

anbefale sognerådets andragende om at måtte udsætte oprettelsen af mellemskole ved Fredensborg Centralskole. Derfor er planen, som den findes i Undervisningsministeriets arkiv, da også forsynet med en håndskrevet påtegning, hvor der står: "Oprettelse af Mellemskolen udsættes indtil videre."

Den nævnte overlærer var Marinus Sørensen, der var blevet ansat, efter at den nye skoleplan var blevet stadfæstet af Undervisningsministeriet. Ligesom han spillede en vigtig rolle ved udsættelsen af indførelse af mellemskolen, var han af betydning for, at tanken om at lade det kommunale skolevæsen udbyde undervisning, der forberedte børn til en eksamen – mellemskoleeksamen eller realeksamen – dukkede op igen. Han fremsatte 6. marts 1924 i skolekommissionen et forslag i den retning. Behandlingen af forslaget blev udsat; men det er værd at bemærke, at man besluttede at besøge Gilleleje Skole, hvor en ordning, som den foreslåede, var gennemført.

Om det var besøget på skolen i Gilleleje, der

Marinus Sørensen

Marinus Sørensen er så beskeden, at han ikke nævner den måske vigtigste, hvad angår den konkrete udformning af skoleplanen – nemlig sig selv. Han var født i 1884 i Visborg i nærheden af Hadsund. Han voksede op under små kår; men forældrene prioriterede skolegang så højt, at han allerede som femårig blev sendt til privat undervisning, hvorefter han kom i den lokale landsbyskole – fire år i yngste klasse og tre i ældste klasse. Om sommeren gik de yngste i skole fem dage og de ældste én dag. Om vinteren tog de store revanche med fire dage om ugen; mens de små måtte tage til takke med to.

Alting tegnede til, at han efter den stråttækte skolegang skulle i lære som mølledreng; men hans lærer greb ind og fik formidlet et tilbud om en friplads ved Hadsund Realskole, hvor han i 1902 tog almindelig forberedelseseksamen også kaldet præliminæreksamen – den eksamensform, han var med til at indføre i Asminderød-Grønholt. I 1906 tog han lærereksamen ved Ranum Seminarium, og 1911-21 var han lærer ved Aalborg kommunale skolevæsen i en periode, hvor kommunens skolevæsen reformeredes.

Det var med denne bagage Marinus Sørensen blev ansat som førstelærer ved Fredensborg Centralskole i 1921.

gjorde udslaget eller hvad, vides ikke; men på mødet i skolekommissionen otte dage efter vedtoges overlærerens forslag enstemmigt, og man vedtog, efter at have hørt lærerrådets mening, at ansøge Undervisningsministeriet om at lade skoleplanen af 12. april 1921 træde i kraft snarest muligt. Dog skulle den vedtagne skoleplans § 2 ændres, således at der i stedet for fire mellemskoleklasser indføres "2 Realklasser med Præliminærexamen som Maal". Skolekommissionen anmodede i øvrigt overlærer Sørensen om at formulere teksten til indstillingen.⁵

Sognerådet fulgte indstillingen fra kommissionen ved at vedtage at søge Undervisningsministeriet om fritagelse for indførelse af mellemskole imod at indføre "en Realskole med Præliminærexamen som Maal."⁶ Overlærer M. Sørensens forslag til skoleplan for Centralskolen, hvorefter der skulle indføres to klasser med præliminærexamen som formål, blev vedtaget i skolekommissionen 28. januar 1925.

Skolepenge eller ej

I et velfærdshistorisk perspektiv er det vigtigt, om den ændring af skolevæsenet i Asminderød-Grønholt, som behandles her, medførte indførelse af skolepenge. Emnet blev taget op i skolekommissionen i anledning af, at Undervisningsministeriet forlangte en udtalelse angående betaling af skolepenge for undervisning i realklassen, og skolekommissionens henstilling til sognerådet i den forbindelse er vigtig. Kommissionen var enig om at henstille "til Sogneraadet at Undervisningen for inden-kommunale Børn er gratis men at dersom Sogneraadet ikke mener at kunne gaa med paa en saadan Ordning (som Skolekommissionen dog af Hensyn til Skolens Trivsel maa anse for den sundeste) maa i saa Fald bede om at mindst 1/3 af de Børn der

Gilleleje Skole med elever og lærere i 1923. Marinus Sørensen og lokalpolitikere fra Asminderød-Grønholt aflagde besøg på Gilleleje Skole inden de tog den endelige beslutning om at reformere kommunens skolevæsen. Gribskov Arkiv. Gribskov Arkiv har oplysninger om personerne på fotografiet.

benytter Undervisningen i Realskolen maa faa gratis Undervisning."

Medlemmerne var således enige om, at undervisningen burde være gratis, altså skattefinansieret, hvad der er en forudsætning for, at skolevæsenet kan kaldes en folkeskole, ikke bare af navn, men

Fredensborg Skole. 3. real 1929 med frk. Bro og A. Romose. Fredensborg Arkiverne.

også af gavn. Tilsyneladende var der bred enighed i den sag, for spørgsmålet om skolepenge ses ikke behandlet sidenhen, og tilsyneladende indførtes ikke skolepenge i Asminderød-Grønholt.⁷

Hvad angår spørgsmålet om, hvorvidt bøger og materiale skulle være gratis og skattefinansieret, er formuleringerne i de to skoleplaner ikke helt enslydende. I planen fra 1921 hedder det, at al undervisning, bøger og materiale er gratis for de i kommunen hjemmehørende børn "dog kun for så vidt Forældrene ikke selv ønsker at anskaffe dem". Denne plan ændredes, som beskrevet ovenfor, for Fredensborg Centralskoles vedkommende, og i

Asminderød-Grønholt sogneråd 1921-1925. Fredensborg Arkiverne. På fotografiet ses fra venstre mod højre: arbejdsmand Hans Rasmussen, Langerød, savværksarbejder N.P. Petersen, Fredensborg, gårdejer Rasmus Mathisen, Lønholt, gårdejer Hans Hansen, Danstrup, gårdejer Edv. Nielsen, Toelt, direktør I. Hansen, Humlebæk, trafikassistent J. Kure, Fredensborg, kommunesekretær Poul Hedegaard, Fredensborg, gårdejer J. Børgesen, formand, Langstrup, gårdejer Carl Nielsen/kasserer, Grønholt, gårdejer Hans Olsen, Endrup, biograftejer Peter Hansen, Fredensborg, parcellist J. Jensen, Toelt, muremester P. Jørgensen, malermester H. Jessen og fisker Hvidtfeldt Larsen.

den nye plan hedder det, at bøger og materiale var gratis i folkeskolen, "Bøger dog kun for saa vidt Forældrene ikke selv kan anskaffe dem." Disse formuleringer rejser nogle spørgsmål: Var der to forskellige regler for henholdsvis de landsbyordnede skoler og Fredensborg Centralskole? Var der forskellige regler for Centralskolen alt efter om børnene gik i folkeskolen eller realskolen? Spørgsmålene kan ikke besvares her og nu; men i Fredensborg Centralskole var bøger og undervisningsmidler ikke uden videre gratis. Det var de kun for de fattige.

Hvem kan tage æren?

Det ville have været meget oplysende, hvis der kunne peges på de konkrete årsager til, at man oprindelig foreslog, at man oprettede en mellemskole, og de konkrete årsager til, at man faktisk vedtog denne model. Det ville endvidere have kastet lys over den lokale skolepolitik, hvis det havde været muligt at påvise motiverne bag udskyldelsen af mellemskoleplanen og den senere omkalfatring til det, som overlærer M. Sørensen senere beskriver som "Præliminærskole med 4 Klassetrin."⁸ I det arkivaliske materiale findes imidlertid ikke vidnesbyrd, der tillader at sige noget om disse årsager og motiver; men meget tyder på, at denne skole- og eksamensform passede bedre for realskoler på landet og i stationsbyer under opbygning end mellemskoleundervisning og mellemskoleeksamen. Desuden var de fleste timer fælles for børnene i første real og 6. klasse såvel som for børnene i anden real og 7. klasse. Det var kun i matematik og sprog, at undervisningen i realklassen foregik for sig selv. Det gjorde reformen knap så omkostningsfuld.

Hvem var det, der gennemførte reformen af skolelæsesenet i Asminderød-Grønholt? I sin lille bog "Fredensborg Kommune- og Realskole som køb-

stadsskole gennem 25 Aar" fra 1946 roser overlærer Marinus Sørensen de sognerådsmedlemmer, som i 1920 vedtog indførelsen af købstadsordningen med en eksamensskole, for deres sunde blik og klare fremsyn. I dette sogneråd med 15 medlemmer fyldte gårdmændene godt op. De talte seks medlemmer, hvortil kom en parcellist. Den næststørste gruppe var de tre fiskere fra Sletten. Hertil kom: en bankdirektør, en biografejer (også omtalt som hotel-ejer), en trafikassistent, en smedemester og endelig rådets enlige kvinde – en dameskrædder. Da der var et skel mellem land og by, er det vigtigt at gøre opmærksom på, at af de ovennævnte kom de fem fra Fredensborg, de tre fra Sletten og de resterende syv fra kommunens store landområder.

Hvad angår sognerådsmedlemmernes partitilhørsforhold, forholdt det sig sådan, at ved valget i 1917 fik Socialdemokratiet fire, Det radikale Venstre to og Fælleslisten for Højre og Venstre hele ni medlemmer valgt. Ved valget i 1921 gik Socialdemokratiet et mandat frem på bekostning af Fælleslisten. Men de partipolitiske skel kom ikke til udtryk i den her behandlede reformproces. De viste sig dog i et andet skolepolitisk spørgsmål, nemlig i spørgsmålet om, hvorvidt kommunens skolevæsen skulle udbygges i "Kystdistriktet". Beboerne her søgte i 1924 om indførelse af undervisning hver dag og opførelse af en "Centralskole", og de støttedes af den socialdemokratiske sognerådsgruppe; men forslaget nedstemtes af et flertal i sognerådet. Først i 1929 får Kystdistriktet sin skoleudvidelse og hverdagsundervisning.

Når der er gjort noget ud af at gøre rede for sognerøddernes partitilhørsforhold, skyldes det to forhold. For det første er folkeskolen i dag genstand for heftige partipolitiske diskussioner. Det er derfor interessant, at det var ikke tilfældet i Fredensborg i

J. Børgesen. Gårdejer fra Langstrup (1862-1936). Sognerådsformand 1909-1933.

*J. Børgesen
Gårdejer Langstrup født 30/5 1862
Sognerådsformand fra 3/4 1909-3/4 1933*

1920'erne. For det andet har historikere diskuteret, hvem der kan tage æren for udviklingen af den danske velfærdsstat. I forhold til den diskussion, er det interessant, at alle partier stemte for ændringerne af skolevæsenet i Fredensborg i 1920'erne.

Afslutning

Asminderød-Grønholts skolevæsen tog et skridt frem mod at blive en folkeskole af gavn i 1920'erne. Fredensborg Centralskole havde været købstadsordnet siden 1906; men skolen havde ikke en overbygning, der gav eleverne mulighed for at læse videre. Det fik man med indførelsen af den fireårige realskole, der ledte frem til præliminæreksamen. Og undervisningen her blev gratis, så kommunens børn var ikke længere henvist til udenbys kommunale skoler eller private betalingskoler, hvis de ville i gymnasiet. Dog skulle der betales for undervisningsmateriale.

Asminderød-Grønholt
sogneråd 1921-1925 på
udflugt. Fredensborg
Arkiverne.

Set fra 2018, hvor skolepolitik altid fremkalder hede diskussioner, er det bemærkelsesværdigt, at ændringerne af skolevæsenet gennemførtes i total enighed på tværs af partiskel, sociale og økonomiske skel. Og ikke mindst på tværs af det dybe skel og modsætningsforhold mellem land og by.

Kommunens øvrige syv landsbyordnede skoler bestod imidlertid fortsat indtil 1936-1940, hvor de nedlagdes, og eleverne med få undtagelser blev overført til Fredensborg Kommune- og Realskole.

Kommunens skolevæsen havde dermed siden 1907 ændret sig fra at være landsbyordnet til at være købstadsordnet. Det var en ændring, som andre kommuner havde foretaget. Det fælles for mange af dem var, at de var landkommuner, men havde bymæssig bebyggelse, altså var en mellemting mellem landkommuner og købstadskommuner. Disse kommuner havde altså valgt en særlig vej ind i velfærdssamfundet, hvad angår skolevæsenet. Velfærdssamfundet var ikke ens overalt. Det var også lokalt bestemt, eller måske skal man snarere sige regionalt bestemt, for spørgsmålet er, om

ikke man kan tale om en nordsjællandsk variant af velfærdssamfundet?

Set i det lys, tager Marinus Sørensens ord, som er citeret i indledningen, sig ud som en beskrivelse af det sindige arbejde med at realisere velfærdssamfundet i det Nordsjælland, som hverken var land eller by, men både og.

Tak

Der skal her lyde en stor tak til Fredensborg Arkiverne ved Lise Schifter og Elisabeth Durafour for hjælp med materiale til artiklen.

Noter

1. Sørensen 1959, s. 76.
2. Denne artikel er en bearbejdet udgave af forfatterens artikel *Folkeskolen mellem land og by i Nordsjælland 1900-1925*, som forventeligt vil blive publiceret i *Gransk* i løbet af 2018. Her findes den nødvendige dokumentation. Se endv. Jensen 2017 som behandler samme emne for Hørsholms vedkommende.
3. Asminderød-Grønholt Kommune, Sognerådet Forhandlingsprotokol 1918-1935 under 13/1, 6/2 og 23/3 1920.
4. Asminderød-Grønholt Kommune, Sognerådet Forhandlingsprotokol 1918-1935 under 23/3 1920.
5. Protokol for Asminderød-Grønholt Skolekommission. Forhandlingsprotokol 1903-1955 under 6/3 og 14/3 1924.
6. Asminderød-Grønholt Kommune, Sognerådet Forhandlingsprotokol 1918-1935 under 26/6 1924.
7. Jensen, HJWJ. 2018 (upubl.).
8. Sørensen 1946, s. 9.

Litteraturliste

Christensen, F., B.S. Larsen og E. Thomsen 2007: *Humlebæk Skole gennem 100 år. Fredensborg-Humlebæks Lokalhistoriske Forenings årsskrift*. Fredensborg-Humlebæk Lokalhistoriske Forening.

www.danmarkshistorien.dk

Folketal, areal og klima 1901-1960. Statistiske Undersøgelser. Nr. 10. Kbh. 1964.

Gjerløff, A.K. og A.F. Jacobsen 2014: *Da skolen blev sat i system 1850-1920*. de Coninck-Smith, N. og C. Appell (red.): Dansk skolehistorie 3. Hverdag, vilkår og visioner gennem 500 år. Bind 3, Aarhus Universitetsforlag.

Gjerløff, A.K. m.fl. 2014: *Da skolen blev sin egen 1920-1970*. de Coninck-Smith, N. og C. Appell (red.): Dansk skolehistorie 4. Hverdag, vilkår og visioner gennem 500 år. Bind 4. Aarhus Universitetsforlag.

Heiberg, P. 2017: *Spor, huse og folk. 150 års jernbanehistorie i Fredensborg Kommune*. Humlebæk Lokalhistoriske Forening og Fredensborg Lokalhistoriske Arkiv.

Jacobsen, H.K. 2006: *Fredensborg Skole*. Fredensborg-Humlebæk Lokalhistoriske Forening og Fredensborg Lokalhistoriske Arkiv.

Jensen, H.J.W. 2017: *Folkeskolen på vej i Hørsholm i 1920'erne. Alle tiders Nordsjælland. Museum Nordsjælland Årbog 2017*, s. 97-106.

Jensen, H.J.W. 2014: *Brudstykker af Hørsholms skolehistorie. Hørsholm Egns Museum Årbog 2014*, Museum Nordsjælland.

Kolstrup, S. 1998: *Velfærdsstatens rødder. Fra kommunesocialisme til folkepension*. København.

Larsen, B.S. 2007: *Humlebæk Skole gennem 100 år. Årsskrift for Fredensborg-Humlebæk Lokalhistoriske Forening*. Fredensborg-Humlebæk

Lokalhistoriske Forening og Fredensborg Lokalhistoriske Arkiv.

Larsen, B.S. 2007a: *Sletten Skole 1907-1926. Humlebæk Skole gennem 100 år. Årsskrift for Fredensborg-Humlebæk Lokalhistoriske Forening for 2007*. Fredensborg-Humlebæk Lokalhistoriske Forening og Fredensborg Lokalhistoriske Arkiv.

Larsen, B.S. 2007b: *Sletten Skoles udvidelse 1929. Humlebæk Skole gennem 100 år. Årsskrift for Fredensborg-Humlebæk Lokalhistoriske Forening for 2007*. Fredensborg-Humlebæk Lokalhistoriske Forening og Fredensborg Lokalhistoriske Arkiv.

Madsen, C.B.E. 2003: *Fra Fredensborg. Bygninger – Borgere – Begivenheder*. Bevaringsforeningen "Fredensborg" og Fredensborg-Humlebæk Lokalhistoriske Forening.

Nordsjællands Socialdemokrat.

Sørensen, M. 1946: *Fredensborg Kommune- og Realskole som købstadsskole gennem 25 Aar 1921-1946*. Fredensborg.

Asminderød-Grønholt sogneråd 1925-29. Fredensborg Arkiverne.

Sørensen, M. 1959: En skolemands erindringer. *Kultur og Folkeminder*, 11, s. 70-76.

Trap, J.P. 1898: *Kongeriget Danmark 3. udgave. Andet Bind. Frederiksborg, Københavns, Holbæk, Sorø og Præstø Amter*. Gad, København.

Trap, J.P. 1920: *Kongeriget Danmark 4. udgave. Andet Bind. Frederiksborg, Københavns, Holbæk, Sorø og Præstø Amter*. Gad, København.

Skolekommissionens Forhandlingsprotokol 1903-1955. Rigsarkivet.

Valgavis for Hørsholm, Birkerød og Bloustrød Kommuner udgivet af de socialdemokratiske Foreninger 1913, 1917 og 1921. Fredensborg Arkiverne.

Arkivalier

Asminderød-Grønholt Kommune (Fredensborg-Humlebæk). Rigsarkivet.

Fællesorganisationen af Landkommuner med bymæssig bebyggelse (Foreningen af bymæssige Kommuner). Rigsarkivet.

Lister over medlemmer af Asminderød-Grønholts sogneråd med angivelse af partitilhørsforhold udarbejdet af Ernst Tursø. Fredensborg Arkiverne.

Lynge-Kronborg herreds provsti. Skoledirektionen. Rigsarkivet.

Materiale vedrørende foreningens stiftelse. Rigsarkivet.

Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsen, 2. kontor approberede Skoleplaner 1901-1910. Rigsarkivet.

Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsen, 2. kontor approberede Skoleplaner, amtsvis ordnede 1920-1934. Rigsarkivet.

Skoleberetninger 1910, Alfabetisk ordnet efter Amt. Rigsarkivet.

Sognerådets Forhandlingsprotokoller 1898-1935. Rigsarkivet.

Tisvilde Badehotels iskælder

– en bygningsarkæologisk undersøgelse

AF MICHAEL HANNIBAL AHLSTRÖM

Midtvejs nede ad skrænten på "Hotelbakken" i Tisvildeleje viste et mindre hul sig at være indgangen til en forløber for det moderne køle-fryseskab – en iskælder – med en over 100 år lang historie. Den har været en del af det for længst forsvundne Tisvilde Badehotel, og er den eneste, der er kendskab til i Gribskov Kommune.

Baggrund for undersøgelsen

Onsdag den 3. maj 2017 blev Museum Nordsjælland kontaktet af Gribskov Kommune. Ved naturpleje på skrænten af "Hotelbakken" i Tisvildeleje, umiddelbart vest for den trappe der fører fra Hotelbakken og ned til stranden, var man stødt på et hul

Indgangen til iskælderen, som den så ud efter rydningen af vildroser på skrænten.

ind til noget "kælderagtigt". Kunne det mon have museets interesse? Det lød som noget både Museum Nordsjælland og Gribskov Arkiv var interesseret i, så et hurtigt møde på "Hotelbakken" samme dag blev aftalt med denne artikels forfatter.

Ved besigtigelsen viste det sig, at indgangen var blokeret af en stor betonklods omkring en gammel jernbaneskinne samt nogle gamle brædder brugt til afspærring af indgangen. Gennem en åbning øverst i blokeringen var det dog muligt at se ind i rummet bag. Det stod med det samme klart, at der var tale om en iskælder, som måtte have tilhørt Tisvilde Badehotel. Hotellet lå oven for skrænten fra 1895 til 1953, hvor det blev nedrevet. At det hed Tisvilde Badehotel, selvom det lå i Tisvildeleje, skyldtes, at det dengang var "finere" at bo i Tisvilde end i fiskerlejet.

På Gribskov Arkiv findes der to postkort af Tisvilde Badehotel fra henholdsvis 1906 og 1910, hvor man kan se en lem, der ligger i toppen af iskælderen. Der var også mange lokale, som gennem årene havde fortalt arkivet om denne kælder, og at de havde set den eller været inde i den. Derfor var eksistensen af kælderen ikke ukendt, men med årene var indgangen vokset så meget til, at det først ved en kraftig beskæring af vildroserne på skrænten blev klart, hvor præcis iskælderen befandt sig.

På dette postkort fra 1916 ses lemmen i toppen af iskælderen som en hvid, kvadratisk plade på skrænten. Gribskov Arkiv.

Tisvilde.

Hotelli set fra Stranden.

På postkortet fra 1906 ses indgangen til iskælderen (1) og lemmen (2), hvorigennem isen blev smidt ned i brønden. Gribskov Arkiv.

an indgangen. Det viste sig umuligt, og den videre undersøgelse blev derfor opgivet.

To måneder senere modtog artiklens forfatter en meddelelse om, at nu var blokeringen fjernet af Gribskov Kommunes folk. Dette blev bekræftet ved en samtale med sagsbehandler Hans Lassen, Natur og Vand, Gribskov Kommune. Det var med hans store velvilje, at åbningen blev foretaget. Det var nu muligt at komme ind i iskælderen og foretage den bygningsarkæologiske undersøgelse, for da det var den første iskælder i Gribskov Kommune, som Museum Nordsjælland fik kendskab til, var det vigtigt at få den dokumenteret.

Undersøgelsen

Den 4. juli 2017 gik den bygningsarkæologiske undersøgelse i gang. Det stod hurtigt klart, at selv om blokeringen af indgangen var fjernet, så var det nødvendigt at fjerne en del jord, der med tiden var kommet ind i iskælderen. Der blev bortgravet mere end to kubikmeter jord fra indgangen og selve kælderen.

Jorden indeholdt en del affald i form af knuste tallerkener, næsten opløste konservesdåser, en gaffel, et stykke vandslange, en del rådne plankerester (fra loftet), en metalrist brugt som grill og seks ølflasker. Den ene flaske er en såkaldt PEN-flaske også kaldet en øl-plastik-flaske.

Alle flaskerne har kunnet aldersbestemmes ud fra stemplerne i bunden. Den ældste flaske er fremstillet i perioden 1938-1953. De næste fire er fra henholdsvis 1953, 1959, 1960 og 1996.

PEN-flaskens produktionsår kan ikke umiddelbart afkodes, men på resterne af etiketten kan man læse, at udløbsdatoen er 20. oktober 2005. Flasken er produceret ca. et år før udløbsdatoen.

De seks ølflasker indikerer, at der har været størst aktivitet i iskælderen i en otteårsperiode efter ba-

dehotellets lukning og nedrivning i 1953. Men, det er kun ud fra de fundne ølflasker. Virkeligheden kan være en ganske anden, uden det har efterladt sig spor. De øvrige forrustede genstande giver ingen indikation om alder.

De følgende to dage blev brugt på en opmåling og tegning af iskælderen samt en fotodokumentation. Et problem var belysningen. Der var kun en pandelampe og en lille campinglygte til rådighed, men det gik.

Beskrivelse af iskælderen

Godt og vel 21 meter nede ad trappen fra Hotelbakken til stranden går indgangspartiet til iskælderen i en skrå vinkel mod syd ind til selve indgangen. Da artiklens forfatter var alene om opgaven, blev tanken om at udgrave hele indgangspartiet opgivet. Der har på hver side af det støbte gangareal været to ca. 1½ meter lange, støbte vanger. Disse har haft en skrånende overkant, der har gået op til taget over indgangen.

Selve indgangsåbningen, der er ganske lav, fører ind til en ca. 140 cm lang gang med støbt gulv,

Indgangen og kælderen ryddet for mere end to kubikmeter jord.

lodrette, pudsede og kalkede vægge og med opad skrånende støbt loft, hvor der er kraftige aftryk af forskallingsbrædder. Dette gælder også for resten af lofterne. Ved tømningen af kælderen, blev der fundet flere rester af denne forskalling, der også har tjent som loftsbeklædning. Gangen munder ud i et forrum, hvor der er spor efter en dør mellem gang og forrum.

Forrummet, hvis funktion er ukendt, har også støbt gulv. Væggene er også her pudsede og kalkede. De skråner begge udad fra gulv til loft. Dette er formentlig gjort for at gøre konstruktionen stærkere.

Forrummet er på godt 2½ kvadratmeter. Langvæggene støder op til en brøndlignende konstruktion med en døråbning, der skråner fra gulv til loft ind i forrummet. Døråbningen har svage spor efter

en dør. Loftet er opad skrånende, så det er muligt at stå oprejst i forrummet.

Fra forrummet kommer man til brønden, hvor isen blev opbevaret. Brønden er konisk og sat af blanke mursten. Den har en indvendig diameter på godt og vel tre meter ved gulvet. Loftet er også her opadskrånende. Godt fire meter over gulvet har der været en lem i loftet, hvor isen i sin tid blev smidt igennem ned i brønden. Denne lem er nu tilstøbt, men som tidligere nævnt ses den på to postkort.

I brøndvæggen over for døråbningen er der brudt et mere end én kvadratmeter stort hul. Dette afslører, at brønden er opført som hulmur, hvilket givetvis er gjort for at skabe en form for isolering af brønden (se plantegningen).

Omtrent midt på gulvet er der brudt et hul. Hvad

*Til venstre:
Forrummet og brønden
set fra indgangen. På
bagvæggen i brønden
ses hullet ind til
hulmuren samt noget af
graffitien.*

*Til højre:
Kik fra brønden ud
gennem forrum og
gang.*

formålet har været er uvist. Man kan gætte på, at det i nyere tid har været anvendt til en primitiv grill. Nogle af de jerngenstande, der blev fundet, kunne tyde på det.

Hullet gav imidlertid mulighed for at konstatere, at betongulvet var lagt oven på opfyld. Det indikerer, at brønden er dybere, end det umiddelbart ser ud til. Smeltevand fra isen må have haft et afløb og det virker ikke logisk, at det skulle være gennem forrum og indgang (se principtegningen). Det var i situationen ikke muligt at undersøge dette nærmere.

På væggen i brønden er der to steder lavet graffiti. På den ene står der COMEZ, Brian og 96, hvilket jo passer med årstallet på en af de fundne ølflasker. Den anden graffiti er lavet af en Jesper og hylder det australske hard rock-band AC/DC.

Resultatet af undersøgelsen

Iskælderen har været en del af Tisvilde Badehotel. Den blev med stor sandsynlighed opført samtidig med hotellet – altså i 1895 – da lemmen over iskælderen ses på fotos fra 1910. Den er med andre ord 123 år gammel.

Om iskælderen ved vi fra mundtlige beretninger fra tidligere ansatte på badehotellet, at isen blandt

andet blev taget i Tisvilde Bymose. Når først den lå i iskælderen, kunne den holde i næsten et år. Isen blev først og fremmest anvendt til at nedkøle drikkevarer og forlænge fødevarernes holdbarhed, men man har også fremstillet frosne retter og brugt isen til drinks.

Når fødevarer skulle placeres i eller hentes fra iskælderen skete det via en sidegang, der førte ind til et forrum, hvorfra der var indgang til brønden.

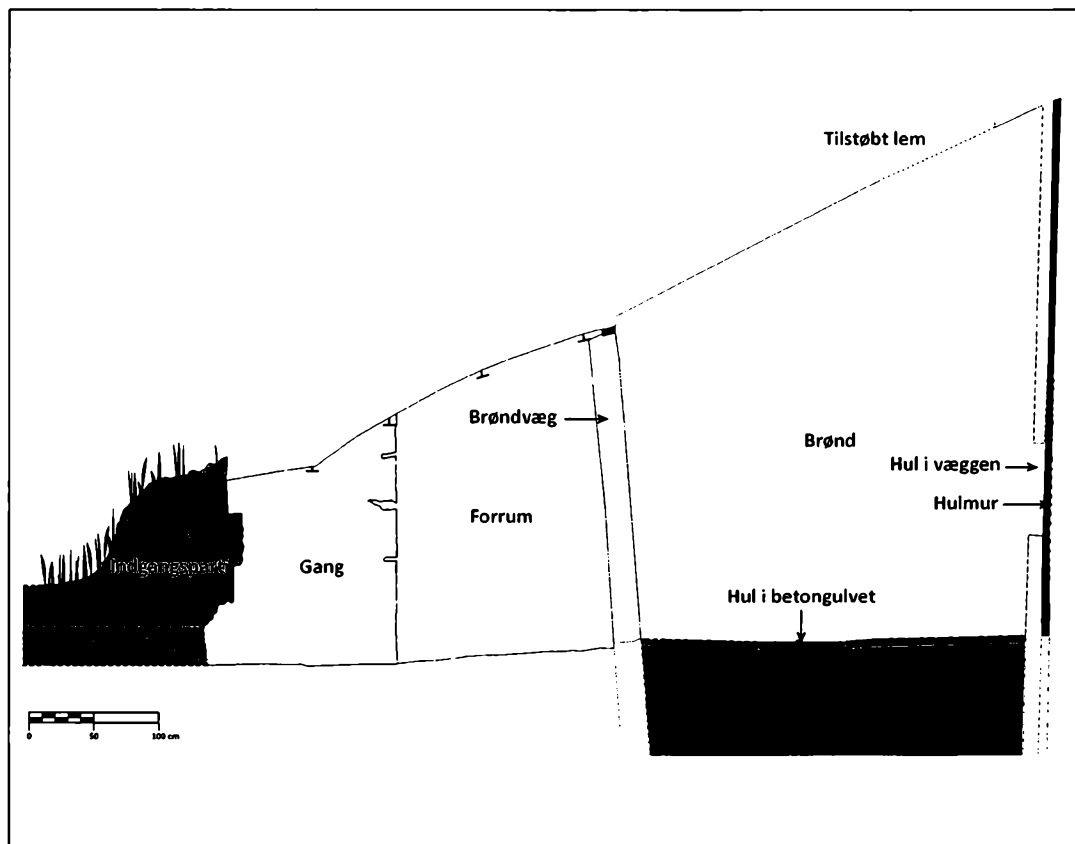
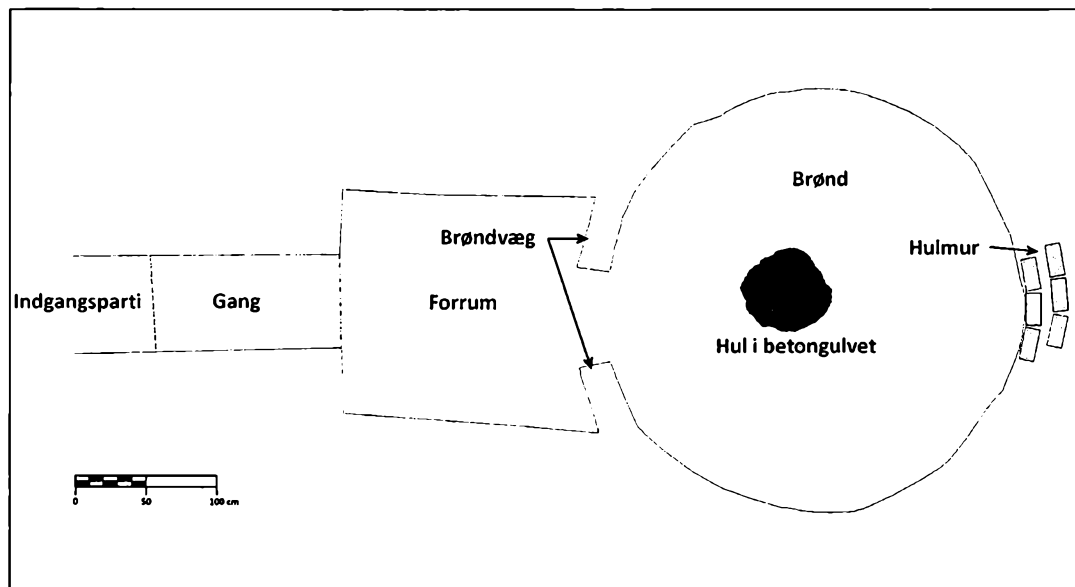
Hvad der skal ske med iskælderen i fremtiden er uvist. Skal den forblive åben, kræver det, at nogen overtager den, og kan bruge den til et offentligt formål. Men inden skal adgangsforholdene gøres egnede til besøgende, og der skal i et eller andet omfang ske en restaurering. Skal iskælderen derimod fjernes, vil det blive en omkostningstung affære. Hvad kan man så gøre?

Gribskov Kommune og Museum Nordsjælland arbejder i skrivende stund på, at man bevarer iskælderen og gør den tilgængelig ved særlige lejligheder. Det indebærer, at indgangspartiet til kælderen bliver udgravet noget mere, og at der sættes en gitterlåge med lås for indgangshullet. Der skal også opsættes en informationstavle på skrænten ud for iskælderen.

De to stykker graffiti i brønden. På det højre billede ses en del af hullet i brøndvæggen.

Plantegning af iskælder-
ren.

Snittegning af iskælder-
ren.

Om iskældre

Iskældre er også blevet kaldt *isgrave*, *jordhuler*, *iskuler*, *ishuse*, *ishytter* og *kølekældre*.

Den første omtale af opbevaring af is i Danmark stammer fra 1564, hvor der bliver sendt en karl fra Koldinghus til Frederiksborg Slot for at lære kornmåleren (en embedsmand), hvordan man lægger is i isgraven. Fra 1580'erne kendes begrebet iskældre på kongelige slotte, palæer og herregårde.

De ældste iskældre var udformet som en brønd, enten med en stråtækt overbygning eller dækket med jord. De var gerne placeret et tørt, højtliggende og skyggefuldt sted. Indgangen vendte mod nord, og i bunden var et afløb til smeltevandet.

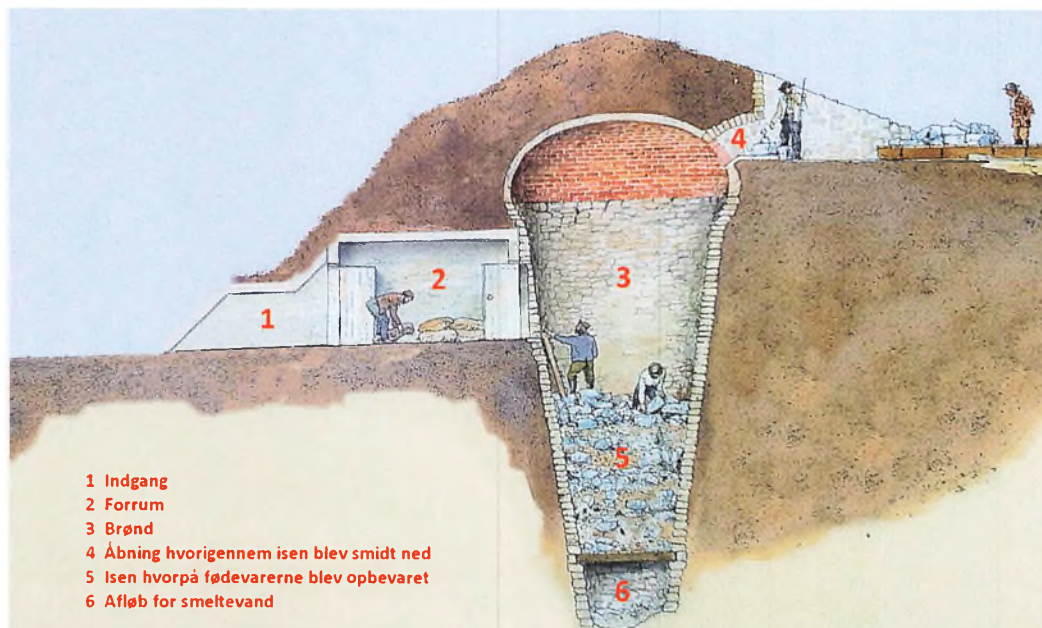
Mange steder blandt almuen havde man simple iskuler dækket af f.eks. tang, mens man andre steder opbevarede isen i allerede eksisterende kældre. Fra ca. 1880 blev det almindeligt at opføre egentlige ishuse uden brønd. Det var ofte små selvstændige bygninger, der groft sagt bestod af en kælder med et spidst stråtækt tag. Man har også indrettet ishuse i voldene ved bybefæstningerne som f.eks. i Fredericia og under Nørrevold i København. Her har man nemt kunne hente isen i voldgravene.

Generelt blev isen samlet ind, når islaget på søer og åer nåe-

de en tykkelse, der kunne bære. Dette blev kaldt isningen. For det meste anvendtes redskaber, man havde i forvejen, såsom økser og save. Der kendes dog mere specielle redskaber som issave og istænger. Isen blev delt i stykker, der var til at håndtere, og derpå kørt til iskælderen. Her blev isen normalt smidt ned gennem en åbning i toppen af brønden. Isen har i flere tilfælde været dækket af et isolerende lag tørv eller avner.

Isen fra iskældrene blev først og fremmest anvendt til at nedkøle drikkevarer, men man har også fremstillet frosne retter. Selvom man nok har kunnet udnytte køligheden i iskældrene til at forlænge fødevarernes holdbarhed, har man ikke kunnet undvære de traditionelle konserveringer som røgning og saltning.

Det var de færreste, der havde adgang til en egentlig iskælder, hvor isen kunne holde sig frossen indtil næste vinter, men har i bedste fald måttet nøjes med en iskule. Først da man gik over til ishuse uden brønd og fik væsentligt bedre isoleringsmetoder, blev det mere almindeligt at have adgang til is året rundt. Disse nye ishuse fik stor betydning for mejeridriften og blev mere almindelige end den gamle type, som kun var beregnet til den enkelte husholdnings brug.

Principtegning af en iskælder¹.

Noter:

1. Efter en planche af en iskælder i haven til Hampton National Historic Site, Baltimore, USA. <http://www.mcknightdesigngroup.com/index.html>

Litteratur

Aller, V. 1975: Sophienholm og Familien Aller. *Lyngby-Bogen* 1974-75, s. 44-45.

Arkivalier mm.

Byarkivet i Horsens – Iskælder. <http://www.byarkivet-horsens.dk/Historie/Mad%20og%20køkkener/Iskælder>

Københavns Bymuseum – Arkæologisk undersøgelse af iskælderen ved Frederiksberg Slot.

<http://docplayer.dk/31125916-K-oe-b-e-n-h-a-v-n-s-b-y-m-u-s-e-u-m.html>

Forfatterliste 2018

Esben Aarsleff: afdelingschef, Arkæologi, Museum Nordsjælland.

Hans Jørgen Winther Jensen: arkivleder, Hørsholm Lokalarkiv, Museum Nordsjælland.

Ida Rosenstand Klahn: afdelingschef, Nyere Tid, Museum Nordsjælland.

Jakob Schlein Andersen: museumsinspektør, Arkæologi, Museum Nordsjælland.

Kristoffer Schmidt: museumsinspektør, Nyere Tid, Museum Nordsjælland.

Lisbet Hein: fhv. museumsinspektør, Museum Nordsjælland.

Michael Hannibal Ahlström: arkivar, Nyere Tid, Museum Nordsjælland.

Mogens Sander Hansen: lokalhistoriker, fhv. ingeniør.

Ole Lass Jensen: museumsdirektør, Museum Nordsjælland.

Pernille Pantmann: museumsinspektør, Arkæologi, Museum Nordsjælland.

Pernille Sonne: stadsarkivar, Gribskov Arkiv.

Susan Monica Johnsen: museumsinspektør, Nyere Tid, Museum Nordsjælland.

Søren Frandsen: museumsinspektør, Nyere Tid, Museum Nordsjælland.

Tim Grønnegaard: museumsinspektør, Arkæologi, Museum Nordsjælland.

Gilleleje og Omegns Museumsforening – kulturhistorisk frontløber i 90 år

2018 og 2019 er årene, hvor jubilæer erindrer om, hvordan foreningen har haft en aktiv rolle i markeringen af egnens kulturhistorie på en måde, så fortiden indgår som en integreret del af områdets liv.

Gilleleje og Omegns Museumsforening har i 2018 fejret, at Skibshallerne blev åbnet for 30 år siden, samme år som den gamle fiskerkutter Vilhelm fra 1888 blev købt af Museumsforeningen og bragt tilbage til Gilleleje. Og fem år efter blev den restaurerede båd sat i vandet, samtidig med at der blev skabt et skibslaug, som siden har passet båden – så laugets 25 års jubilæum kunne også fejres i 2018.

Også i 2019 kan Gilleleje og Omegns Museums-

forening fejre flere jubilæer. 4. juni 1929 blev der afholdt en stiftende generalforsamling, efter at H.C. Terslin, der i 1909 blev ansat på Gilleleje Skole, i 20 år havde arbejdet på at få en forening startet, som kunne støtte etableringen af et Gilleleje Museum. 10 år efter foreningens stiftelse kunne man – d. 2. juli 1939 – åbne museet i "Det gamle Hus" på Hovedgaden efter 10 års hårdt arbejde med indsamling af midler til køb af ejendommen og indsamling af udstillingsgenstande. Terslin formåede sammen med en række engagerede bestyrelsesmedlemmer at gøre Museumsforeningen til en markant institution i Gilleleje. Og Terslin skabte ikke alene et lokalt museumsvesen, men han var samtidig på mange områder på forkant med museumsudviklingen i hele Danmark.

Så en 90 års fødselsdag for foreningen og en 80 års fødselsdag for museet på Hovedgaden fejres i 2019.

Udviklingen er fortsat, idet den tilstødende grund, med indgang fra Østergade 20, i 2012 blev købt af Gribskov Kommune – delvis på baggrund af et museumsoplæg fra Museumsforeningen. Nu er der etableret et "Museumsstrøg", blandt andet med udstillinger i den gamle ølhal, som i 2018 rummede en meget besøgt udstilling i anledning af 75-året for begivenhederne i Gilleleje i oktober 1943. I den tidligere fiskerbolig, Østergade 20, er der også udstillinger, blandt andet en skolestue anno 1920,

Fiskere poserer på postkort fra omkring 1900. I baggrunden ses en lille fragtbåd og et uddybningsfartøj, som holdt havnen fri for sand og mudder.

og i haven er der genopstillet et gammelt sommerhus. Der er også mulighed for at nyde en kop kaffe i den dejlige have.

Der arbejdes nu ihærdigt for at skabe et fremtidigt museum om livet på kysten: Hvorfor slog man sig i middelalderen ned på sandet, hvor næsten intet kunne gro, når landbrugslandet lå lige ved siden af?

Gilleleje og Omegns Museumsforening drev Gilleleje Museum indtil 1999. Selve museumsdelen blev professionaliseret i 1980'erne og er i dag en del af Museum Nordsjælland.

I dag er Museumsforeningen en støtteforening for det professionelle museum. Men en særlig støtteforening, da foreningen stadig ejer og vedligeholder ejendommen Hovedgaden 49. Frivillige fra foreningen har den praktiske vedligeholdelse og har faste vagter i åbningsperioden.

Desuden ejer foreningen veteran-fiskekutteren Vilhelm, der vugger i Gilleleje Havn som en levende påmindelse om, hvordan det var engang. Skibets udseende er ført tilbage, som det så ud, da det blev bygget i 1888 – dog med lidt moderne indhold gemt under dæk (motor og basale goder, vi i dag ikke kan leve uden).

Museumsforeningen har ca. 500 medlemmer, men da de fleste er familiemedlemsskaber, har foreningen støtte fra formentlig knap 1000 borgere i byen.

Gilleleje og Omegns Museumsforening står hvert år, sammen med blandt andre Museum Nordsjælland, for arrangementer, hvor også museumshaven bag "Det gamle Hus" bruges til en række aktiviteter. De seneste mange år har foreningen haft stor succes med at servere "sild på gilleleje-manér" en weekend i juli. Det vil sige stegte sild med bløde løg, sød sennep og syltetøj og dertil en lille en og

en øl eller vand. Arrangementet har de senere år haft 200 besøgende hvert år.

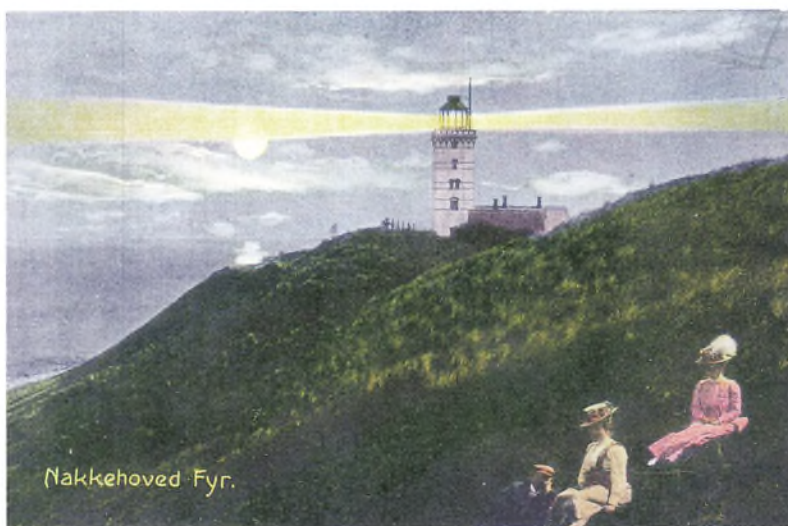
Foreningen uddeler også en forskønnelsespris til bygninger eller andet i det offentlige rum, som fortjener ros. Sidste år gik prisen til det nyrenoverede Hotel Gilleleje Strand. Hotellet er sat i stand med stor respekt for hotellets historie og var dermed igen blevet et smukt centrum på torvet.

Medlemskab af Museumsforeningen koster 200 kr. for et husstandsmedlemsskab og 150 kr. for et enkeltmedlemskab.

Museumsforeningen består, udover hovedforeningen, også af Vilhelm Skibslaug, hvor man for 30 kr. om året dels støtter Vilhelm og dels har lov til at komme ud at sejle med det gamle skib. Det er også muligt via Museumsforeningen at komme med i Fyrlauget, som støtter Danmarks eneste fyrmuseum: Fyrhistorisk Museum på Nakkehoved. Det koster et tillægskontingent på 25 kr.

Du kan læse mere på museumsforeningens hjemmeside: www.gillelejemuseumsforening.dk.

Et af Gillelejes pejlemærker er Nakkehoved Fyr. Det farvelagte postkort er fra tiden kort efter, at fyret blev forhøjet i 1898 og fik sin kendte fyrkarakter med tre lysglimt og en mørk periode, der blev gentaget hvert 20. sekund.

MUSEUMSFORENINGEN FOR HØRSHOLM OG OMEGN

Museumsforeningen for Hørsholm og Omegn vil give nutidens borgere forståelse for fortidens betydning, samt gøre det muligt for fremtidens borgere at finde deres historiske rødder.

Dette har foreningen arbejdet på siden oprettelsen i 1942, først med etablering af selve lokalmuseet i nogle af de få tilbageværende bygninger fra Hirschholm Slot og senest ved at støtte op om museet som en del af Museum Nordsjælland.

Museumsforeningen på tur i Store Dyrehaves parforcejagtlandskab i efteråret 2018. Foto: Henning Morgen.

Som medlem af foreningen

- kan du deltage i vores arrangementer som f.eks. ture i lokalområdet eller andre steder på Sjælland. Du får også mulighed for at besøge steder, hvortil man som privatperson normalt ikke har adgang.
- får du mulighed for at mødes med andre, der også interesserer sig for historien bag Hørsholm, Rungsted, Kokkedal (Vallerød, Usserød, Jellerød, Ullerød, Brønsholm og Mikkeltborg), Avderød, Karlebo, Nivå, Humlebæk og Fredensborg.

- får du nærværende årbog.
- har du gratis adgang til alle Museum Nordsjællands udstillinger.

Du kan indmelde dig – og dermed alle der bor på samme adresse – ved at besøge vores hjemmeside: museums-foreningen.dk og klikke på "Bliv medlem" øverst i venstre kolonne. Årskontingentet er 300 kr. pr. husstand, men såfremt blot en af jer er pensionist er kontingentet kun 250 kr.

Ved at melde dig ind i Museumsforeningen støtter du det aktive arbejde for at bevare vores historiske fortid og sikrer, at politikerne til stadighed husker, at vores fortid er værd at bevare for eftertiden.

Du kan også finde os på Facebook, hvor vi løbende fortæller om det gamle Hørsholm i billeder og ord – denne del er åben for både medlemmer og ikke-medlemmer, så der kan du også lære os at kende: facebook.com/museumsforeningen.

Vi glæder os til at byde dig velkommen!

NoMus

Nordsjællandsk Museumsforening - Hillerød

I de sidste tre år har Nordsjællandsk Museumsforening i Hillerød, NoMus, arrangeret korte studieture rundt om i Danmark. Med en bus fuld af glade og videlystne deltagere, har vi over en fredag, lørdag og søndag besøgt spændende museer i dele af Danmark. Der blev overnattet på gode trestjernede hoteller centralt i områderne. De tre landsdele, der er besøgt, er Aarhusegnen, Fyn og Sønderjylland. Busturene startede hver gang fra både Hørsholm, Hillerød og Allerød.

Aarhus – med overnatning på Årslev Kro

Det nye Moesgård Museum syd for Aarhus.

I 2015 gik turen til Aarhus, hvor vi besøgte Den gamle By, Moesgaard Museum og kunstmuseet

Aros, som er blandt landets store museer. I det tidligere rådhus, som senere blev til politistation, besøgte vi Kvindemuseet og Besættelsesmuseet, der fuldt ud lever op til deres navne.

En nyhed i Aarhus var biblioteket "Dokk1", der er bygget ved havnen, og som også rummer en moderne parkeringsplads, hvor man overlader en elevator til at parkere køretøjet – under havets overflade. Foruden biblioteket besøgte vi domkirken og fik et kig på Aarhus Teaters smukke facade.

Fyn rundt – med overnatning på Vissenbjerg Storkro

Vi indledte turen i 2016 med start på Nyborg Slot. Selvom slottet var under renovering, fik man et udmærket indtryk af det gamle slot som borg. Turen fortsatte derefter nordpå til Kerteminde, hvor vi besøgte Johannes Larsen Museet på Møllebakken.

Om lørdagen var det Odense, der skulle besøges. Bussen stoppede kl. 10 ved Danmarks Jernbanemuseum, der var et spændende museum, men overraskende for de fleste. Dagen var derefter til fri rådighed. Her besøgte de fleste Brandts, der er indrettet i den gamle klædefabrik, og Brandts 13, der er beliggende en lille gåtur derfra. Alle var på denne tur forsynet med et "Odense Pass", der gav fri adgang til de fleste museer.

Søndagen sluttede turen med besøg på Fåborg Museum og Egeskov Slot. Slottet kan man roligt afsætte en eller to dage til at besøge, men da det var det sidste sted på vores tur, passede det med en eftermiddag, inden turen gik tilbage til Nordsjælland med en busfuld udkørte deltagere.

Sønderjylland – med overnatning på Hotel Norden Haderslev

Den tredje tur foregik også i smukt forårsvejr i slutningen af maj 2018. Vi startede med at besøge Haderslev, hvor vi først så Slesvigske Vognsamling med fortidens hestekøretøjer. Efter frokosten gik turen videre til Ehlers Lertøjssamling og Von Oberbergs Hus. Lertøjssamlingen, der er indrettet i et bindingsværkshus, bød på en flot samling af ældre lertøj. Von Oberbergs Hus, der er en tilbygning til lertøjsmuseet, viser en beboelse med indretning fra 1800-tallet.

Lørdagen gik blandt andet med et besøg på Koldinghus, der på daværende tidspunkt blandt andet havde en udstilling af kongehusets smykker. Derefter var der et besøg på kunstmuseet Trapholt, der er et moderne museum. Museet har arkitekt Arne Jacobsens tidligere sommerhus som nabo.

Det sidste besøg om lørdagen gjaldt Dansk Sygeplejehistorisk Museum, der ligger smukt ud til Kolding Fjord. Museet følger sygeplejens historie op til

vor tid. Der er også nogle humoristiske indslag, som for eksempel overlægens stuegang med en stab af personale som ledsagere – alle i form af udklædte dukker i naturlig størrelse.

Efter et besøg på Emil Nolde Museum på sydlige side af grænsen, sluttede turen i Sønderborg. Først med et besøg på Dybbøl Banke, der beskriver slaget i 1864 med kanoner og forsvarsværker, og senere Sønderborg Slot, der med sine tre etager beskriver en stor del af Danmarks historie.

Forventet studietur i 2019

NoMus planlægger en tur til Sydsjælland, Møn og Falster, som finder sted i slutningen af maj måned 2019.

Den Gamle By i Aarhus.

*Historiecenter Dybbøl
Banke.*

Bliv medlem af NoMus

Via medlemskab af foreningen er du med til at støtte Museum Nordsjællands aktiviteter og arbejde og samtidig udbrede kendskab til lokalhistorien i Hillerød og omegn.

Som medlem af foreningen får du:

- medlemskort, der giver gratis adgang til alle Museum Nordsjællands udstillinger
- medlemsbladet NoMus, der udkommer flere gange om året
- Museum Nordsjællands årbog, der udkommer i november hvert år
- gratis adgang eller rabat ved deltagelse i foreningens arrangementer

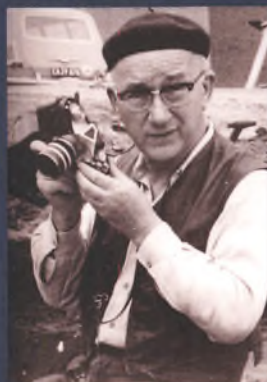
Indmeldelse

Kontakt Museum Nordsjælland, tlf.: 7217 0240,
e-mail: post@museumns.dk
eller formand Finn Arvid Olsson, tlf.: 2486 9915,
e-mail: finnarvidolsson@gmail.com

Årligt kontingent

Enkeltmedlemmer.	175 kr.
Hele husstanden.	225 kr.
Erhvervsmedlemmer (minimum)	550 kr.

Læs mere om NoMus på Museum Nordsjællands hjemmeside: museumns.dk.

 MUSEUM
NORDSJÆLLAND